

ANADOLU SAHASI TEZKİRELERİNDE
EĞİTİM, ÖĞRETİM VE YETİŞTİRİCİLİK

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TOBB EKONOMİ VE TEKNOLOJİ ÜNİVERSİTESİ

BERİL İZEL ESMER

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

EKİM 2020

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm koşulları yerine getirdiğini onaylarım.

Prof. Dr. Serdar SAYAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Müdürü

Bu çalışmayı okuduğumu ve çalışmanın kapsam ve içerik olarak Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nda bir Yüksek Lisans tezi olabilecek yeterlilikte olduğuna kanaat getirdiğimi onaylıyorum.

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Tuba Işınsu İSEN DURMUŞ
(TOBB ETÜ, Türk Dili ve Edebiyatı)

Tez Jürisi Üyeleri

Doç. Dr. Ayşe YILDIZ
(Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı)

Dr. Öğr. Üyesi Necmettin TURİNAY
(TOBB ETÜ, Türk Dili ve Edebiyatı)

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

Beril İzel ESMER

ÖZ

ANADOLU SAHASI TEZKİRELERİNDE

EĞİTİM-ÖĞRETİM VE YETİŞTİRİCİLİK

ESMER, Beril İzel

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Tuba Işınsu İSEN DURMUŞ

Şâir tezkireleri, şâirlerin hayatlarıyla ilgili biyografik bilgiler vermenin yanı sıra dönemin edebiyat ortamı, şiir anlayışı, toplumsal ipuçları hakkında da malumat veren biyografi kaynaklı eserlerdir ve edebiyat araştırmaları için başvurulacak kaynakların başında gelmektedir. Tezkireler, yazıldıkları dönem hakkında okurlara ipucu verme işlevi üstlenmekle beraber edebi eser niteliği taşıdığı için kültürel, siyasî ve sosyal etkilerin edebiyata yansımalarını takip etmek; türün ve dilin yüzyıllar içindeki dönüşümlerini gözlemleyebilmek için önemli başvuru kaynakları olarak Türk edebiyatında önemli bir yer tutmaktadır. Tezkireler, bütüncül bir yaklaşımla, neden-sonuç ilişkisi içerisinde, kronolojik bir biçimde incelendiğinde okura incelenen mevzu hakkında aydınlatıcı bilgiler sunmaktadır. Bu bakımdan bu çalışmada 16. yüzyıldan 20. yüzyıla Anadolu sahası tezkireleri incelenmiş ve ele alınan tezkirelerde eğitim-öğretim ve yetiştiricilik meselesi mercek altına alınarak kavram takibi yapılmış; şâiri kimler, ne şekilde yetiştirdi sorusuna yanıt aranmıştır. Bu bağlamda çalışmada; eğitim-öğretim meselelerine en fazla yer veren tezkirelere, bu meseleler için tezkirelerde hangi kavramların kullanıldığına, kavramların terimleşme sürecine, yetiştiricilik hususunda öne çıkan isimlere ulaşılmıştır. Dolayısıyla tezkire türü üzerinden yapılan bu inceleme, şâirlerin ve dönemin şartları altında oluşan şekillenmelerin görülebilmesi için olumlu bir işlev üstlenmektedir. Çalışmada elde edilen malzeme sayısal verilerle desteklenerek Osmanlı şâirlerinin eğitim-öğretim durumlarına dair bütüncül bir değerlendirmede bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Anadolu sahası şâir tezkireleri, tezkirelerde eğitim-öğretim kavramları, yetiştiricilik.

ABSTRACT

EDUCATION, TRAINING AND MENTORSHIP

IN ANATOLIAN TEZKİRES

ESMER, Beril İzel

Master of Arts, Turkish Language and Literature

Supervisor: Prof. Tuba İşinsu İSEN DURMUŞ

Poet tezkires/biographies are important sources for literary studies as they provide information about the lives of poets and their contemporaries, the periods in which the poets lived, the poetic traditions and social life in the relevant period. As well as providing the reader with clues to contemplate upon the past, poetic tezkires also function as valuable literary texts in Turkish literature, since they present essential information for the study of social, cultural and political influences on the literature of the specific period in which they are written. When examined with a chronological and holistic approach that takes the cause and effect relationships between each of them into consideration, tezkires can yield important information about a particular literary subject matter. Examining Anatolian tezkires from the 16th century to the 20th century, this study focuses on the education, training and mentorship provided for the Ottoman poets in Anatolia as well as how and by whom they were raised. The core materials for the study were the tezkires in which the focus are subjects of education and training in order to attain a better understanding of the educational and training-related concepts of the era, the process in which these concepts turned into new terms and became part of the educational jargon, and the lives of outstanding poets with regard to their merit in mentoring others. Accordingly, this study provides important information about the literary environment and the way the poets were received and educated. The study uses the material in the tezkires and make use of relevant statistical data to provide a thorough analysis and assessment of the training and education of the Ottoman poets.

Keywords: The Anatolian poetic tezkires, concepts of education and training in tezkires, mentor and mentorship in tezkires.

TEŞEKKÜR SAYFASI

Tez hazırlama sürecimde kıymetli fikirleriyle bana yol gösteren ve beni yönlendiren; öğrenciliğim esnasında ve tez sürecim boyunca beni her zaman destekleyip teşvik eden kıymetli danışmanım ve sevgili hocam Sayın Tuba Işınsu İsen Durmuş'a; tez sırasında kıymetli görüşlerini eksik etmeyen değerli hocalarım Sayın Necmettin Turinay ve İsa Kerem Bayırlı'ya; yüksek lisans eğitimim boyunca önerilerini ve arkadaşlığını eksik etmeyen Sevgili Saadet Çetin'e; tez hazırlama sürecimde eksik kalan kaynaklara ulaşmamda yardımlarını esirgemeyen Bilal Güzel, Hanım Yılmaz ve Esra Kılıç'a; anlayışı için çalışma arkadaşım Nursena Soylu'ya; sorularıma her zaman sabırla cevap veren Emrah Şahin'e; bu uzun yolda varlıklarını her zaman hissettiren çok sevgili dostlarıma; daima bana güvenen bu süreçte de desteklerini ve anlayışlarını benden esirgemeyen sevgili aileme ve kardeşim Özgür Ozan Esmer'e sonsuz teşekkür ederim. Yüksek lisans eğitimimi 2210-a Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Programı ile destekleyen TÜBİTAK'a da aynı şekilde teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL SAYFASI.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
TABLOLAR LİSTESİ.....	ix
BÖLÜM I.....	1
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM II.....	5
TEZKİRELERDE YER ALAN EĞİTİM-ÖĞRETİM VE YETİŞTİRİCİLİĞE DAİR KAVRAMLAR VE TERİMLER.....	5
2.1. Mülâzım-Mülâzemet.....	6
2.2. Dânişmend.....	43
2.3. Mu'îd.....	55
2.4. Şâkird.....	60
2.5. Perverde.....	66
2.6. Tilmîz.....	71
2.7. Talebe.....	74
2.8. Peyveste.....	77
2.9. Peyrev.....	79
2.10. Sûhte.....	81
2.11. Fakîh.....	81
BÖLÜM III.....	83
ANADOLU SAHASI TEZKİRELERİNE GÖRE ŞÂİR/YAZARLARI KİM YETİŞTİRDİ?.....	83

3.1. 16. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim	87
3.1.a. Formal Eğitim	87
3.1.b. İnfomal Eğitim.....	99
3.1.b.i. Tekke Eğitimi.....	99
3.1.b.ii. Şâir Yetiştiriciler.....	106
3.2. 17. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim	109
3.2.a. Formal Eğitim	109
3.2.b. İnfomal Eğitim.....	118
3.2.b.i. Tekke Eğitimi.....	118
3.2.b.ii. Şâir Yetiştiriciler.....	121
3.3. 18. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim	123
3.3.a. Formal Eğitim	123
3.3.b. İnfomal Eğitim.....	128
3.3.b.i. Tekke Eğitimi.....	128
3.3.b.ii. Şâir Yetiştiriciler.....	133
3.4. 19. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim	136
3.4.a. Formal Eğitim	136
3.4.b. İnfomal Eğitim.....	141
3.4.b.i. Tekke Eğitimi.....	141
3.4.b.ii. Şâir Yetiştiriciler.....	143
3.5. 20. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim	144
3.5.a. Formal – İnfomal Eğitim	144
BÖLÜM IV	162
SONUÇ	163
KAYNAKÇA	169

TABLULAR LİSTESİ

Tablo 2.1. 16. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	25
Tablo 2.2. 17. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	29
Tablo 2.3. 18. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	35
Tablo 2.4. 19. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	39
Tablo 2.5. 20. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	41
Tablo 2.6. Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Yüzyıllara Göre Kullanım Sayısı.....	42
Tablo 2.7. Dânişmend Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	46
Tablo 2.8. Dânişmend Teriminin Yüzyıllara Göre Dağılımı.....	55
Tablo 2.9. Mu'îd Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	57
Tablo 2.10. Şâkird Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	61
Tablo 2.11. Perverde Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	68
Tablo 2.12. Tilmîz Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	72
Tablo 2.13. Talebe Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı.....	75
Tablo 3.1. 16. yy. Formal Eğitim.....	88
Tablo 3.2. 16. yy. Tekke Eğitimi.....	100
Tablo 3.3. 16. yy. Şâir Yetiştiriciler.....	106
Tablo 3.4. 17. yy. Formal Eğitim.....	113
Tablo 3.5. 17. yy. Şâir Yetiştiriciler.....	121
Tablo 3.6. 18. yy. Formal Eğitim.....	126

Tablo 3.7. 18. yy. Tekke Eğitimi.....	130
Tablo 3.8. 18. yy. Şâir Yetiştiriciler.....	134
Tablo 3.9. 19. yy. Formal Eğitim.....	139
Tablo 3.10. 19. yy. Tekke Eğitimi.....	142
Tablo 3.11. 20. yy. Eğitici İsimleri.....	152
Tablo 3.12. Formal Eğitim Kapsamında Yetiştiriciler ve Öğrenci Sayıları.....	155
Tablo 3.13. İnfomal Eğitim Kapsamında Yetiştiriciler ve Öğrenci Sayıları.....	158

BÖLÜM I

GİRİŞ

Tezkireler, şâirlerin hayatları, eserleri, dönemin edebiyat ortamı, şiir anlayışı, toplumsal ipuçları hakkında bilgi veren biyografik eserlerdir ve edebiyat araştırmaları için başvurulacak kaynakların başında gelir. Bu çalışmada, 16-20. yüzyıl arasında yaşamış şâirlerin eğitim-öğretim durumları Anadolu sahası tezkirelerine başvurularak incelenmiş, tezkireler etrafında şekillenen eğitimle ilgili ortak kavram/terimler ve şâirlerin eğitimleri üzerinde etkili olmuş yetiştiriciler tespit edilmiştir. Araştırma, 16. yüzyıldan itibaren tezkire terminolojisindeki değişimleri, dönüşümleri göstermesi; eğitim-öğretim ve yetiştirme hususunda öne çıkan isimlerin, bu kişilerin mesleki ve sosyal konumlarının şâirlere yansımalarının takip edilebilmesi açısından önem arz etmektedir.

Tezkirelere göre şâirlerin öğrenim ve yetişme konusunda çalışmamıza kaynaklık eden en önemli eser Harun Tolasa'nın çalışmasıdır. Söz konusu konulara tezkireler üzerinden ilk olarak Harun Tolasa *16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi* adlı eserinde değinmiştir. Tolasa, çalışmasında şâirlerin öğrenim ve yetişmesi konusunda dönemin 3 önemli tezkiresi üzerinden değerlendirmeler sunmuştur. Çalışmada, eğitim-öğretim faaliyetlerinin şekli, mahiyeti ve derecesiyle ilgili bilgiler ve değerlendirmeler; şâirlerin formal öğretim devresi içerisinde ya da öğretim sonrasında çeşitli yollardan sahip olduğu ilmî, fikrî ve kültürel birikim ve seviyeleri her tezkireden birkaç örnek sunularak ele alınmıştır. Formal eğitimden geçen isimlerin yanında Tolasa çalışmasında medrese eğitimi almasa da informal yolla belli bir kişinin, yanında yetişip terbiye alan veya bir şahıstan bağımsız olarak birtakım

ilim, sanat veya tarikat çevrelerinin de şâirlerin yetişmesinde rol oynadığından birkaç örnekle bahsetmektedir.

Harun Tolasa'nın 16. yüzyıl tezkirelerine dair çalışması başka yüzyıl tezkireleri üzerinde çalışan araştırmacılara da kaynaklık etmiştir. Aynı yüzyılda Tolasa'nın değerlendirmeye almadığı farklı 3 tezkire üzerinden Süleyman Solmaz, *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şâirin Dünyası* adlı çalışmayı yaparak benzer sınıflama ile veriler ortaya koymuştur. Filiz Kılıç'ın *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şâir ve Eser Üzerine Değerlendirmeler* adlı eseri yine benzer yöntemin 17. yüzyıl tezkireleri üzerinden değerlendirilmesidir. 17. yüzyıl tezkireleri dönemi gereği şâirlerle ilgili fazla bilgi içermemekle beraber eğitim-öğrenim bilgilerinin belirli tezkirelerde yoğunlaşması bu tarz çalışmaların önemli çıktılarındandır. Tezkireler hakkında yapılan bir diğer çalışma ise 18. yüzyıla dair veriler sunan Pervin Çapan'ın *18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat, Araştırma ve Tenkidi* adlı doktora tezidir. Pervin Çapan da, çalışmasında tezkirelerde eğitim-öğretim ile ilgili bilgileri Harun Tolasa'nın ana başlıkları altında ele almıştır. Çapan'ın ele aldığı dönemin siyasi şartları gereği medrese sisteminin zamanla bozulması hususunun tezkirelere de yansıdığı görülmektedir. Çocuk denilen yaşta müderrisliğe getirilen kişiler için ortak bir terminoloji haline gelen 'beşik ulemâsı' tabirinin bu yüzyıl tezkirelerinde ortaya çıkması; bu yüzyılda Esrâr Dede'nin tezkiresi dolayısıyla özellikle Mevlevîliğe yönelik terminolojinin eserlere dâhil olması Çapan'ın çalışmasında öne çıkan önemli hususlardır.

Sözü edilen çalışmaların ele aldıkları yüzyıllara ve eserlere yönelik model olan çalışmaları temel alınarak bu tezde tüm Anadolu sahası tezkireleri bütüncül olarak değerlendirilmiş, 16. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar tüm tezkirelerdeki eğitim-öğretime dair yaklaşım istatistikî verilerle ortaya konmuştur. Bunun yanında tez, şâirlerin

eğitim durumlarına dair ortaya çıkacak bu verilerin ne anlam taşıdığı ve bütün olarak nasıl yorumlanması gerektiği hakkında daha önce yapılmış bir araştırma olmaması sebebiyle de önemli olacaktır.

Konuyla ilgili araştırmamızın en önemli ayağını başta Anadolu sahası tezkireleri olmak üzere, biyografi kaynakları oluşturmuştur. Tezkirelerdeki bilgilere ek olarak *Türk Edebiyatı İsimler Szluğ* (<http://teis.yesevi.edu.tr/>) ve *İslam Ansiklopedisi*'nde yer alan ilgili maddelerle elde edilen bilgilerle karşılaştırılarak ve teyit edilerek ortaya bütün bir malzeme çıkarılmıştır. Daha sonra bu malzeme sınıflandırılmış ve sayısal verilerle desteklenerek bir çalışmaya dnştrlmştir.

Çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, eğitim-ğretim ve yetiştiricilikle ilgili temel kavram ve terimlerden oluşmaktadır. Tezde tezkirelerde kullanılan terimler kullanım sıklığına göre ele alınmıştır. Çalışmada bu bağlamda ele alınan terim ve kavramlar mülâzım, mülâzemet, dânişmend, mu'd, şâkird, perverde, tilmîz ve talebedir. Arap ve Fars coğrafyasında kimi zaman eğitim, ğretim ve yetiştiricilik alanına dair peyvest, fakîh, tâlib, sûhte gibi başka terim ifadeleri kullanılsa da Anadolu sahası tezkireleri bu kavramları eserlerinde terimleştirmemiştir. Bu kavramlar tezkirelerde kimi yerlerde geçmiş olsa bile eğitim-ğretim anlamının dışında informal bir yetiştiricilik anlamını karşılamaktadır. Tezin bu kısmında, 16. yüzyıl tezkirelerinden itibaren incelenen eğitim kavramlarının takibi, dönüşümü, sıklığı, anlamları bu bölümde ortaya konmuş tezkireler özeline incelenmiştir. Elde edilen veriler tablolar haline getirilmiş örneklerle somutlaştırılarak okura sunulmuştur. Bu yolla terim ve kavramlar üzerinden eğitimin gelişimi ve dönüşümü bir bütün halinde ortaya konmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde, tezkirelerde eğitim-ğretim terimlerinden yola çıkarak tezkirelerdeki yetiştiricilik vasfıyla adı geçen; yüzyıllara göre formal ve informal

eğitim kapsamında ne çıkan âlimler, onların eğitim hayatındaki işlevleri bahsi geçen bu âlimlerin sosyo-kültürel ve siyasi portrelerinin edebiyata yansımasy incelenmiş elde edilen veriler, yüzyıllara göre farklılık gösteren görüntüsüyle beraber tablolar halinde ve örneklerle ortaya konmuştur. Sayısal verilerden yararlanılan bu tezde yetiştiricilik konusunda hangi yüzyıllarda kimlerin ön plana çıktığı, ne çıkan âlimlerin edebiyat alanının neresinde durdukları, şairlerin neden belli isimler etrafında kümelendiği gibi sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır.

Tez, tespit edilen ve ortaya konan istatistikî verilerin, eğitim-ğretim ve yetiştiricilik konusunda yapılacak başka çalışmalara da katkı sağlayacak olması temennisiyle alana sunulmuştur.

BÖLÜM II

TEZKİRELERDE YER ALAN EĞİTİM-ÖĞRETİM VE YETİŞTİRİCİLİĞE DAİR KAVRAMLAR VE TERİMLER

Sözcükler çeşitli süreçler boyunca gereksinimlerle beraber yeni anlamlar kazanabilir. “Kelime, temel anlamından uzaklaşarak bazen mecaz anlama bazen de yan anlama gelebilecek şekilde kullanılabilir. Kimi zaman da bu kelimeler kendilerine bir bilim, sanat, meslek dalı içinde yer bulabilir. Bir konu ile ilgili özel ve belirli bir kavramı karşılayan bu kelimelere terim anlam denir” (Tdk 2020, 2156).

Tezkire yazarları tezkirelerde şâirlerle, dönemle, sosyal yaşantıyla ve eğitim-öğretim durumlarıyla ilgili çeşitli terimler kullanırlar. Kullanılan terimler yüzyıllara göre değişiklik gösterdiği gibi aynı yüzyıl içindeki tezkirelerde de farklı terimleri görmek mümkün olmaktadır. Bir sözcük ilk kullanıldığı zamanlarda terim anlamı taşımazken zamanla terim anlam da kazanabilir.

Çalışmada tezkirelerde kullanılan terimler kullanım sıklığına göre ele alınacaktır. Çalışmada bu bağlamda ele alınacak terim ve kavramlar mülâzım, mülâzemet, dânişmend, mu'îd, şâkird, perverde, tilmîz ve talebedir. Arap ve Fars coğrafyasında kimi zaman eğitim, öğretim ve yetiştiricilik alanına dair peyvest, sûhte, fakîh, tâlib gibi başka terim ifadeleri kullanılsa da Anadolu sahası tezkireleri bu kavramları eserlerinde terimleştirmemiştir. Bu kavramlar tezkirelerde kimi yerlerde geçmiş olsa bile eğitim-öğretim anlamının dışında manevî bir yetiştiricilik anlamını karşılamaktadır. Bu bağlamda değerlendirecek olan ilk terim tezkirelerde en fazla bahsi geçen kavram olan mülâzım/mülâzemetdir.

2.1. Mülâzım-Mülâzemet

Tezkireler eğitim/öğretim ve yetiştiricilik meselesi açısından incelendiğinde *mülâzım* sıkça karşılaşılan bir kavramdır. Mülâzım kavramı ele alınan tezkire metinlerinde bütün biyografi maddelerinde eğitim-öğretim anlamıyla karşımıza çıkmamaktadır. Kelimenin sözlük anlamları “bir kimse, şey veya yere bağlılık ve devamlılık gösteren, bir işte sürekli çalışan kimse; asker, teğmen; bir kimsenin yanında veya bir kuruluştaki staj yapan kimse, stajyer ve Osmanlı ilmiyeteşkilâtında müderris olabilmek için belli bir süre staj yapan medrese mezunu kimse”¹ şeklindedir. Bu sözlük anlamları içinde eğitim-öğretim alanına dâhil olabilecek karşılık Osmanlı ilmiyeteşkilatına yönelik olmalıdır. Çalışmada mülâzım kavramı tezkirelerde bu anlamıyla değerlendirilen örneklerde aranacaktır.

“lüzüm” kökünden gelen mülâzım kelimesi; tezkirelerde birine bağlı olarak hizmet eden, yardımcı kavramlarını içerdiği gibi çoğunlukla medrese mezunu olmaya işaret eden bir terim olarak karşımıza çıkmaktadır. Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmasında mülâzım kavramını “Rumeli ve Anadolu kadiaskerlerinin doğmasından sonra, Rumeli’de vazife alacaklar Anadolu kadiaskerlerinin matlab denilen defterine kaydolurlar ve sıra beklerlerdi. Bu bekleyişe nöbet ve bu durumda olan dânişmendlere mülâzım denirdi.” (2005, 116-117) şeklinde tanımlamaktadır. Mülâzım kelimesinin bir türevi olarak kullanılan ve tezkirelerde de bu kullanımıyla karşımıza çıkan *mülâzemet* kelimesi; “Bir yere veya bir kimseye bağlanmak, bir işte devamlı olmak manasına gelmektedir. Terim olarak ise mülâzım kelimesi gibi medrese mezunlarının müderrislik ve kadılık almak için sıra beklemeleri, bu arada meslekî tecrübe kazanmaları ve belirli kontenjanlardan

¹İlhan Ayverdi. 1974-2006. “Perverde.” *Kubbealtı Lügat*. Erişim tarihi: 14 Aralık 2019. <http://lugatim.com/>

istifade ile göreve başlamalarını ifade eder. Mülâzemet sadece ilmiyeye has bir terim olmayıp “staj” anlamında Osmanlı idarî ve askerî teşkilâtında da kullanılmıştır” (İpşirli 2006, 537-539). Bu çalışmada mülâzım ve mülâzemet kavramları ilmiyesınıfındaki yükselmeyi ifade eden anlamlarıyla değerlendirilecektir. Mülâzemet almak için medrese talebelerinin geçmesi gereken belli aşamalar vardır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı* adlı çalışmasında bu aşamaları şöyle anlatmaktadır:

(Medrese talebeleri) Hâşiyeye-i tecrîd medreselerinden başlayarak müteaddid hocalardan ders görüp sonunda Hâriç ve Dâhil Medreseleri derslerini gördükten sonra arzu eden Sahn-ı Semân veya Sahn-ı Süleymâniye Medreselerine devam eder ve burayı tamamladıktan sonra icâzet alır. (Bu bir nevî diplomadır) Sonrasında belli bir süre sonunda sırası gelen dânişmend mülâzemetini alır (2014, 55-57).

Mülâzım olabilmenin çeşitli yolları mevcuttur. Adaylar, kimi zaman bir medreseden kimi zaman ise bir eğiticiden kimi zaman da başka yollar vasıtasıyla mülâzım olabilmekteydiler. Cahid Baltacı, konuyla ilgili çalışmasında mülâzemet yollarıyla ilgili şu bilgileri vermiştir:

- a) İ'âdeden Mülâzemet: Usûlüne uygun olarak dânişmend ve mu'îd olduktan sonra mülâzemeteye geçme yoludur.
- b) Hatt-ı Hümâyûnla Mülâzemet: Padişah tarafından ısdar edilen hatt-ı hümâyûnla mülâzım olma yoludur.
- c) Müstakîl Arzla Mülâzemet: Bazı dânişmendler de mu'îd olmadan müstakîl arzla doğrudan mülâzım olurlardı. Bunların daha çok padişah hocası ve Şeyhülislâm çocukları ve ileri gelen ulemâ çocukları olduğu anlaşılmaktadır.

- d) Teşriften Mülâzemet: Dânişmendliğin bağı bulunduğu âlimin yüksek bir mevkîye tayini ile elde edilen mülâzemet yoludur.
- e) Kadıasker Tezkireciliğinden Mülâzemet: Kadıaskerlere tezkirecilik yapan dânişmendlerin mülâzım olma yollarıdır.
- f) Mevtâdan Mülâzım: Henüz mu'îdliğini tamamlamamış olanların bağı buldukları hocalarının vefâtıyla mülâzım olma yoludur.
- g) Nöbet Yoluyla Mülâzemet: Belli aralıklarla yüksek dereceli kadı ve müderrislerin mülâzım vermesidir (2006, 538).

Fakat mülâzemet verenler sadece bunlar da değildi. Tesbit edebildiğimize göre Nakîbuleşrafların şehzâde hocaları, kadılar, müffiler, sultan bahçesi hocalarının da mülâzım verdikleri görülmektedir (2005, 118-119).

Tezkirelere baktığımızda kimi yazarlar biyografileri detaylandırarak şâirlerin hangi yollarla mülâzım olduğundan ayrıca bahsetmişlerdir. Baltacı'nın sınıflamasından yola çıkarak çalışmada tezkirelerde mülâzemet yollarına dair işaret edilen bu örnekler yeri geldikçe vurgulanacaktır.

Tezkirelerde şâirlerin eğitim/öğretim durumlarına işaret eden her terim şâirin düzenli ve sistemli bir eğitim aldığına dair bir bilgi durumu içermezken, mülâzımlık kavramına dair konuyla ilgili çalışmaların da işaret ettiği gibi bu aşamaya gelen talebenin medrese eğitiminde belirli seviyeleri geçmiş olduğu düşünülebilir. Bu sebeple bu kavramla beraber adı geçen şâirlerin düzenli bir eğitim sisteminden geçtiğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Mülâzım terimi tezkirelerde yalın halde kullanıldığı gibi; mülâzım olmak, mülâzım etmek, mülâzım vermek yardımcı fiilleriyle beraber de birçok biçimiyle karşımıza çıkmaktadır. Tezkirelerde “mülâzım” kavramının en yaygın kullanımı

olmak yardımcı fiiliyle beraber kullanılan “mülâzım olmaktadır”. Mülâzım kelimesi, (...şahıstan mülâzım oldu), (...medresesinden mülâzım oldu), (...kişinin mülâzımındır) biçiminde doğrudan isim vererek kullanıldığı gibi isim verilmeden de eğitim ile ilgili diğer kavramlarla desteklendiği örneklerle de karşımıza çıkmaktadır.

Mülâzım/mülâzemet terimlerinin kullanımına en fazla 16. yüzyıl tezkirelerinde rastlanmaktadır. Mülâzım terimi, 16. yüzyılın tüm tezkirelerinde geçen ortak bir terim olmakla beraber, ilk tezkirelerde daha az geçen kavramın yıllar geçtikçe daha fazla kullanılmaya başlandığını görülmektedir. Bu durumun net bir sebebi kaynaklarda belirtilmese de Baltacı'nın çalışmasında değindiği; 16. yüzyılda Ebussuûd Efendi ile beraber mülâzımlık sisteminin yeniden düzene sokulmuş olması durumu bu kavramları yeniden gündeme getirmiş olabilir (2005, 117). Mülâzemet sistemi Ebussuûd Efendi ile beraber sistemleşse de ondan önce de izlerine rastlanıyordu. Bu konuda Ercan Alan, “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi” adlı makalesinde Halil İncılık'ın, kadılık sistemini incelediği bir makalesinde, Mustafa Cezar tarafından yayınlanan bir belgeye atfen mülâzemet sisteminin Ebussuûd Efendi'nin düzenlemelerinden önce de mevcut olduğunu ileri sürmüştür (2017, 90). Mehmet İpşirli, *Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla Kadar)* başlıklı doçentlik çalışmasında sistemin ortaya çıkışı ve mülâzım verme usûllerini ayrıntılı olarak incelemiş fakat sistemin ortaya çıkışıyla ilgili bir yorumda bulunmamıştır. Mülâzemet hakkındaki son araştırmalardan birisi de Yasemin Beyazıt'a aittir. Beyazıt, “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislâmlığın Değişen Rolü ve Mülâzemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)” adlı makalesinde; Fâtih Kânunnâmesi'ne istinaden XV. yüzyılın son çeyreğinden itibaren mesleğe giriş mekanizmasına mülâzemet sisteminin getirildiğini söyler (2009, 431). Beyazıt, ayrıca Mecdî'nin *Hadâiku's-Şakâik* adlı eserindeki

kayıtları inceleyerek I. Selim döneminde mülâzemet uygulamasının yürürlükte olduğunu göstermiştir.

Sonraki yüzyıllarda karşılaşılan ve devletin duraklama ve gerileme dönemlerindeki atmosfer eğitim sistemine de olumsuz yansımış, sürekli çıkan isyanlar, imtiyazlı sınıflara tanınan ayrıcalıklar, yönetimde oluşan iktidarsızlıklar bu sistemin işleyişini de etkilemiştir. Mülâzımlık sisteminin daha sonraki yüzyıllarda liyâkat usûlünden ayrılması, düzeni bozulan devlet sisteminin eğitimde de kendini olumsuz anlamda hissettirmesi sonucunu doğurmuştur. *Koçi Bey Risâlesi*'nde de bu durumdan şöyle söz edilmiştir:

Bugün ilim yolu dahi fevkalâde bozulmuştur. Aralarında yürürlükte olan eski kânun işlemez olmuştur. Evvelce bir ilim öğrenmek isteyen dânişmend olmak isterse bilginlerden birisi ele alıp, evvelâ ondan mahreç dersi okur, istidâdı ve kâbiliyeti görüldükten sonra müderrislerden birine gönderirdi. Ondan ötekine böyle böyle Hâriçte, Dâhilde ve Sahnda, uzun müddet dânişmend olur, sonra istediği yerde durup, yolu ve sırası gelince mülâzım olup, ruznemçe-i hümâyuna adı yazılırdı. Sırası gelince Sahn dânişmendlerinin eskileri - ki mu'îdlerdir - her birine birer tetimme tayin olunup, orada kalan softalara bilgi anlatırlardı. 1003 (M. 1594) tarihine gelinceye kadar Sahn mu'îdlerinin şimdiki müderrisler kadar mevkî ve itibârı vardı. Dânişmend olup, uzun zaman medreselerde ilim ile meşgul olmayınca mülâzım olunmazdı. Ve kimse kimsenin icâzetsiz dânişmendini alamazdı. İlim yolu, gayet temiz ve derli toplu idi (Danışman 1972, 26-27).

Tüm bu sebeplerin de etkisiyle terimin yüzyıllara göre dağılımına bakıldığında 17. yüzyıl tezkirelerinde görülen boşluk 18. yüzyılda kapanmış görünmektedir. Terimin 16. yüzyıl tezkirelerinden sonra en çok geçtiği yüzyıl 18. yüzyıldır. 17. yüzyılda meydana gelen sistem bozulmaları 18. yüzyılda mülâzemet usûlünün yeniden bir nizama bağlanması ve şeyhülişlâm tayinlerinde üçer, kazasker tayinlerinde ikişer mülâzım verilmesi usûlü getirilmesi bunda etkindir. Bu sınırlamalara rağmen çok olumlu seyretmeyen sistem hakkında İpşirli, konu ile ilgili ulemâ çocukları hakkında öteden beri uygulanan usûle dokunulmadığını, bununla birlikte şeyhülişlâm, kazasker ve diğerlerinin verdikleri mülâzemet sınırlarını getirildiğini söylemektedir: “Mülâzemet konusuyla ilgili tartışmalar ve meseleler bu uygulamaya rağmen sürdü. I. Mahmud döneminde (1730-1754) mülâzemet yeniden tanzime çalışıldıysa da yüksek ilmiye rütbesini hâiz ulemânın çocuklarının usûlüne uygun tahsîl görmeksizin mülâzemet alma ve müderris olmaları önlenemedi. Mülâzemet usûlü yıllar boyunca bazı değişikliklere uğrayarak devam etmiş, Tanzimat döneminde memuriyet sisteminin değişmesiyle ortadan kalkmıştır” (İpşirli 2006, 537-539) demiştir. Devletteki liyâkat sisteminin bozulmasının ve bunun sanat alanına yansımaya ek olarak tezkirelerin 17. yüzyılda farklı bir forma geçip ayrıntılı bilgidan çok şiir örneklerine odaklanan antoloji tipi tezkirelerine dönüşmesi de şâir ve yazarlar hakkında öğrenilebilecek ek bilgileri sınırlandırmıştır. Dolayısıyla bu yüzyılda biyografiler üzerinden terminoloji takibi yapmak birkaç tezkire haricinde mümkün olamamaktadır. Bu durum da kavramın 17. yüzyıl tezkirelerinde diğer yüzyıllara nazaran daha az yer almasının sebeplerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Tezkirelerde mülâzım/mülâzemet kavramının hacimce fazla olan tezkirelerde daha fazla yer alması beklenen bir durumken özellikle 16. yüzyıl tezkirelerinde hacimce aynı olan fakat yüzyıl sonlarına doğru yazılan tezkirelerde bu kullanıma

daha fazla rastlanmaktadır. Bu da her şâirin kendine has bir üslubu olduğunu ve zaman geçtikçe kavramın eğitimi ifade etme noktasında işlevinin arttığını, bir bakımdan terimleştiğini de göstermektedir. 18. yüzyıl tezkirelerinden sonra bu kavramın kullanımının azaldığı görülmektedir bu da yukarıda bahsedilen nedenler doğrultusunda mülâzım/mülâzemet sistemin kendi içinde süresini doldurmasıyla ilgili bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısaca mülâzım/mülâzemet doğrudan medrese eğitimiyle ilgili bir terim olduğundan şâirleri kim yetiştirdi ve hangi eğitim süreçlerinden geçildi sorularının ilk basamağı olarak da düşünülmelidir.

Biraz daha ayrıntıya girecek olursak Sehî Bey'in tezkiresinde (*Heşt Bihişt*) toplamda 18 biyografi maddesinde mülâzım/mülâzemet kavramı geçmektedir.² Bu kullanımların çoğu mülâzım ve mülâzemet ifadelerinin bir yerde görev yapma, çalışma anlamlarını da içeren şekliyle terim anlamı dışındadır. Sehî'nin tezkiresinde bu ifadeye dair dikkat çeken bir husus mülâzımlık kavramının “[d]ergâh-ı âlem-penâh” ifadesi ile beraber sıkça kullanılmasıdır. Tezkirede bu konuda “dergâh-ı âlem-penâh mülâzımlarındandır şeklinde” 4 kullanım yer almaktadır. Sehî; Mevlânâ Şehîdî, Revânî, Emânî ve Vahdî için bu ifadeyi tercih etmektedir. Bunun yanında Sehî'nin Sücûdî için “dergâh-ı muallâ mülâzımlarından”, Tâliî, Hayâlî, Sıdkî ve Fârisî için kullandığı “âsitân-ı saâdet-âşiyân mülâzımlarındandır” ve Mevlânâ Sâyî için kullandığı “dârü's-saltanâ mülâzımlarındandır” ifadeleri de yukarıdaki örneklerle aynı anlamda kullanılmış olmalıdır. Bu isimler için kullanılan ifadeler, mekân olarak sarayda bir görev alma durumuna işaret etmektedir. Bunun yanında yine sarayda ve padişahın yanında bir görevde bulunma anlamına işaret eden

² Revânî, Tâliî, Mevlânâ Sâyî, Mevlânâ Şehîdî, Sücûdî, Emânî, Vahdî, Hayâlî, Fârisî, Âşkî, Sıdkî, Mevlânâ Hıfzî, Mevlânâ Şemsî, Mevlânâ Hassan, Mevlânâ Işkî, Mevlânâ Necâtî, Mevlânâ Gazâlî, Bihiştî.

örnekler de vardır. Sehî, Mevlânâ Şemsî'den “fünûn-ı ‘ulûmı mergûb tahsîl itmiş hizmet-i mülâzemet-i pâdişâh ile ömr-i âhire yetiştî” şeklinde söz ederken, Mevlânâ Hâssan için “Sultan Murâd Han aleyhirrahmeti ve'l-gufrân mülâzemetinde müddet-i ömri nihâyet buldı” ifadelerini kullanmaktadır. Bihiştî ise Sehî'nin ifadeleriyle “Bâyezid şerîfinde hizmet-i kihterî ve mülâzemet-i mihterî iderdi”. Sehî'nin tezkiresinden, Mevlânâ Işkî'nin de padişahın mülâzemetinde olduğu bilgisini öğrenmekteyiz.

Yukarıda söz edilen örneklerde mülâzım/mülâzemet ifadesinin hizmette bulunmak anlamıyla kullanıldığı açıktır. Verilen örneklerde bazı isimlerin medrese mezunu olduğu bilinmekle birlikte adı geçen şâirlerin mülâzımlık adı verilen staj uygulamasıyla müderrislik ve kadılık gibi görevlerde ilerlemedikleri, bunun yanında dîvân kâtibi, silahdâr kâtipliği, matbah-ı âmire kâtipliği ve eminliği, hazine kâtipliği, yeniçeri kâtipliği, defterdarlık, içoğlanlar hocalığı, yeniçeri yayabaşısı ve çavuşu, sancakbeyi gibi görevlerde buldukları bilinmektedir. Sehî'nin tezkiresine mülâzım/mülâzemet ifadeleri çerçevesinde bakıldığında adı geçen şâirlerin bu anlamda eğitim durumlarına ve/veya görevlerine dair bir bilgi edinememekteyiz. Sehî'nin tezkiresindeki kullanımından yola çıkarak bu ifadenin henüz terimleşmediği de söylenebilir. Bunların yanında Sehî'nin tezkiresinde yazar, Mevlânâ Hıfzî için “İstanbulda mülâzım iken” (137) ifadesini kullanmaktadır. Bu ifade şâirin müderrislik yolunda ilerlediği bir aşamaya işaret etmekte ve tezkirede terim anlamında kullanılmaktadır. Bu kaniya biyografisinde mülâzım ifadesinden önce bahsedilen dânişmendlik teriminden varılmaktadır. Bu sebeple mülâzım ifadesinin geçtiği cümlelerdeki bağlam önem taşımaktadır.

Latîfi'nin tezkiresinde (*Tezkiretü's-Şuarâ ve Tabsıratü'n-Nüzemâ*) mülâzım ve mülâzemet kavramı 14 biyografi maddesinde karşımıza çıkmaktadır.³ Latîfi, Sehî Bey'den farklı olarak, belirli bir eğiticiden mülâzemet almayı öne çıkararak ve medreseden mülâzım olmayı belirten ifadelerle daha çok yer vermektedir. Tezkiredeki bu örneklerden Semâniye Medreselerinin etkisi ortaya çıkmaktadır. Tezkirelere bakıldığında en çok adı geçen Semâniye Medreseleridir. Bu yapı, Fâtih Sultan Mehmed tarafından İstanbul'da kurulan yüksek dereceli bir eğitim kurumudur. Medresenin tezkirelerde ön plana çıkmasının sebebi adı geçen medresenin 15. yüzyıldan itibaren birçok öğrenci ve âlim yetiştirmiş olması bu işlevini de kendinden sonra inşa edilen diğer medreselerle beraber 19. yüzyıla kadar sürdürmüş olmasıdır.⁴ Örneğin Latîfi, Riyâzî-i Üskübî için "Semâniye i'âdesinden mülâzım ve mülâzemet müdâvim" (251) ifadelerine yer vermekte, Halîmî Çelebi için ise "Semâniye i'âdesinden mülâzemet mertebesinde" ifadesini kullanmaktadır. Belirli bir medrese ismi yanında yetiştiricilik işlevi üstlenen bazı isimler de Latîfi'nin tezkiresinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Şânî "Kemâlpaşa-zâde mülâzımlarından" (287) dır. Bununla birlikte Sehî'nin tezkiresinde de benzer anlamda kullanılan, terim olarak değerlendirilemeyecek hizmet anlamını ifade eden kullanımlar Latîfi'nin tezkiresinde de karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Latîfi, Niyâzî-i Sirozî'den söz ederken "İbrahim Paşa mülâzımlarından" ifadesini kullanmaktadır. Şânî için yukarıda söz edilen ifadelerle benzerlik göstermekle birlikte Şânî'nin mülâzım olduğu Kemâlpaşa-zâde dönemin önemli bilginlerindendir ancak Niyâzî için kullanılan mülâzım ifadesi Vezir İbrahim Paşa'nın hizmetinde olmaya işaret etmektedir, dolayısıyla bu ifadede terim anlamı yoktur. Ancak bu tarz

³ Sâgârî, Şânî, Askerî-i Edirnevî, Gazâlî, Mestî Çelebî, Niyâzî-i Sirozî, Hamdî-i Kadîm, Riyâzî-i Üskübî, Râif-i Mehmed Çelebi, Mevlânâ Kemâl, Nûrî-i Belgradî, Şeyh Ruşenî, Ahmed Beg Zâim, Halîmî Çelebi.

⁴ Ayrıntılı Bilgi İçin Bknz. Câhid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 41, 46-47, 351-352, 630-632.

örnekler Sehî'nin işaret ettiği kadar yoğun da değildir. Latîfî'nin tezkiresinde benzer şekilde isim verilmeden hizmette bulunulduğuna işaret eden başka örnekler de vardır. Latîfî, Sâgârî, Gazâlî, Ahmed Beg Zâim, Sâbirî ve Nûrî-i Belgradî maddelerinde mülâzım/mülâzemet kavramlarını hizmet etmek anlamında kullanmıştır. Askerî-i Edirnevî örneğinde ise Latîfî, şâirin devlette bir hizmet talep etmesini mülâzemet ifadesi ile belirtmektedir. Şâir istediği nitelikte bir görev alamadığı için vaziyetini hikâye eden bir şiir de yazmıştır:

Ey gönül ayân-ı devlet içre himmet kalmadı
Kimden umarsın kerem ehl-i mürüvvet kalmadı

Lutf u ihsân u mürüvvet kapuların yaptılar
Hiç bir yerde açık bâb-ı mürüvvet kalmadı

Ey dirîgâ lutf u ihsânun kapusın yaptılar
Zikri hayr olsun dinür bir ehl-i devlet kalmadı

Bir ululuk kalmış ancak kadr-i devletden eser
Pes mekârimden dahî bir hûb haslet kalmadı

Halk-ı âlem muzî ü cebbâr olupdur şöyle kim
Gitdi lutf u merhamet kat oldu şefkat kalmadı

Adları Hâtem sehâ tomârını tayy itdiler
Gitdi gayb oldu kerem cûd u sehâvet kalmadı

(...)

Mansıb almaga bugün keskün kılıcdur sîm ü zer
Zûr u bâzû neylesün destinde kuvvet kalmadı

Nakd-i ömri hizmete sarf itsen olmaz behre-mend
Ma' nîde altun bigi bir sikke-sûret kalmadı

Bir kızıl mankûra almazlar maârif dürlerin
Askerî erbâb-ı nazma şöyle ragbet kalmadı (367)

Benzer şekilde tezkirede Nihâlî'den söz ederken Latîfi, şâirin mülâzemeti sırasında devrin kazaskerlerinden birine durumundan şikâyet eden bir şiir kaleme aldığını belirtmekte ve şiire yer vermektedir:

Kime kimden şikâyet eyliyeyin
Sergüzeştüm hikâyet eyliyeyin

Ehl-i 'ilmün fakîrine şimdi
Kimse dimez riâyet eyliyeyin

Yağı olanlar eyledi bayrâm
Nice savm u riyâzat eyliyeyin

Sakalı bitdi fazl u mârifetün
Kendümi ehl-i sanat eyliyeyin

Nice ise mülâzemet buyurun
Etegüm belde hizmet eyliyeyin

Lâf u rüşvetle ise ger mansıb
Rüşvet ü lâfa himmet eyliyeyin

Manşıba ger liyâkatüm yogise
Ol cihetden ferâgat eyliyeyin

Gâh tedrîs ü geh kazâ diyüben
Nice zillet denâet eyliyeyin

Bana bir tevliyet inâyet idün
Vakfa sa'y u kifâyet eyliyeyin (528)

Her iki örnekte ortaya konan ifadelerden şâirin devlet hizmetinde iken içinde bulunduğu işin ve devrin liyâkat usûlünün eleştirisini de yaptığı anlaşılmaktadır. Her iki şâirin de eleştirel ifadelerinden ilmiye sınıfında bozulmalar ve liyâkat sorunu ortaya çıkmaya başladığı da görülmektedir.

Ahdî'nin tezkiresinde (*Gülşen-i Şuarâ*) mülâzım/mülâzemet kavramı 57 biyografi maddesinde⁵ karşımıza çıkmaktadır. Tezkirede mülâzım biçiminde kullanılan şekli; terim anlamıyla ulemâ sınıfına dâhil olmak için staj eğitimi görmek anlamını karşılarken mülâzemet şeklinde kullanımı çoğunlukla bir kişiye, bir kuruma veya bir mesleğe hizmette bulunma anlamını karşılamaktadır. Tezkirede hizmet anlamını karşılayan 32 kullanım, terim anlamıyla karşımıza çıkan mülâzım/mülâzemet ifadesi tezkirede 16 isim için kullanılmaktadır. Bunlar arasında “mülâzımîn zümresinden” şeklinde terim anlamına işaret eden iki kullanım da yer almaktadır. Ahdî, Rahmî Çelebi ve Riyâzî-i Üskübî'den söz ederken bu tanımları kullanmaktadır. Bu ifade mülâzımlık kavramının kurumsal hale gelmeye başladığını da göstermektedir. Tezkirede şâirlerin hangi isimden mülâzım olduklarına dair de üç isim için bilgi verilmektedir. Bunlar Rûhî Çelebi, Tarzî-i Diğer ve Gâfûrî Çelebi'dir. Ahdî, Rûhî Çelebi'nin Nişancı-zâde Ahmed Efendi'den (167), Tarzî-i Diğer'in Mevlânâ Perviz Efendi'den (212) ve Gâfûrî Çelebi'nin de “Sultan Süleymân aleyhirrahme ve'l rıdvân hâcelerinden” (238) mülâzım oldukları bilgisini vermektedir. Ahdî'nin tezkiresinde herhangi bir yetiştiricinin ismiyle veya medrese adıyla anılmamakla birlikte medrese eğitimi sonrasında göreve başlamak için gerekli olan mülâzımlık aşamasını kasteden ve bu haliyle terim olarak değerlendirilebilecek bazı örnekler de vardır. Ahdî, Tâbî için “mülâzımân-ı deryâ-dil menziline iriş”miş (91), ifadesini kullanırken Derviş Efendi için “peydâ kılup dânişmend olan yârân içre mülâzım ol”muş (156) demektedir. Ahdî'nin ifadeleriyle Şemsî-i Dîvâne “bir tarikle mülâzım olup yigirmi beş akçe müderris ol”muş (194), Muhyî Çelebi “(...) i'âdesinden mülâzım ol”muşdur (267). Ahdî, Ali Efendi (93), Riyâzî-i Üskübî (164), Müdâmî Beg (271), Muhîfî

⁵Ülfetî, Bâlî, Sâni Beg, Celilî, Cafer Çelebi, Hükmi Beg, Halife, Zihni, Sehibî-i Acem, Sıhrî, Sehâyî, Sırrî Çelebi, Sabrî Çelebi, Tarîkî, İlmî-i Bağdâdî, İzârî, Gâfûrî Çelebi, Gınâyî, Kutbî, Kâtib, Keyfî, Mevlânâ Kâtib, Lâlî, Müfredî, Müdâmî Beg, Muhîfî Efendi, Muhyî Çelebi, Mahfî, Murâdî-i Bağdâdî, Vâlihî-i Bağdâdî, Vahdetî, Hâtifî, Hüsrevî, Derviş Çelebi, Rahmî Çelebi, Riyâzî Üskübî, Rûhî Çelebi, Zârî, Selmân, Şemsî-i Dîvâne, Ziyâyî, Tâbî, Tarzî-i Diğer, Firdevsî, Fevzî Çelebi, Mecdî, Mâkalî, Medhî Çelebi, Nevî Çelebi, Nâmî Çelebi, Vâlihî-i Üskübî, Himmetî, Hâtifî, Cevherî.

Efendi (273), Murâdî-i Bağdâdî (282) biyografilerinden söz ederken de terim anlamını karşılayan mülâzemet ifadesine yer vermektedir. Ahdî'nin tezkiresinde İzârî Çelebi'den söz ederken “şâir-i zarîf tarîkından henüz behremend olup mülâzım olmamış” (220) cümlesine yer vermektedir. Ahdî'den daha sonra eser veren tezkire yazarlarının eserlerinde aynı şâirin izini sürdürdüğümüzde şâirin mülâzımlığını tamamlayarak müderrisliğe başladığı bilgisinin verildiği görülmektedir. Bu da şâirin o sırada eğitimini henüz tamamlamadığını fakat diğer tezkirelerde kişinin izi sürüldüğünde eğitimini tamamlamış olduğu görülmektedir. Ahdî'nin tezkiresinde bu tarz tamamlanmamış ve sonuçlanmamış ifadeler rastlamak mümkündür. Bunun sebebinin Ahdî'nin tezkiresine sadece çağdaşı olan şâirleri dâhil etmesi olarak düşünülebilir.

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde (*Meşâirü's-Şuarâ*) mülâzım ve mülâzemet kavramları 129 biyografi maddesinde kullanılmıştır.⁶ Âşık Çelebi'nin tezkiresinde de tıpkı Ahdî'nin tezkiresinde olduğu gibi mülâzım kavramı çoğunlukla terim anlamıyla beraber kullanılırken mülâzemet kavramı hizmet etmek anlamıyla daha çok karşımıza çıkmaktadır. Âşık Çelebi'nin tezkiresini kendinden önceki tezkirelerden ayıran özelliklerden biri de mülâzım teriminin eğitici isimleriyle beraber verip ayrıntılı bilgiye ulaşmayı kolaylaştırmasıdır. Bu durum Âşık Çelebi'nin biyografilerinin geneline yansıyan ayrıntıya düşkün tutumundan da

⁶Ahmed Çelebi Kemalpaşa-zâde, Ahmed Çelebi Pârepâre-zâde, İlâhî, Âhî, Bezmî, Bahâyî, Beyânî-i Sâni, Cafer Çelebi, Cefâyî, Cevânî, Cevherî, Cevherî-i Sâni, Dânişî, Dâi, Derviş Çelebi, Hâtîfî, Hâtîfî-i Sâlis, Hâdî, Hecri, Vecdî, Vusûlî, Zirekî, Hâdidî, Hasan Çelebi, Hıfzî, Tâbî, Tâbî-i Sâni, Tulûî, Yâkînî-i Sâni, Kâmî-i Sâni, Leâlî, Tutî-i Latîf, Lemî, Meâlî, Mecdî, Mâhvî, Müdâmî, Müderris, Merdümî, Müslim Çelebi, Mu'îdî, Nisârî, Necâtî, Nişânî-i Evvel, Nişânî-i Salis, Nutkî, Nîmetî, Nâimî, Nikâbî, Nigârî, Nevâlî Çelebi, Nevî, Nihâlî, Niyâzî, Sâi, Sâdî, Sâdî Çelebi El-Müftî, Sâyî-i Sâni, Selmân-i Aydınî, Selmân-i Burusevî, Selikî, Abdül Aziz Çelebi, Abdî, Ubeydî Çelebi, İzârî-i Sâni, İzârî-i Sâlis, Azmî-i Sanî, İşretî, İşkî-i Sâni, İşkî-i Salis, Alî, Alî Çelebi Efendi, İyânî-i Diğer, Fânî, Firdevsî, Füsûnî, Fazlî, Fazlî-i Leng, Fikrî, Fevrî Efendi, Sâlih Çelebi, Sanî, Subhî, Sâbuhi, Kâdirî, Kadîrî Efendi, Kudsî, Kurbî, Kıyasî, Şâirî, Şâh Kasım, Şâh Çelebi Efendi, Şikarî, Senayî, Hatemî, Haverî, Hatmî, Hazânî, Hızrî, Zâifî, Gubârî, Gubârî-i Diğer, Garâmî, Gazâlî, Gulâmî, Ânî, Hasan Çelebi, Hayretî, Talî'î, Yetim, Yahyâ, Kâmî Efendi, Mihrî, Nişânî Beg, Nihâlî, Niyâzî-i Sâni, Sihri Sâni, Ferdî, Vâridî, Nâimî, Sabrî, Rahmî, Şemsi Paşa, Hüsrevî, Sehâyî, Ulvî-i Sâlis, Sâlih Çelebi, Zâtî, Gâribî.

kaynaklanmaktadır. 102 maddede geçen mülâzım kavramının 67'si eğitici ismi verilerek, 3 tanesi de medrese ismi verilerek kullanılmıştır. 11 maddede ise mülâzım kavramı hizmet etmek, hizmette bulunmak anlamını karşılamakta ve terim anlamının dışında kullanılmaktadır. Eğitici ismi verilerek kullanılan kavrama şu şâirler örnek verilebilir: Âşık Çelebi, Ahmed Çelebi Pârepâre-zâde için “Fenârî-zâde kazasker Şah Çelebi'den mülâzım ol”du (123) şeklinde bahsederken, Cevânî maddesinde “Kemâlpaşa-zâde'den mülâzım ol”du (216), Tâbî maddesinde “ Mısır Kadısı Arab-zâde'den mülâzım ol”du (277) ifadelerine yer vermektedir. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde 3 madde medrese ismiyle beraber verilmektedir. Âşık Çelebi, Dânişî için “Sultanîyye-i İstanbul Medresesi i'âdesinden mülâzım oldu” (220) ifadesini kullanırken Mecdî için “Sultan Bayezîd'ün Edirne Medresesi i'âdesinden mülâzımdur” (333) demektedir. Nev'î ise “Sultan Bayezîd Medresesinden mülâzım” (387) olmuştur. Tezkirede 36 isimde karşımıza çıkan mülâzemet kavramının 18'i terim anlamıyla kullanılmış olup bunların 7'si ise eğitici ismiyle beraber verilmiştir. Âşık Çelebi, Hasan Çelebi için “Gürz Seydî'den mülâzım idi ammâ ihtisâsı Kemâlpaşa-zâde-i merhûma olup seferde vü Hazaarda mülâzemeti üzerine” (265) şeklinde söz ederken, Meâlî maddesinde “Tâcî-zâde ve Zîrek-zâde'ye medrese için mülâzemet idüp” (322) demektedir. Yazar, Necâtî için “Müeyyed-zâde mülâzemetine hasır idüp” (364) ifadesine yer verirken, Sihrî-i Sâni “Sirozlu Hasan Çelebi'ye mülâzemet” (413) etmiştir. Rahmî “Celâl-zâde Sâlih Çelebi Efendi'de nihâyet buldı ve anlardan mülâzemet müyesser olmuştur” (588). Hüsrevî ise “Monlâ hazretlerinden husûl-ı mülâzemet” (645) olmuştur. Kınalı-zâde'nin tezkiresinde (*Tezkiretü's-Şuarâ*) 170 isim için mülâzım/mülâzemet kavramlarının kullanıldığı tespit edilmiştir.⁷ Bu kavram karşımıza ekseriyetle ‘mülâzım olmak’ şeklinde

⁷Âzerî, İshak Çelebi, Âgehî, Emir, Âhî, Bedî, Bezmî, Basîrî, Bekâyî-i Diğeri, Bekâyî, Bahârî, Bahâyî, Beyânî-i Diğeri, Senâyî, Senâyî-i Diğeri, Cafer Çelebi, Cefâyî, Cenâbî Efendi, Cinânî-i Diğeri, Cevrî,

çıkılmaktadır. Kınalı-zâde'nin tezkiresinde görülüyor ki Âşık Çelebi'nin tezkiresinde olduğu gibi bu terimin eğitici isimleriyle beraber kullanımı oldukça yaygın hale gelmiştir. Kınalı-zâde'nin tezkiresinde mülâzımlıktan bahsederken benzer ifadeleri tercih etmiş “(...)’dan mülâzım oldu” cümlesini kullanmıştır. Bu tezkirede isimlerle beraber kullanılmayan 24 örnek mevcuttur fakat bunlar da yine de terim anlam ifadesi taşımaktadır. Özel eğitici isimleriyle beraber kullanılmayan örneklerde eğitim-öğretimle ilgili verilen başka bilgilerden yola çıkarak kavramların terim anlamı içerdiği yorumu yapılabilir. Örneğin; Âhî ve Bedîî maddelerinde geçen “tarîk-i pür-tevfik-i ‘ilme sülûk itmekle mülâzım olmuştur” (216-231) ifadeleri mülâzım kavramının terim anlamını kastettiğini düşündürmektedir. “tarîk-i pür-tevfik-i ‘ilme sülûk itmek” ifadesi terimsel anlamı destekleyici bir ifade olarak Kınalı-zâde’de çoğu biyografi maddesinde karşımıza çıkmaktadır. Mülâzım kavramı tezkirede 15 madde dışında terim anlamıyla kullanılırken bu maddelerde diğer tezkirelerde de olduğu gibi karşımıza hizmet etmek anlamıyla çıkmaktadır. Mülâzım kavramının hizmet anlamıyla kullanım oranı tezkirenin genelinde oldukça düşüktür bu sebeple mülâzım kavramının terimleşmeye başladığı çıkarımını yapabilmek de mümkün olabilmektedir.

Bu tezkirede de var olan bilgiler doğrultusunda çoğu isim i’âdeden mülâzemet yoluyla mülâzımlığını almıştır. İ’âdeden mülâzemetin mülâzım olmanın en yaygın

Cevrânî, Hatmî, Hüsrevî, Cevrî, Hubbî, Hadîdî, Hasîbî, Hasan Çelebi, Hüseyin Çelebi, Hıfzî, Hâtîfî, Hükâmî, Hâkimî, Hilmî, Hilmî-i Salis, Halîmî, Hâverî, Hazânî, Hızrî, Hızrî-i Diğer, Hâce Çelebi Efendi, Danişî, Derviş, Derviş, Zihnî, Râyî, Rızâyî, Refî-i Leng, Remzî, Revânî, Revnâkî, Sürurî, Sâdî, Sırrî, Sırrî, Suûdî, Selmân, Sâî, Sihri, Fikrî, Selmân, Selîkî, Sinan Efendi, Sinan Çelebi, Şânî, Sâni, Şâhî, Ârif, Şemsi Paşa, Şeyhî, Şeydâ, Sâbirî, Sâdik, Sâdik Çelebi, Sanî’i, Subhî, Sâbuhi, Sadrî, Sûnî, Zâifî, Taliî, Tâbî, Tâbî, Tulûî, Zuhûrî, Âşık, Ârifî, Abdü’l Vehhab, Ubeydî, İzârî, İzzetî, İşretî, Işkî, İlmî, Âlî Çelebi, Âlî Çelebi, Avnî, İyânî, Gubârî, Garâmî, Gulâmî, Gani, Fânî, Firdevsî, Fûrûgî, Fazlî, Fehmî, Feyzî, Kâdirî, Kâbulî, Kutbî, Kudsî, Kurbî, Kıyasî, Kâmî Efendi, Kamî-i Diğer, Kiramî, Leâlî, Lâlî, Lemî, Mâlikî, Meylî, Müslimî Efendi, Vehhabî, Fevrî Efendi, Kıyasî, Hazanî, Rahmî, Hicrî, Mânî, Medhî, Mehmed Efendi, Mehmed, Mahvî, Muhyî Efendi, Muhyî Çelebi, Medihî, Muhîfî, Merdî, Merdümî, Mustafa, Molla Masum, Muammâyî, Makâlî, Monla Çelebi, Mirî, Meylî, Nâmî, Nahîfî, Nutkî, Nâimî, Niyâzî, Nigârî, Nûrî, Nevî, Nihâlî, Nihânî, Neylî, Vecdî, Vücûdî, Vuslâtî, Vasfî, Vusulî, Veysî, Hâtîfî, Hâşimî, Hüdayî, Latîf, Yahya Çelebi, Yâkinî.

yolu olduğu örneklerden anlaşılmaktadır: Hilmî-i Sâni “Monlâ Ahmed Efendi Hazretlerinin i’âdesinden mülâzım olmuştur.” (304), Şâhî “Malûl-zâde mesned-nişîn-i iftâ vü ifâde iken hizmet-i i’âdesinden mülâzım ol”muştur (470). Her ne kadar i’âdeden mülâzemet yaygın bir yol olsa da daha başka yollarla mülâzemetini almış isimlere de tezkirede rastlanmaktadır. Örneğin; Cefâyî ve Vecdî maddesinde “saray hâceliğinden mülâzım olup” kavramları geçmekte olup aynı ifadeye Ahdî’nin tezkiresinde bazı biyografilerde de rastlamak mümkündür. Saray hâceliğinden mülâzım olmak kavramı; ‘müstakil arzla mülâzemet’in karşılığıdır. Bu yolla, bazı dânişmendler de mu’id olmadan müstakil arzla doğrudan mülâzım olurlardı. Bunların daha çok padişah hocası ve/veya şeyhülislâm çocukları ve ileri gelen ulemâ çocukları olduğu anlaşılmaktadır. Bu gibi yöntemler daha sonra liyâkat usûlünün çatırdamasında ve sistemin bozulmasında rol oynayacaktır. Bunun yanında yazar, Şerîf ve Meylî maddelerinde “tezkirecilikten mülâzım olup” bilgisinden bahsetmiştir. Tezkirecilikten mülâzım olmak ise Cihan Kılıç’ın *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlimiye Teşkilatında İstihdam Ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)* adlı doktora çalışmasında şu şekilde açıklanmıştır: “Tezkirecilik, tezkirehanelerin ve kadıasker kalemlerinin amirine verilen isim olup, kadıaskerlerin ilmiye silkine mülâzım verme yollarından biridir. Rumeli Kadıaskeri Mehmed Efendi’nin tezkirecisinin 1076 Ramazan-1077 Safer/Mart 1666-Ağustos 1666 tarihleri arasında bu görevi ifâ ettikten sonra mülâzemet kabul buyurulduğu ve yine Kadıaskerinin tezkirecisinin 1077 Şaban-1078 Muharrem/Ocak 1667-Temmuz 1667 tarihlerindeki hizmeti nedeniyle mülâzemet kabul buyuruldukları rûznâmçelerde belirtilmiştir. Söz konusu kayıtlardan tezkireciliğin mülâzemet yollarından biri olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre XVII. yüzyılın ikinci yarısında tezkirecilik görevinde altı ay bulunmanın tezkirecilikten mülâzım olmak için yeterli bir süre olduğu anlaşılmaktadır.” (2017, 67)

Beyânî'nin tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ*) mülâzım/mülâzemet kavramı 64 biyografi maddesinde geçmiştir.⁸ Bu tezkire Kınalı-zâde'nin tezkiresinin özeti niteliği taşısa da Beyânî bu tezkirede ayrıntılara yer vermeden şâirlerden kısaca bahsetmiş Kınalı-zâde'nin yer verdiği ölçüde eğitim durumuna değinmemiştir. Beyânî'nin tezkiresinde, Basîrî maddesi dışındaki tüm biyografi maddelerinde mülâzım/mülâzemet kavramı terim anlamıyla kullanılmıştır. Beyânî'nin tezkiresinde mülâzımlık bilgilerinin hemen hemen hepsi özel yetiştirici isimleriyle beraber anılmış yalnızca 9 maddede isim zikredilmemiştir. Fakat eğitici ismi verilmeyen bu maddeler içinde geçen mesleğe dair birtakım ifadeler mülâzımlığın terim olarak kullanıldığının göstergesi niteliğindedir. Örneğin; Selmân “tarîk-i ‘ilmün hayli elem-keşîdesi ve felâket-dîdesi olup hezâr-ı zûr u zârla mülâzım ve kadı ol”muştur (94). Vücûdî “tarîk-i ‘ilmde mülâzım bâdehû bâzı kasabâta hâkim olmuş” (225), Hüdâyî-i Diger “tarîk-i ‘ilmde mülâzım olduktan sonra tarîk-i tadrîse ‘azîm olmuşdur” (233). Emir ise “mülâzım u kadı olmuş”tur (33). Örneklerde söz konusu isimlerin mülâzemetten sonra kadı oldukları bilgisinin verilmesi bu kavramın terim anlamı içerdiğine işaret etmektedir. Eğitici isimleriyle beraber geçen ifadelerin içinde de mülâzım olduktan sonra kadınlık yaptığı bilgisi belirtilen isimler çoğunluktadır. Fûrûgî, Kâbulî, Kıyâsî, Medhî, Mecdî Efendi, Vâlihî, Sırrî, Ubeydî bunlardan bazılarıdır. Nihânî, Vücûdî-i Diger, Sâî müderris olan; Vücûdî ve Sâdî Efendi kadı ve müftü olan isimlerdendir. Bâkî maddesinde mülâzımlık yolları açısından diğer biyografilerden farklı olarak şâirin sultandan mülâzımlık aldığına dair de bir bilgi yer almaktadır: “Sultan Süleymânun makbûlî olup çok ihsânlar idüp hatta mülâzemeti ile

⁸Ümîdî, Emir, Basîrî, Beyânî-i Sâî, Hasan Çelebi, Hâce Çelebi, Sâî, Sâdî Efendi, Suûdî Efendi, Sırrî, Sâî-i Sâî, Selmân, Sinan, Şânî, Şeydâ, Subhî, Ubeydî, İzârî, İlmî, Ulvî, Mehmed Çelebi, Âlî Çelebi, Âlî, Ganî Efendi, Fûrûgî, Fazlî Efendi, Kâbulî, Kıyâsî, Kâmî-i Diger, Lâlî-i Sâî, Lemî-i Diger, Mâlikî, Mânî Çelebi, Mecdî Efendi, Medhî, Medihî, Muhiî, Makâlî, Molla Çelebi, Meylî-i Diger, Nâmî-i Diger, Nevî Efendi, Nihâlî, Nihânî, Vâlihî, Vücûdî, Vücûdî-i Diger, Vezni, Veysî, Hicrî, Hüdâyî-i Diger, Ahmed, Kâdirî Efendi, Muhyî-i Diger, Necmî, Nahîfî, Nûrî, Vasfî, İzzetî, Bâkî Efendi.

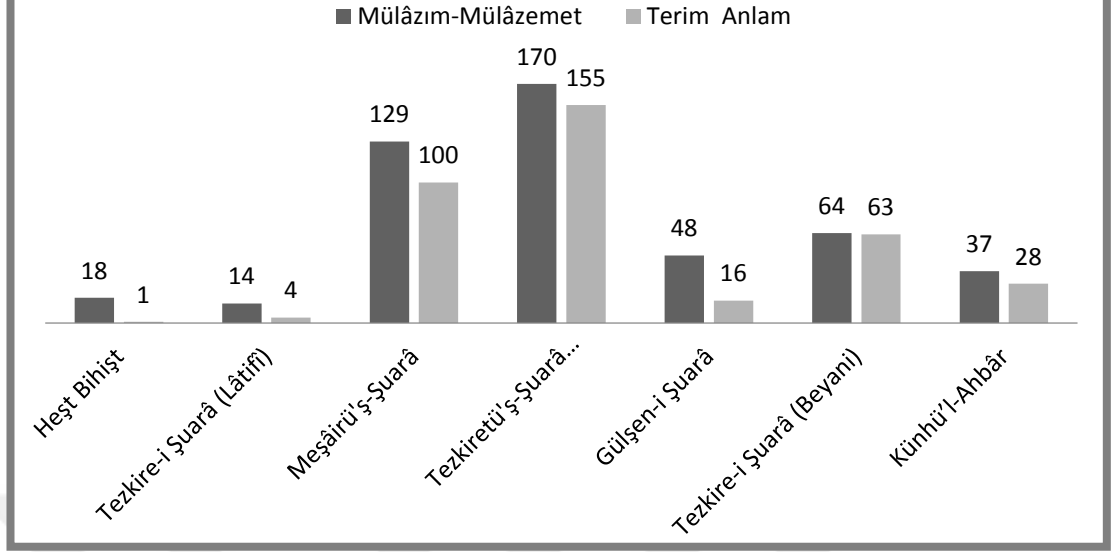
mâan bir medrese ihsân idüp” (37) ifadesiyle Beyânî, Bâkî’yi sultan düzeyinde bir atama yapıldığı vurgusu ile ayrıcalıklı bir yerde konumlandırmaktadır.

Mülâzım/mülâzemet terimi *Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*’nda 37 biyografi maddesinde karşımıza çıkmaktadır.⁹ Mülâzım kavramı Günâhî maddesi dışında tezkirede terim anlamıyla kullanılırken mülâzemet kavramı çoğunlukla hizmet anlamında kullanılmış, fakat aynı cümle içinde tahsîl ile ilgili başka tanımlamalar olduğunda ise terim anlamı vurgulanmıştır. Örneğin; Nîmetî maddesinde isim verilmemiştir fakat cümlede geçen “Nice rûzgâr dânişmend oldukdan sonra mülâzım oldı” (216) ifadesinde dânişmendlikle beraber kullanılması eğitim anlamına işaret etmektedir. Halîmî maddesinde ise medrese ismi belirtilmiştir: “İ’âde-i Semâniyyeden mülâzemet rütbesine yetmiş” (94) ve yine Muhyî maddesinde de “Ebussuûd-ı müftî mahdûmı Ahmed Çelebinün i’âdesinden mülâzım olup” (267) ifadeleri yer almaktadır. “i’âde” terimi her zaman medrese ismiyle beraber kullanılmamaktadır. Aynı zamanda bir eğiticiden ders almak anlamıyla şahıs isimleriyle beraber de kullanılmaktadır. İsim verilmeden kullanılan kavramlarda da kelimenin terimsel anlamda kullanıldığına işaret eden eğitim-öğretim ile ilgili başka ifadelere yer verilmiştir. Örneğin; Mevlânâ Gubârî “tahsîl-i mülâzemet ü müderris ol”muş (176), Mevlânâ Seyyid İlâhî “tarîk-ı ‘ilme sâlik ve pâye-i mülâzemet mâlik olmuş”tur (229). Derviş Çelebi “Bir yayabaşınun oğlu iken mevâlî-i izâm hizmetine yetişüp mülâzım bâdehû otuz akçe ile medresede derse müdâvim olmuş” (243), Fazlî-i Leng “tarîk-i ‘ilmde vâfir tek ü pû itdükden sonra mülâzım ol”muştur (185) örneklerinde olduğu gibi. Gelibolulu Âlî, bazı biyografilerde ilgi çekici birtakım bilgiler de vermektedir. Yazar, Mevlânâ Âhî’den söz ederken şâirin ticaretten ilme

⁹Mevlânâ Âhî, Şânî, Fazlî-i Leng, Kıyâsî, Günâhî, Lemî, Nisârî, Nîmetî, Nikâbî, Hicrî, Beyânî, Monlâ Hükmi, Derviş Çelebi, Râyî-i Sâni, Refî-i Leng, Sadrî, Ubeydî, İzârî, İlmî, Mevlânâ Fevrî, Mecdî, Muhyî, Makâlî, Vusûlî, Mevlânâ Gubârî, Mevlânâ Seyyid İlâhî, Hatemî, Monlâ Âşık, Ulvî, Fazlî, Andelîbî, Hlîmî, Hâverî, Rahmî Çelebi, Riyâzî-i Diger.

yöneldiğini şöyle belirtmektedir: “Zamân-ı cevânîde babası vefât idüp ve ele giren mâl-ı mevrûsla ticaret kasdın idüp dârü'l-mülk-i İstanbula geldi. Ol asr padişahlarınun ‘ilm ü ma'rifete râğbetlerini vüzerâ ve erkân-ı devletün ashâb-ı kemâlâta inâyetlerini görüp resü'lmâlmı mâl-ı kemâle değışdi. Yanî tarîk-i ‘ilme sülûk idüp sinni hudûd-ı erbaîne varınca pâye-i mülâzemet nâmındaki ser-menzile düşdi” (91). Âlî'nin ifadelerinden Osmanlıda ilim adamlarına gösterilen hürmet dolayısıyla şâirin meslek alanını değıştirmesi, bu meslek alanının prestijli olarak değılendirilmesi ve dönemin padişahı tarafından da bu tip girişimlerin desteklendiğı anlaşılmaktadır. *Kühü'l-Ahbâr*'da mülâzım olduğı belirtilen isimlerin meslek alanlarına yönelik bilgilerinin de verildiğı görülmektedir. Bu bilgilerden söz konusu isimlerin sonrasında ekseriyetle kadı olarak görev yaptığı görülmektedir. Örneğın Nisârî “Kadrî Efendiden mülâzım olup hala zümre-i kuzâtdan madûddur” (213), İlmî “tahsîl-i ‘ulûmdan sonra mülâzım ve mansıb-ı kazâya ‘azîm olmuşdur” (258). Bu tezkirede Beyânî'nin Bâkî için verdiğı örnek Lemî için de tekrarlanmıştır. Lemî, “Sanâyî-i arûziyyeden bir risâle telîf idüp şehzâde Sultan Mehemed Han'a sunup mülâzım ol”muştur (203). Sultanın takdiri ile mülâzımlık alınması her şâir için mümkün olmayan ama prestijli bir durum olduğı kuşkusuzdur.

16. YÜZYIL MÜLÂZİM VE MÜLÂZEMET TERİMİNİN TEZKİRELERE GÖRE DAĞILIMI

Tablo 2.1. 16. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

17. yüzyıla gelindiğinde, mülâzım/mülâzemet terimi bu asır tezkirelerinde de karşımıza çıkmaktadır. Fakat bu yüzyılda tezkireler antolojik biçime evrildiği için şâirlerle ilgili otobiyografik bilgiler, kısa hikâyeler azalmış ve onların şiirlerinden verilen örnek parçalara tezkirelerde daha çok rastlanmaya başlanmıştır. Örneğin mülâzım/mülâzemet terimine Fâizî'nin (*Zübdetü'l-Eşâr*) ve Güftî'nin (*Teşrifâtü'ş-Şuarâ*) tezkirelerinde hiç rastlanmazken, Âsım'ın tezkiresinde (*Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr*) de sadece 1 defa rastlanan terim, Fehmî Çelebi maddesinde geçmektedir. Yazar, Çelebi'den “peder-i merhûmun mülâzımıdır” (109) şeklinde söz etmektedir. Bu ifadenin babasının yetiştirmesidir anlamıyla kullanılmış olabileceği ihtimali yüksektir. Fakat kendisiyle ilgili biyografik bilgi hemen hemen hiç yoktur.

Bu yüzyılın istisnâi bir örneği Riyâzî'nin tezkiresidir (*Riyâzü'ş-Şuarâ*). Riyâzî'nin tezkiresi 16. yüzyıldan 17. yüzyıla geçiş özelliği taşıyan bir tezkire olduğu için bu tezkirede daha çok 16. yüzyıl tezkirelerine benzer bir yöntem görülmektedir. Bu tezkirede mülâzım/mülâzemet kavramı 181 biyografi maddesinde karşımıza

çıkılmaktadır.¹⁰ Bu kavram tezkirede çeşitli ifade kalıplarıyla beraber görülmekle birlikte mülâzım/mülâzemet kavramlarının neredeyse tamamı terim anlamıyla kullanılmıştır. Riyâzî'nin tezkiresinde 140'ın üzerinde biyografide bu kavramlar eğitici isimleriyle beraber kullanılmış ayrıca devamında verilen meslek tanımıyla da terim anlamları pekişmiştir. Bu kullanımlardan bir kısmı şu şekildedir: Edîbî “Hâce-i Sultan Murâd-ı Sâlis Sâdeddin Efendi'den mülâzım olup hâlâ Medrese-i Siyâvuş Paşa'da hizmet-güzâr-ı ders ü ifâdedür” (53). İshak Efendi “Kara Bâlî'den mülâzım olup kat'ı merâtib-i mutâde ile Şâm-ı şeref-encâmda sadr-nişîn-i mesned-i kazâ olmağla şâd-kâm olmuş idi” (57). Âgehî “Mekke-i Mükerrema'den mütekâid Hâce Kaynî Mehemed Efendi'den mülâzım olup kâdî olmuştu” (62). Emîrî-i Diger “Ebussuûd Efendi'nün mahdûm-ı pür-fazl u edebi Ahmed Çelebi'den mülâzım olup kâdî olmuştu” (74). Ânî “Kâdirî Efendi'den mülâzım olup kâdî olmuştu” (78). Riyâzî tezkiresinde aynı zamanda bazı şâirler için Ahdî'nin tezkiresinde de olduğu gibi ‘tezkirecilikten mülâzım olmak’ ifadelerine yer vermiştir. Örneğin Hâletî-i Kadîm “Kadrî Efendi'nün tezkirecilikinden mülâzım ol”muştur (112), Ümidî “Dest-nişîn-i sadr-ı kazı-askeri oldukda tehniye-i mansıb için bir kaside-i garrâ virmişdi. Anlar dahı mukâbelede tezkirecilikden mülâzemet câizesin ihsân buyurmuşlar idi” (72).

¹⁰Edîbî, İshak Efendi, Âgehî, Emîrî-i Diger, Ânî, Bahârî, Cevrî, Hâletî-i Kadîm, Hilmî, Hilmî-i Diger, Hatmî, Hızrî, Hayâlî-i Diger, Dervîşî-i Diger, Zihnî-i Diger, Reyî, Refî-i Leng, Remzî-i Diger, Riyâzî, Zinetî, Sâî-i Diger, Sırrî, Sâyî-i Diger, Selmân, Selikî, Süheylî, Şeyhî-i Diger, Şeydâ, Sâdık-ı Diger, Saniî, Subhî, Tâbî, Tulûî, Ârifî-i Diger, Âşık, Abdî-İ Diger, İzarî, İzzetî, Azmî Efendi, İşretî, Ata, İlmî-i Diger, Ulvî, Âlî, Âlî Efendi, Ayânî, Gazâlî, Fâyizî, Fûrûgî, Ferîdî, Fikrî, Fehmî-i Diger, Feyzî, Kadrî, Kadrî Çelebi, Kudsî, Kurbî, Kıyâsî, Kamî-i Diger, Kirâmî, Keşfî, Leâlî, Lemi, Mânî, Müttâkî, Muhitî, Muhyî-i Diger, Merdümî Mu'îdî, Minnetî, Namî-i Diger, Nâmî-i Diger, Nahîfî, Nîmetî, Nihâlî, Nihânî, Vâlihî, Vâlî, Vecdî, Vücûdî, Vâhidî, Vuslatî, Veysî, Hâtîfî, Hâdî, Hicrî-İ Diger, Yahya Efendi, Yâkinî-i Diger, Esâd Efendi, Ebusuûd Efendi, Ümidî, Ümidî-i Diger, Ehlî, Âhî, Baki, Bekâyî, Bekâyî-i İznikî, Beyânî, Câmî-i Diger, Cafer Çelebi, Cinânî, Cüvânî, Hâletî Efendi, Hasan Efendi, Hasan Çelebi, Hilmî, Halîmî, Hatemî-i Diger, Hâverî, Hüsrevî, Dânişî, Dürrî, Râzî Çelebi, Reyî-İ Diger, Rahmî, Rızâyî-İ Diger, Sürûrî, Serî, Sâdî Efendi, Sadeddin Efendi, Suudî, Şahî, Şeyhî-İ Diger, Şeydâ, Sâbirî, Sâlih Efendi, Sabrî-i Diger, Sâbuhiî, Tâbî-i Diger, Zuhûrî, Abdullah Efendi, Abdî, Ubeydî, Azmî Efendi, Aziz Efendi, Aşkî-i Diger, Atâyî, Atufî, İlmî, Ulvî, Âlî Efendi, İmadî, Amrî, Ganî Efendi, Fevrî, Fehmî Çelebi, Fehmî-i Diger, Feyzî-i Diger, Kâbulî Kâbilî, Kalender, Kamî, Kerimî, Latîf, Mecdî, Mehemed Efendi, Mehemed-i Diger, Medhî Müslimî, Muîdî-i Diger, Makâlî-i Diger, Meylî, Meylî-i Diger, Meylî-i Diger, Nâdirî, Nâzukî Nergisî, Niksarî, Nevî, Nüvidî, Nihâlî-i Diger, Vücudî, Visâlî-i Diger, Hâşimî-i Diger, Hicrî, Hüdâyî.

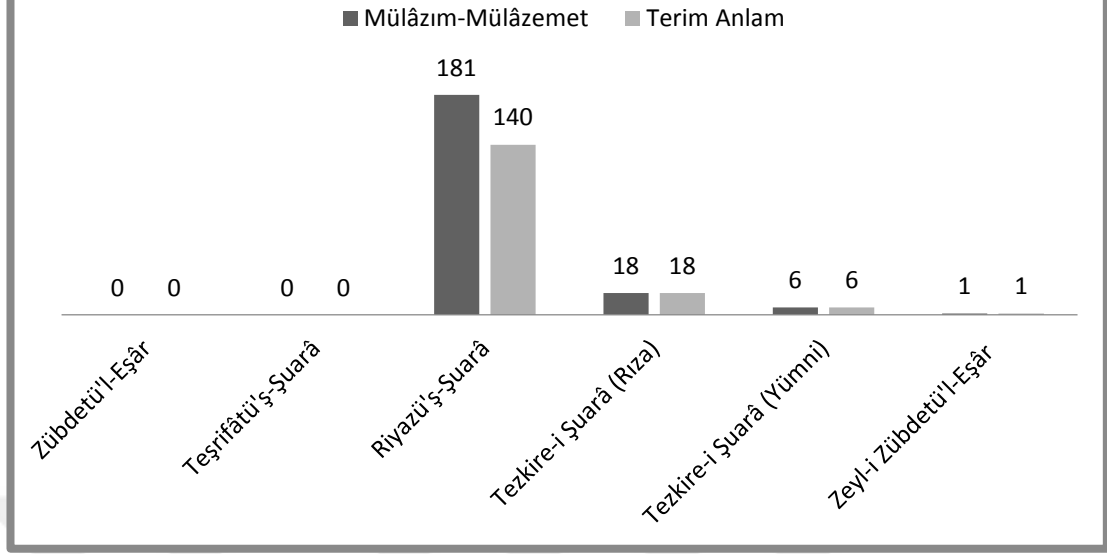
Riyâzî'nin tezkiresinde dikkat çeken bahislerden birisi de 'i'âdeden mülâzım olmak' ifadesinin ilk defa bu sıklıkla bir tezkirede kullanılıyor olmasıdır. Usûlüne uygun olarak dânişmend ve mu'îd olduktan sonra mülâzemetle geçme yolu olan bu yöntem tezkirede 'i'âdesinden mülâzım olmak' ifadesi ile karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Hatmî "Celâl-zâde Sâlih Efendi'nün tekâüdiyle Eyyûb müderrisi oldukda i'âdesinden mülâzım oldukdan sonra kat'ı merâtib ile Üsküp ve Sofya gibi bâzı kasabât-ı celîyle kâdî olmuşdu" (134). Riyâzî "Celâl-zâde Sâlih Efendi'nün Sahn'da i'âdesinden mülâzım olmuşdur" (170). Kadrî "Kazıasker Zeyrek-zâde Rûknüddîn Efendi'nün i'âdesinden mülâzım olup tarîk-ı saâdet-refîk-ı 'ilmde kat'ı nişîb ü firâz idüp Anadolu kâzîaskerliğinden mütekâid ol"du (270). Âhî "Kara Bâlî'nün Sahn'da i'âdesinden nâil-i şeref-i mülâzemet olup Karafırye'de mesned-nişîn-i dirâset olmuş idi" (80). Sâdî Efendi "Râkımü'l-hurûfun taraf-ı mâderinden cedd-i alâsı olan Samsunî-zâde Mehmed Efendi'nün Sahn'da i'âdesinden mülâzemetle kâm-revâ olup tarîk-ı 'ilmde menâzil peymâ olmagla vâsıl-ı ser-menzil-i iftâ olmuşlar idi" (180). Riyâzî'nin tezkiresi için bu örnekleri uzatmak mümkündür. Yazar, yukarıdaki tanımların benzerlerini Şâhî, Şeyhî-i Diger, Azmî Efendi ve Atâyî maddeleri için de kullanmıştır.

Tezkirelerde geçen mülâzım kavramı tezkirelerin hem yüzyıllar arasında hem de kendi içinde farklı bir üslup barındırması sebebiyle değişik ifade biçimleriyle ve farklı kullanımlarla karşımıza çıkmaktadır. Rızâ'nın tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ*) de 18 defa karşılaşılan mülâzım kavramı için diğer tezkirelerden farklı olarak özellikle kullanılan bir kalıp dikkat çekmektedir. Bu tezkirede mülâzım olan şâirler için 'mülâzım ü müderris' ifadesine sıklıkla rastlanmaktadır. Bu ifade bizi doğrudan bu kişinin medrese eğitimi aldığı bilgisine ulaştırır. Rızâ bu kalıbı, Sebâtî, Hüsâmî, Husûsî ve Dürri için "mülâzım ü müderris olmuş" idi şeklinde kullanmaktadır.

Benzer ifade Sinânî, Süheylî, Şifâyî, Şemsî, Tâbî, Aşkî, Müdâmî ve Vahdî maddelerinde de aynı biçimde eğitici veya medrese adı kullanmadan bu bilgi doğrultusunda verilmiştir. Bazı örneklerde de devamında yer verilen meslek bilgisi ile mülâzımın terim anlamıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Şeyh “Kendi dahî mülâzım ü tarîk-i kazâya ‘azîm olmuşdur” (136). Rızâ tezkiresinde mülâzemet kelimesi geçtiği 5 maddede de terim anlamında ve eğitici isimleriyle beraber kullanılmıştır. Örneğin Edâyî “Mollâ Ahmed Ensarî’den nâil-i şeref-i mülâzemet ol”muş (58), Bâkî ve Zihnî “Âhî-zâde Abdülhalîm Efendi’den nâil-i şeref-i mülâzemet ol”muş (69) (111), Şânî “Merhûm Kara Musa Efendi’nün şeref-i mülâzemeti ile müşerref ol”muş (143), Ârif “Şeyhülislâm Yahyâ Efendi Hazretlerinden nâil-i şeref-i mülâzemet ol” (173) muştur.

Yümnî’nin tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ*) mülâzım/mülâzemet kavramı 6 defa karşımıza çıkmaktadır ve tüm örneklerde bu kavram eğitici isimleriyle beraber verilmiştir, bunun dışında herhangi başka bir bilgiye (medrese, meslek vb) vurgu yapılmamıştır. Örneğin Hilmî “Bostan-zâde Mehmed Efendi’den” (5), Hamdî “Bâlî-zâde’den” (5), Dânişî “Hâce-zâde’den” (6), Şükrî “Allâme Efendi’den” (11), Talâtî “Bostan-zâde’den” (15) ve Nâzirî de “Muîd Ahmed Efendi’den” (24) mülâzımdır şeklinde verilen bilgiler bu kullanımların hepsinde terim anlamının ifade edildiğinin göstergesidir.

17. YÜZYIL MÜLÂZİM VE MÜLÂZEMET TERİMİNİN TEZKİRELERE GÖRE DAĞILIMI

Tablo 2.2. 17. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

18. yüzyıl tezkirelerinde mülâzım/mülâzemet kavramlarının kullanımının yeniden arttığı görülmektedir. Fakat, Silahdar-zâde'nin (*Tezkire-i Silahdar-zâde*) ve Hasîb'in (*Tezkire-i Şuarâ-Silkü'ül-Leâl-i Âl-i Osmân*) tezkirelerinde, eğitim-öğretimle ilgili farklı terimler yer alsa da mülâzım terimine hiç yer verilmemiştir. Bu yüzyıl tezkirelerinden Mûcib'in tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ*) mülâzım/mülâzemet terimi 6 biyografi maddesinde karşımıza çıkmaktadır. Örneğin Edâyî “Mollâ Ahmed Efendi'den mülâzım” (20), Bâkî “Sadr-ı âlî-kadr Âhî-zâde Abdülhalim Efendi'den mülâzım” (23), Ârif: “Şeyhüislâm Yahyâ Efendi'den mülâzım” (49) şeklinde yetiştiricisinin adıyla beraber kullanılmıştır. Bu kullanımların dışında; Sebâtî ve Tâbî maddesinde “mülâzım ve müderris olup” (25)-(43) ifadeleri eğitici veya medrese ismi belirtilmeden kullanılmış fakat cümle içinde geçen müderrislik ifadesi mülâzım kelimesinin terim anlamıyla kullanıldığıнын bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Sinânî maddesinde “mülâzım olduktan sonra” ifadesi geçmekte ve devamında Sinânî'nin kadılık görevi yaptığı belirtilmektedir.

Safâî'nin tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ*) bu terim 8 defa karşımıza çıkmaktadır ve dört maddede mülâzımlık sonrasında yapılan mesleklerle birlikte kullanılmıştır. Edîb “Halebü's-şehbî'dan zuhûr edip İstanbul'a gelip tahsîl-i ma'rifet edip mülâzım ve tarîk-i kazâyâ 'azîm ol"muş (70), Hamdî “evâil-i hâlinde tahsîl-i maârif edip mülâzım ve tarîk-i kazâyâ 'azîm ol"muş (158), Zârî “evâil-i hâlinde kesb-i kemâl-i ma'rifet için devlet-i âlî Osmâniyye tarafına gelip mülâzım olmagla tarîk-i kazâyâ razı ve Rumeli'nde bâzı kazâyâ kazı ol"muş (265) ve Ârifî “evâil-i hâlinde İstanbul'a gelip tahsîl-i maârif-i bî-hesâb edip mülâzım olup kuzât-ı kasabâtı sencîde sıfat zümresine dâhil ol"muştur (371). Gâfûrî “ulemâdan birine dânişmend ve mülâzım ve kırk ile medreseye 'azîm iken” (432), Tâib “tahsîl-i dest-mâye-i irfân edip pâye-i mülâzemet kadem-nihâde ve on seneden sonra vâlidleri bini eylediği medresede ibtidâ hâric ile seccâde-nişîn-i ifâde ol"muş (114), Sâid “tahsîl-i 'ulûma bezl-i kudret edip Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'den nâil-i şeref-i mülâzemet ile medâris-i âliyyede derâset olarak(...)Anadolu kazaskeri ol"muş (280), Feyzî “ulemâdan birinden mülâzemet nâil ve rütbe-i tadrîse dâhil olmagla netice-i tarîk-i tedris ol"muştur (448).

Örneklerde görüldüğü üzere Safâî'nin tezkiresinde bu terim belirli bir isim veya medrese ismiyle beraber kullanılmamakta hatta ‘ulemâdan birisi’ şeklinde ifadelerle muğlak bırakılmaktadır fakat verilen bazı bilgiler doğrultusunda biyografisi verilen kişilerin sonrasında kadı oldukları anlaşılmaktadır. Bu bilgi bahsi geçen şâirlerin medrese eğitiminden geçtiğinin kanıtı niteliğindedir.

Sâlim'in tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ*) bu kavramla 143 biyografi maddesinde karşılaşılmaktadır.¹¹ Sâlim'in tezkiresini kendi yüzyılındaki diğer tezkirelerden ayıran önemli özellik birkaç örnekte mülâzım terimini tarihle beraber kullanmasıdır. Örneğin İshak Efendi "Müftî Ankaravî Mehmed Efendi'den sene bin doksan yedi Zü'l-Hiccesinde mahâdim-i kirâma muhtass olan ikramda mülâzım ol"muş (85), Esâd-ı Diğer "Sene bin yüz ikide zâtına müstasil ikram için müstakilen mülâzım ve elden gelen ikrâmı etmege câzim ol" muştur (91). Ebu'l-Esâd "Mütercem-i marrüz zikr sene bin yüz dört tarihinde mülâzım" olmuştur (130), Sâlim'in tezkiresinde mülâzım/mülâzemet kelimesinin geçtiği hemen hemen her örnek karşımıza terim biçiminde çıkmaktadır. İsimlerle beraber daha çok kullanılan terimin yanı sıra yetiştirici ismi olmadan kullanılıp cümlenin devamında şâirin eğitim öğretiminden bahsedildiği örnekler de vardır. Eğitici ismi ile beraber anılan mülâzım terimi yaklaşık 90 örnekte karşımıza çıkmaktadır. Ahmedî Diğer Yenişehirli Abdullah Efendi'den (113), Emrî Fâzıl Süleyman Efendi merhûmdan (126), Tâib-i Diğer Ali Efendi merhûmdan (149), Sâbit Çatalcalı Ali Efendi'den (154), Hâmîdî "Ebe-zâde Abdullah Efendi'den (179) mülâzım olmuşlardır. Belirli bir eğitici ismi verilerek kullanılan terimin yanı sıra cümle içinde mülâzım terimiyle beraber kullanılan mesleki ve eğitim-öğretimi vurgulayan bazı terimler de yer almaktadır. Hamdî "mülâzım olup Rumeli kuzâtından olmuşlar idi" (177). Zekî "mülâzım ve kırk akça

¹¹Râzî, Rahmî, Rüşdî-i Sahhaf, Rıfkî, Refî, Rûhî, Zekî, Sâcidî, Surûrî, Sâdî, Selim Efendi, Semî, Şeref, Şerîf-i Diğer, Şifâ'î-i Hâkim, Şeyhî-i Diğer, Şeyhülislâm Sâdik Efendi, Sâid, Subhî-i Diğer, Sâdik, Sıdkî, Safhî-i Diğer, Ziyâ, Tâhir, Tâlib-i Burusî, Ârif Efendi, Ârifî, Âsım, Abdî-i Diğer, Abdu'l Ganî-i Vardarî, Azizî-i Diğer, İffetî, Aklî, İlmî-i Diğer, Avnî, Avnî-i Diğer, Fâiz, Fethî-i Diğer, Fevzî, Feyzî-i Diğer(3), Kâşif, Kâmî, Lebîb, Lebîb-i Diğer, Lutfî-i Diğer, Lâlî, Mâhir, Madîh, Mucîb, Muhlisî, Medhî, Münşî, Nâcî-i Diğer, Nakîd-ı Diğer, Nâsuhî-i Diğer, Nizâmî, Nâim, Nikâtî-i Diğer, Neylî, Vâlî, Vâkıf, Vasîf-ı Diğer, Vakî-i Tefsir-i-zâde, Vehbî, Yüsrî-i Diğer, Yümnî, Yümnî-i Diğer, İshak Efendi, Esâd Efendi, Esâd-i Diğer, Emin-i Burusi, Ahmedî-i Diğer, Emrî, Âzerî-i Diğer, Eb'ul Esad, Belig-i Diğer, Taib, Taib-i Diğer, Sâbit, Cezmî, Hasim-i Diğer, Hasîb-i Diğer, Hamdî, Hamdî-i Diğer, Hamidî, Halis, Huldî, Devletî, Raşid, Refdî, Rıf'atî, Remzi, Rûhî, Zülâlî, Salim-i Râkımü'l Hurûf, Seyyid, Şâkir-i Diğer, Şeref, Şekib, Sâdik, Sûnî, Tâlib-i Diğer, Ârif Efendi, Ârifî, Azim, İffetî, İffetî-i Diğer, İlmî, Fâyiz-i Diğer, Feyzî, Kâmî-i Diğer, Lebîb, Lutfî-i Hâce-zâde, Yümnî, Edib, Edib-i Diğer, Belig, Çelebi, Pîrî, Câzim, Cezbî, Hasim, Hasîb, Necib-i Diğer, Nesîb, Nikâtî-i Diğer, Vâhib, Vahdî, Yüsrî, Nâilî Antakî-zâde, Madîh, Mislî-i Diğer, Mecdî, Nâzım-ı Diğer, Râzî, Reşid.

medreseden münfasıl ve kuzât-ı Mısriyye silkine münselik ol"muş (234), Neyli "Mekke-i mükerreme kuzâsı teşrifâtından mülâzım ol"muştur (450). Yine Sâlim'in tezkiresinde dikkat çeken bir başka ifade de 'teşriften mülâzım olma' ifadesidir. Büyük kadı ve müderrislerin, büyük şehir müftülerinin göreve tayinlerinde, görev değişikliklerinde, sefere katılmalarında mülâzım vermeleri usûlü olan bu yöntem için tezkirede örnekler vardır. Cezmî "Bahâyî Efendi merhûmun defâ-i Sâniye Sadâret-i Rumeli teşrifâtından mülâzım" (160), Rahmî "Yahyâ Efendi merhûmun defâ-i Sâlise-i Sadâret-i Rumeli teşrifâtından mülâzım" (211), Rûhî "Mehmed Sadık Efendi'nin Rumeli kazıaskerliği teşrifinden mülâzım" (233), Sâcidî "Süleymaniyye Medrese-i şerîfesi teşrifinden mülâzım" (235) ve Selim Efendi "Aga-zâde İsmail Efendi merhûm Kuds-i şerîf kazısı olduğunda ol mansıb-ı celîlin teşrifâtının birinden mülâzım" (253) olmuşlardır. Yine tezkirede geçen başka bir mülâzemet yolu ise daha önce belirtildiği gibi tezkirecilikten mülâzemettir. Bu usûle örnek olarak verilen maddelere yine Sâlim'in tezkiresinde rastlıyoruz. Örneğin Şifâ-i Hâkim "Abdullah Efendi bab-ı saadetine badî-i irtibat olup ol mahdûm-ı saadet-mersûmun Anadolu kazı-askerliğinde tezkirecilik teşrifinden doksan beş tarihinde mülâzım" (269) olmuş, Şeyhî-i Diger "Ebûssaid-zâde Feyzullah Efendi'nin defâ-i sâniye Anadolu kazıaskerliğinde tezkirecilik teşrifinden mülâzım ve kırk akça medreseden münfasıl" (280) olmuştur.

Belîğ'intezkiresinde (*Nuhbetü'l-Âsâr li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr*) mülâzım/mülâzemet kavramı Huldî maddesinde "İhrâz-ı mülâzemet itmiş" (72), şeklinde mülâzemet kavuşmuş anlamıyla geçerken kaynaklarda şâirin medrese eğitimi aldığına dair bir bilgi yoktur. Bu kavram eğitici isimleriyle beraber kullanılarak 5 biyografi maddesinde terim anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Resîm "Tâlib Efendi'den mülâzım" (115), Mâhir: "Şâban-zâde'den mülâzım" (373), Nazım: "Şeyhülislâm Ebu

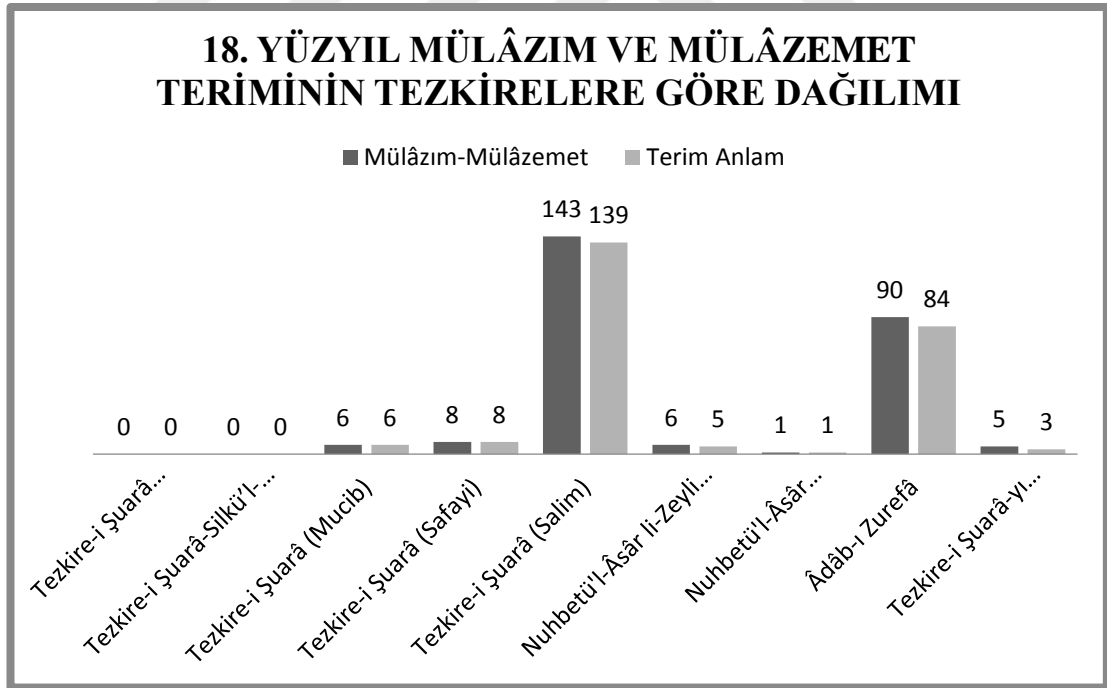
Sâid-zâde Feyzullah Efendi'den mülâzım ol"muş (429) ve Nergîsî de "Kaf-zâde Fâizî merhûmdan mülâzım ol" (454) muştur. Terim anlamının dışında Abdî Paşa maddesinde ise; hizmetkâr anlamında mecaz anlamıyla bir beyitte karşımıza çıkmaktadır: "Dilberâ dil sana mülâzımdur / Kişiyeye kendü cânı lâzımdur (265).

Safvet'in tezkiresinde (*Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr*) mülâzım kavramı Âsım maddesinde "mülâzım olmuşdur" (410) şeklinde 1 kere yer almaktadır. Esrâr Dede'nin tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ-yı Mevlevîyye*) bu terim Hızır Handî Dede örneğinde "Ahmed Dede sohbetinde mülâzım ve Handî Dede, Sâkıb Dede ve Vehbî Dede Cenâb-ı Şeyh Siyâhî hizmetinde kâ'im olmuşlardı" (103) şeklinde, Derviş Dede örneğinde "Lala Mustafa Paşa'nun devlet-misâl hizmet-i pür-iclâline bel bağlayup saâdet-dâr-ı mülâzım-i rikâb-ı celâlet iktisâbı olmakla" (123) ifadesiyle, Dede Sâib-i Tebrizî için "Tebrize 'azîm ve ol belde-i mübâreke de zâviye-dârî-i kûşe-i inzivâ ile mülâzım" (171), Sadrî Dede için "tahsîl-i 'ulûm-ı âliye ve fûnûn-ı mütevâliye ile mülâzım-i tarîk-i tadrîs ve kassam-ı askerî küttâbına re'î oldukda" (173) şeklinde ve Yûsuf Dede için de "Galata tekyesinde Âdem Dede sohbetine mülâzım olup" (304) örneklerinde görüldüğü üzere 5 defa geçmektedir. Esrâr Dede'nin tezkiresinde dikkat çeken bir kullanım da 'sohbete mülâzım olmak' ifadesidir. Bu kullanım için, Esrâr Dede'nin konumu sebebiyle, bir tarikat önderiyle sık sık görüşmek onun sohbetinden faydalanmak anlamı taşıdığı yorumu yapılabilir. Bu sebeple Hızır Handî Dede ve Yûsuf Dede'de geçen bu ifade mülâzım kavramının terim anlamı dışında kullanıldığının göstergesi olarak düşünülebilir.

Râmiz'in tezkiresinde (*Âdâb-ı Zurefâ*) mülâzım/mülâzemet kavramı 90 biyografi maddesinde geçmektedir¹² Râmiz'in tezkiresi de Sâlim'in tezkiresinde olduğu gibi tarih belirterek mülâzımlıklardan bahsetmektedir. Tezkirede bu usûlün tercih edilmesi verilen bilgilerin daha ayrıntılı olarak karşımıza çıkmasını sağlamaktadır. Bu örneklerden bazıları şunlardır: Emîn “bin yüz dört senesi hudûdunda mülâzemetle bekâm” (18), Tâib “‘ilm ü kemâl ve bin seksen senesi hudûdunda cehrîn-i teşrîfinden müstakillen mülâzemetle nâil-i amal” (50), Rıf'atî “bin yüz iki senesinde Rıf'atî Efendi'nin Mekke teşrîfinden mülâzemetle handân” (137) ve Fâiz Efendi “1097 senesinde bâ-hatt-ı hümayûn evlâd-ı ulemâya inâyet olunan mülâzemetlerden biriyle nâil-i amâl” (234) olmuştur. Yine Râmiz'in tezkiresinde en sık karşılaşılan kavram ‘şeref-i mülâzemet’ ifadesidir. Bu ifade ile ilgili özel bir bilgi kaynaklarda verilmese bile mülâzemet almanın önemini vurgulandığı bağlamdan anlaşılmaktadır. Râmiz'in tezkiresine aldığı şâirlerin hayatını anlatırken eğitim ile ilgili meseleleri süslü ifadeler ve sıfatlarla anlatmayı tercih etmektedir. Yazar, örneğin Hasîb-i Diger için “Ahmed Paşa Medresesinde mu'îd-i müstefidi olmagla Sahna hareketlerinde nâil-i şeref-i mülâzemet” (75), İffet için “tahsîl-i ‘ilm ü maârife iştigâl ve vâsıl-ı rütbe-i kemâl oldukda şeref-i mülâzemetle karîn-i âmâl oldukda kuzât-ı asâkirîn” (228), Fâhir için “tahsîl-i fezâil-i mevîûr itmeğin şeref-i mülâzemetle dil-şâd u mesrûr olmuşlar idi” (238) ifadelerini kullanmıştır. Râmiz'in tezkiresinde belli bir isim vererek ondan mülâzım olunduğuyla ilgili bilgilerin verilmesinin yanında ‘ulemânın birinden mülâzım’ diyerek net olmayan tanımlamalar da tercih edilmiştir.

¹² Esâd Efendi, Esâd, İkbâl, Emîn, Emnî Beg, Emîn, Emîn, Erşed, Emîn, Erîb, Bâhir, Bâhir-i Diğer, Bâhir-i Diğer, Bâkî, Bâkî-i Diğer, Bahtî, Bedrî, Berâî, Belig-i Diğer, Behçetî, Pîrî Efendi, Tâib, Tefvîk, Câzîm, Cezbî, Cevdet, Hâzîk, Hâsîm-i Diğer, Hamîd, Hasîb, Hasîb-i Diğer, Hasîb-i Diğer, Hasîb, Haşmet, Hamîd, Dâniş-i Diğer, Zihnî, Râzî Efendi, Raşîd Efendi, Refet Efendi, Rüşdî Diğer, Reşîd, Reşîd, Rıza Efendi, Refdî Kerim-zâde, Rıfat, Rıf'atî, Refî Efendi Kâtip-zâde, Zînet, Sâcidî, Sahib Efendi Pîrî-zade, Samîh, Sermed Şeker-zâde, Selim El-Kazî, Seyyid Uşakkî-zâde, Şâkir Big Gümrükci Hüseyin Paşa-zâde, Şeref, Sahvî İsa-zâde, Sadrî, Savnî, Ziyâ, Tâbî, Zarîf, Abîd, Mevlânâ Asım Efendi Çelebi-zâde, Mevlânâ Atîf Efendi, Akîf Müderrîs, Aziz Hıfzî-zâde, Aziz Subhî-zâde, İffet, Afîf, Fâiz Efendi, Fâhir, Fevzî, Feyzî, Feyzî-i Diğer, Kaşîf, Kamî, Kelim Efendi, Layih, Mâil, Mûcib Mansurî-zâde, Muhyî, Münîf, Nâşîd Efendi, Nâfî, Nedim Efendi, Vakıf Burusavî, Hâtîfî-i Brusavî, Hadî-i Brusavî.

Yazarın Afif için “Evâil-i hâlinde tahsîl-i ‘ilm ü maârifte iştigâl ve vâsıl-ı derece-i kemâl olup ulemâ-i asrının birinden mülâzemet ile şâdân” (231), Fâiz Efendi için “1097 senesinde ba-hatt-ı hümâyûn evlâd-ı ulemâya inâyet olunan mülâzemetlerden biriyle nâil-i amâl olup” (234) ve Kelîm Efendi için “Evâil-i hâlinde ulemânın birinden mülâzım ve tarîk-i tadrîse ‘azîm” (258) şeklinde kullandığı ifadeleri bu duruma örnektir. Râmiz’in tezkiresinde daha önce karşılaşılan bir kullanım olan “teşrîften mülâzemet” olma durumunun yanı sıra bir de “def’aten mülâzemet” kavramıyla karşılaşmaktayız. Bâhir “Padişah-ı bi misal ile nâil-i mihrâb-ı âmâl olmalarıyla def’aten mülâzemetle bekâm” (30) örneğinde def’aten ifadesi sözcüklerde “aniden, birdenbire” şeklinde karşımıza çıkmaktadır ‘def’aten mülâzemet’ kavramının burada beklenmeyen şekilde, aniden, henüz sırası gelmemişken anlamında kullanıldığı düşünülmektedir.

Tablo 2.3. 18. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

19. yüzyıl tezkirelerine gelindiğinde bu kavramın artık diğer dönemlerde olduğu kadar yaygın kullanılmadığı görülmektedir. Şefkat'in tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ*) ve Esâd'ın tezkiresinde (*Bâğçe-i Safâ-endûz*) ise mülâzım/mülâzemet terimi kendine yer bulamamıştır.

Ârif Hikmet'in tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ*) terim olarak 5 defa karşımıza çıkmaktadır ve Şâkir maddesinde medrese ismiyle beraber kullanılmıştır. Şâkir "Hamîdiyye Medresesinde hücre-nişân-i istifâde olarak mülâzım" olmuştur (65). Nîmet Efendi ve Bâis maddesinde bir eğitici ismiyle beraber kullanılan terim, Erşed maddesinde mülâzımlık bilgisine yıl bilgisi de eklenip daha kesin bilgilerle aktarılmıştır: "Tezkire-i Râmiz'de mestûr olduğu üzere 1147 senesinde tevellüd ve tarîk-i mülâzemet dâhil olarak 1176 senesinde ve Tezkire-i Şefkat kavline 1175 tarihinde vefât itmişdir" (25). Ârif Hikmet'in tezkiresinde Aynî maddesinde (81) 'câize olarak mülâzemet vermek' şeklinde bir ifade geçmektedir. Mülâzemetin birçok yolu olduğu gibi câize vererek mülâzemet de bir nevî şâiri veya kişiyi himaye etme usûlünden gelmektedir. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü'nde Aynî maddesini yazan Mehmet Arslan da konuyla ilgili şu bilgiye yer vermiştir: "Aynî, 6-7 senelik medrese tahsîlinden sonra bazı resmî görevlerde bulunmuştur. Şeyhülislâm Dürrî-zâde Ârif Efendi'nin ikinci defa şeyhülislâm olması münasebetiyle yazdığı "Ârif Efendi müftî oldu yine cihâna" tarih mısrasını ihtiva eden 5 beyitlik tarih manzumesine câize olarak kendisine 1206/1791 senesinde mülâzemet verilmiş; Rumeli kazaskeri Veliyyüdü'n-zâde Mehmed Emîn Efendi'nin ikinci defa Rumeli sadaretine gelmesi sırasında da kazaskerlik dairesine (Rumeli kuzât-ı silkine) girmiştir". Konuyla ilgili bir başka bilgi Tuba Durmuş'un *Tutsan Elini Ben Fakirin* adlı kitabında şu şekilde geçmektedir: "Zâtî'nin öğrencisi olup saray çevresinde belli bir yere kadar gelmiş olan Bâkî de Süleymaniye Külliyesi'nde dânişmendlik

yaparken bir şiir meclisinde şiirini beğenen Kânunî Sultan Süleyman tarafından mülâzemetle ödüllendirilmiş ve müderrisliğe atanmıştır. Hatta durumu kanunlara uygun hale getirmek için bir hatt-ı hümâyûn çıkarılmış ve padişahın kendi hazinesinden ödenmek üzere maaşa bağlanan şâir himaye altına alınmıştır (55). Bu ifadelerden, devletin ileri gelenlerinin kimi zaman bazı isimler için mülâzemeti bir hizmet veya beğeni/takdir karşılığında hediye ettikleri anlaşılmaktadır.

Fatîn'in tezkiresinde (*Hâtimetü'l-Eş'âr*) mülâzım/mülâzemet kavramı 6 biyografi maddesinde geçmektedir. Emin Efendi “Burusevî Abdulhâdî Efendi merhûmun mahdûmu olup hâric itibâriyle sınıf-ı müderrisîne mülâzım” olmuş (36), Hıfzî Efendi: “Ankara kazâsı dâhilinde vâki Ayaş nâm kasabâda tevellüd eyleyüp bi'l-âhire kasabâ-i mezkûr mahkemesinde mülâzım” (90) şeklinde eğitici ismi belirtmeden geçerken Ahmed Vâcid Efendi için “Ceylanlı El-hâc Mustafa Pâşâ'nın silahdârı müteveffâ El-hâc Mehmed Ağa'nın sulbünden Dersaâdet'te bin iki yüz kırk bir senesi kadem-nihâde-i mehd-i vücûd olup iki yüz elli dört senesi dîvân-ı hümâyûn kalemi şâkirdânı ve iki yüz elli beş senesi mekteb-i maârif-i adliye mülâzımânı sınıfına bi'l-ilhâk üç dört sene müddet mekteb-i mezbûra devâm eyleyerek bir mikdâr 'ulûm-ı Arabiye ve funûn-ı Fârisiye tahsîl eyledikten sonra” (509) şeklinde ayrıntılı meslek ve tarih bilgisiyle beraber kullanılmıştır. Yine Ali Muhlis Beg için “Dergâh-ı Âlî kapıcıbaşlarından Mustafa Paşa-zâde müteveffâ Ömer Tahir Beg sulbünden bin iki yüz yirmi yedi târîhinde kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup mukaddemâ bir müddetcik enderûn-ı hümâyûna ve bâdehû dîvân-ı hümâyûn kalemine mülâzemet ve müdâvemetle”(440) biçiminde ayrıntılı şekilde verilmiştir. Mülâzım kavramı bu tezkirede 2 maddede terim ve sözlük anlamlarının çok dışında ‘vefat etmek’ anlamıyla kullanılmıştır. Begligci İzzet Beg “Üsküdar'da Kadıköyü nâm mahallede kazâyâ Rızâ kaziiyesini gûyâ olduğu hâlde ‘azim-i dâr-ı bekâ ve mülâzım-ı bârgâh-ı

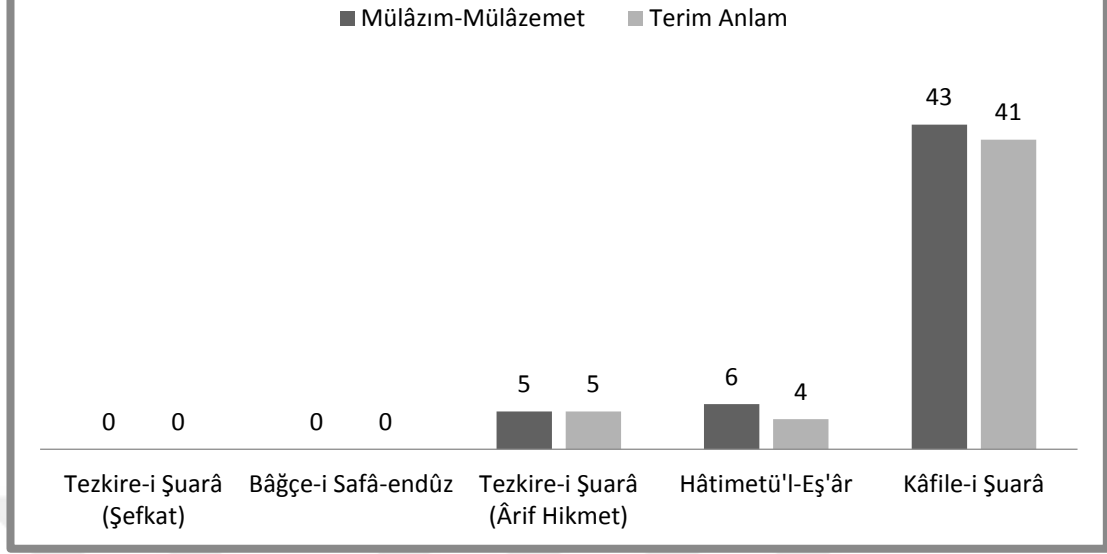
rahmet-i Hudâ olmuş” (345), Çırçırılı Atâ Efendi ise “Kilis Câmî hatırasında rahmet-i Hakk’a mülâzım ol”muştur (363).

Mehmed Tefvik’in tezkiresinde (*Kâfile-i Şuarâ*) mülâzım/mülâzemet teriminin geçtiği 43 biyografi maddesi vardır¹³ Mehmed Tefvik’in tezkiresinde 2 madde haricinde her bir kelime terim anlamında kullanılmıştır. Ayrıca 34 maddede bu terim isimlerle beraber kullanılmıştır. Âzerî “Meşâhîr-i ulemâdan Muallim-zâde’nin mahdûmu olup tarîk-ı ‘ilme sülûk eylediğinden üstâdü’l-efâzıl ve’l-alâm Şeyhülislâm-ı meşhûr Ebussuûd Efendiden mülâzım ol”muştur (61), Âgehî “‘ilm ü kemâl ile Mekke-i Müşerrefe kazâsından mütekâid Mehmed Çelebinin mülâzımı olup” (64), İshak ise “Pederi Kılıc İbrâhîm demekle mâruf ehl-i hırfetden iken kendileri kesb-i kemâl ile birçok medreselere müderris ve Mevlânâ Kara Bâlî’den mülâzım ol” muştur (80). Bunlarla paralel bilgilere sahip maddelerden bazıları da Eşref, Bâkî ve Bedrî’dir.

Mehmed Tefvik’in tezkiresinde Cefâyî ve Cevherî maddeleri ‘saray hâceliğinden mülâzım olmak’ ifadesiyle vermiştir. İsimle veya çeşitli eğitim terimleriyle beraber kullanılan örnekler dışında bu tezkirede iki biyografide mülâzım kelimesi ilmiye terimi anlamının dışında ‘teğmen’ anlamıyla kullanılmıştır. Örneğin Hüsni “Bayezid Câmî-i Şerîfi’nde Mudurnılı İsmail Efendi merhûmdan telemmüz etmiş ve muahharen Mekteb-i Fünûn-ı Askeriyye sınıf-ı celîline dahâletle tekmîl-i tahsîl edip bâ-şehâdet-nâme piyâde mülâzımlığıyla ikinci ordu-yı hümâyûna nakl olunmuşdur” (214). Hilmî ise “Mekteb-i Fünûn-ı Harbiyye-i hazret-i mülûkâneye nakl olunarak seksen bir senesi bâ-şehâdet-nâme mülâzımlıkla ikinci ordu-yı hümâyûnu piyâde birinci alayının ikinci taburuna memûr olmuşdur” (253).

¹³Âzerî, Âgehî, Âhî, İshak, Eşref, Bakî, Bedrî, Bekâyî, Bahârî, Senâyî, Senayî, Cezmî, Cefâyî, Cemî, Cinânî, Cinânî, Cezmî, Cevrî, Cevherî, Cevherî, Hâletî, Habîbî, Hibrî, Hüsni, Hasan, Hasan, Hasan, Hasan, Hüseyin, Hıfzî, Hükâmî, Hilmî, Hilmî, Hilmî, Hilmî, Hâkimî, Halîmî, Hatemî, Hâverî, Hüsrevî, Hazânî, Dânişî, Derviş, Emînî, Ünsî, Edib, Hilmî, Hızrî, Ubussuûd, Tâib, Hasîm.

19. YÜZYIL MÜLÂZİM VE MÜLÂZEMET TERİMİNİN TEZKİRELERE GÖRE DAĞILIMI

Tablo 2.4. 19. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

20. yüzyıla gelindiğinde mülâzım kavramı karşımıza oldukça az sayıda çıkmaya başlamıştır. Bunun sebebi 20. yüzyıla gelene kadar devam eden mülâzemet sistemin Tanzimat döneminde memuriyet sisteminin değişmesiyle ortadan kalkmış olmasıdır. Fakat az da olsa kavramların bu yüzyılda karşımıza çıkıyor olmasının sebebi yazılışları her ne kadar 19. ve 20. yüzyıla denk gelse bu tezkirelerin içerdiği bilgilerin mülâzemet sisteminin gündemde olduğu 16. 17. ve 18. yüzyıla ait olmasıdır.

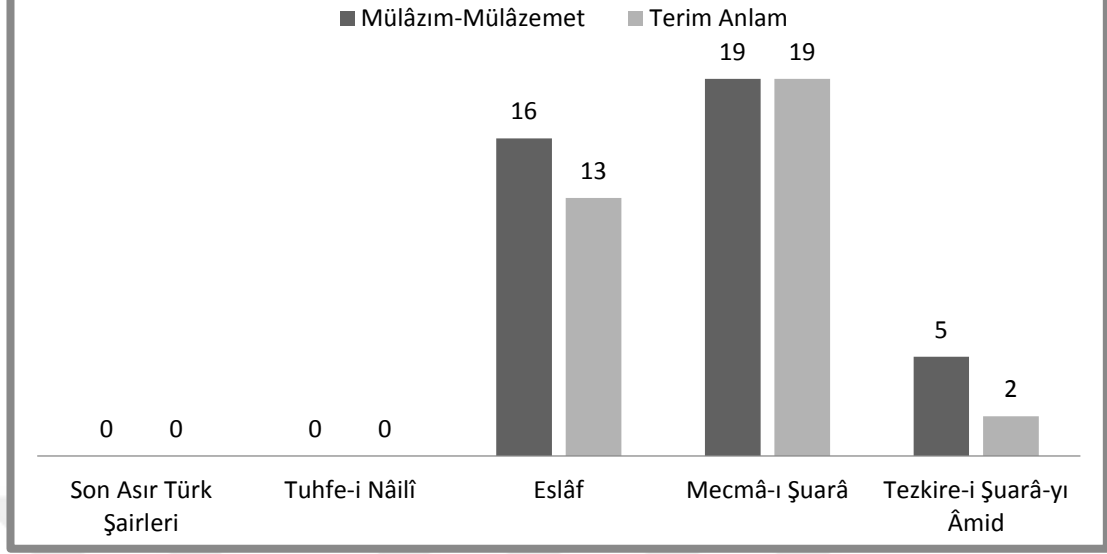
Nâil Tuman'ın tezkiresinde (*Tuhfe-i Nâilî*) ve İbnülemin'in tezkiresinde (*Son Asır Türk Şâirleri*) hiç karşılaşılmayan terim, Fâik Reşat'ın *Eslaf* tezkiresinde 16 maddede terim anlamıyla karşımıza çıkarken 3 maddede terim dışı kullanılmıştır. Aynı zamanda eğitici isimleriyle beraber kullanılarak daha fazla bilgi aktarmaktadır. Kınalı-zâde Ali Efendi “o zaman Rumili Kadıaskeri bulunan Mevlânâ Ebussuûd Efendi merhûma mülâzım” (48) ve Âzerî “Ebussuûd Efendi'den mülâzım” (59) şeklinde belirtilirken, Azmî-zâde, Nergîsî, Âşık Çelebi, Hüdâyî, Veysî, Mânî, Abdülganî Efendi maddelerinde de eğitici ismiyle beraber yer almaktadır. Kaf-zâde

Fâizî ve Kara Çelebi-zâde Abdu'l-aziz Efendi maddelerinde isimle beraber tarih de belirterek “1013’de muallim-i şehryârî Mustafa Efendi’den mülâzım” (61), “1000 tarihinde Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi’den mülâzım” (164) ifadeleriyle kullanılmıştır. Sünbül-zâde Vehbî maddesinde “Maraş’da ‘ilm ü irfân ile ma'rûf olan Sünbül-zâde hânedânından şâir Reşid Efendi’nin oğludur. Beldesi [Maraş] ulemâsından tahsîl-i ‘ulûm ve maârif eyledikten sonra İstanbul’a gelmiş ve ricâl ü kibâra ‘arz-ı kasâid ü tevârih ile mülâzemet ederek” (214), şekliyle eğitim-öğretimi işaret eden kavramlarla birlikte verilmiştir.

Mehmed Sirâceddin’in tezkiresinde (*Mecmâ-ı Şuarâ*), bu terim 19 defa geçmektedir. 9 maddede bu terim isim ile beraber kullanılmakta ve ayrıca tarih de belirtilerek bilgilerin objektifliği artırılmaktadır. Örneğin Lutfî “Şeyhülislâm Kara Çelebi-zâde Abdu'l-Azîz Efendi’den tarîk-i ‘ilme mülâzım olmuş” (13), Tabîb Şifâyî “Kadı-asker Minkârî-zâde Abdullah Efendi’den mülâzım ve tahsîl-i ‘ulûma ‘azîm olmuşdur” (37). Devletî, Tâlib, Mülakkâb, Mâhir, Hamdî, Zekî, Tatar Lutfî, Nazım, Mehmed Çelebi, Âzerî, Avnî, Siyâhî Mevlevî, Hâlis biyografilerinde de isimle beraber kullanılan terim Sâdık Efendi-Şeyhülislâm maddesinde ismin yanında tarih de belirtilerek sunulmuştur. Ayrıca Şeyhî ve Mâhir maddelerinde de tarih belirtilerek kullanılmıştır.

Ali Emîrî’nin tezkiresinde (*Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*) mülâzım/mülâzemet kavramı sadece 5 defa karşımıza çıkmaktadır ve bu maddelerin sadece ikisinde terim anlamıyla kullanılmaktadır. Cezmî “Rûmeli sadâretinde mülâzım” (177), Resmî “Sinn-i temyîze resîde oldukça kesb-i ‘ilm ü kemâle ‘azîm ve bâzı fuzalâ-yı memleketin ders ve ifâdelerine mülâzım olarak iktisâb-ı cevâhir-i ‘ulûm ve kemâlat eyledi” (450) örneklerinde olduğu gibi.

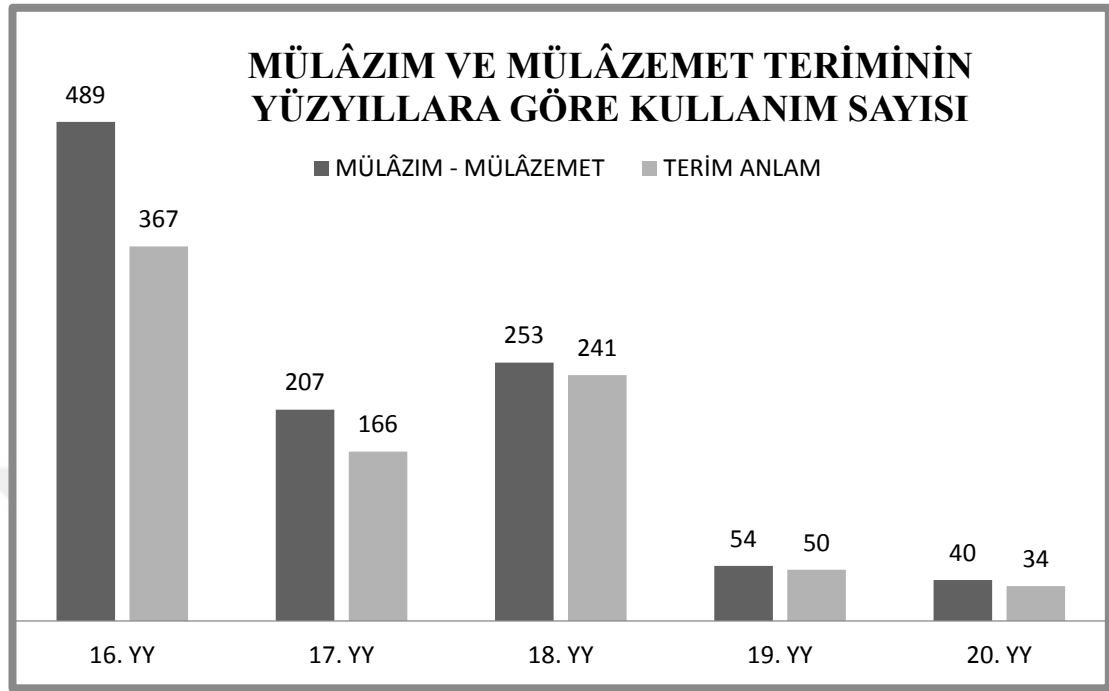
20. YÜZYIL MÜLÂZİM VE MÜLÂZEMET TERİMİNİN TEZKİRELERE GÖRE DAĞILIMI

Tablo 2.5. 20. Yüzyıl Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

Sonuç olarak, 16. yüzyıl tezkirelerinde; eğitim-öğretim bağlamında kullanılan mülâzım/mülâzemet terimi, Sehî Bey'in tezkiresinde 18/1, Latîfî'nin tezkiresinde 14/4, Âşık Çelebi'nin tezkiresinde 129/100, Kınalı-zâde'nin tezkiresinde 170/155, Ahdî'nin tezkiresinde 57/16, Beyânî'nin tezkiresinde 64/63 ve Âlî'nin 37/28; 17. yüzyıl tezkirelerinde Fâizî ve Güftî'nin tezkirelerinde hiç kullanılmamakla beraber Riyâzî'nin tezkiresinde 181/140, Rızâ'nın tezkiresinde 18/18, Yümnî'nin tezkiresinde 6/6, Âsım'ın tezkiresinde 1/1; 18. yüzyıl tezkirelerinden Mûcib'in tezkiresinde 6/6, Safâî'nin tezkiresinde 8/8, Sâlim'in tezkiresinde 143/139, Safvet'in tezkiresinde 1/1, Esrâr Dede'nin tezkiresinde 5/3, Râmiz'in tezkiresinde 90/84 şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Silahtar-zâde'nin ve Hasîb'in tezkirelerinde kullanılmamaktadır. 19. yüzyıl tezkirelerinden, Şefkat'in ve Esâd'ın tezkirelerinde karşımıza çıkmayan kavram/terim Ârif Hikmet'te 5/5, Fatûn'in tezkiresinde 6/4, Mehmed Tevfik'in tezkiresinde 43/41 defa görülmektedir. 20. yüzyıl tezkirelerine gelindiğinde ise Nâil Tuman'ın ve İbnülemin'in tezkirelerinde karşımıza çıkmayan

kavram/terim Fâik Reşad'ın tezkiresinde 16/13, Sirâceddin'in tezkiresinde 19/19 ve Ali Emîrî'nin tezkiresinde 5/2 olmak üzere görülmektedir.

Tablo 2.6. Mülâzım ve Mülâzemet Teriminin Yüzyıllara Göre Kullanım Sayısı

Tüm bu bilgiler ışığında, mülâzım/mülâzemet kavramı değerlendirildiğinde kavramın 16. yüzyılda özellikle ilk üç tezkirede eğitim-öğretim anlamını karşılayacak şekilde terimleşme yolunda olduğu ama bununla beraber hizmet etme, hizmette bulunma, hizmet verme anlamlarına gelen örneklerin fazlalığı dikkat çekmektedir. Bu durumun yanı sıra zaman geçtikçe bahsi geçen kelimelerin eğitim-öğretim anlamıyla kullanımının yaygınlaştığı, terimleştiği ve kullanımının sıklaştığı görülür. 17. yüzyıla gelindiğinde hem devlette beliren birtakım problemlerin ortaya çıkmasıyla mülâzım sisteminin zarar görmesi hem de şâirlerin antoloji tipi tezkireye dönmesi sebebiyle bu terimin kullanımı azalmış fakat geçiş tipi tezkirelerde kullanım aktif olarak devam etmiştir. Mülâzım/mülâzemet terimlerinin kullanımının 16. ve 18. yüzyıllarda fazlayken; 17, 19 ve 20. yüzyıllarda ise azaldığı görülmektedir. Bu durumun sebeplerine yukarıdaki kısımlarda ayrıntılarıyla değinilmiştir. 19. ve 20. yüzyıllarda bu terimin kullanıldığı yerlerde daha net bilgilerle beraber verildiği, tarih

bilgisiyle beraber sunulan verilerin arttığı gözlemlenmiştir. Bunun sebebinin hem daha önce yazılan tezkireleri takip etmekten kaynaklanabileceği hem kişisel yakınlıklar hem de tezkire yazarlarının ilgi alanlarıyla alakalı olabileceği sonucuna varılmıştır.

Yüzyıllar içinde dikkat çeken başka bir husus da mülâzım/mülâzemet kavramının her geçen yüzyılda eğitim-öğretim anlamını karşılayan terim anlamı kullanımının artmış olması ve en azından tezkirelerde diğer sözlük anlamlarından sıyrılmış olmasıdır ve bunun sonucu olarak bu kavramın tezkireler için bir eğitim-öğretim terimi haline geldiği yorumu yapılabilmektedir. Tüm bu veriler doğrultusunda mülâzım/mülâzemet kavramı eğitim-öğretimle ilgili ilk sırada değerlendirilmesi ve takip edilmesi gereken kavramların başında gelmektedir.

2.2. Dânişmend

Tezkirelerde eğitim-öğretimle ilgili karşımıza çıkan terimlerden biri de dânişmend kavramıdır. Bu kavram sözlüklerde; ilim sâhibi kimse, bilgin, âlim, medrese talebesi, kadı yardımcısı ve ilmiye mesleğine intisap etmiş yeniçeri anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. “Bilgili, ilim sahibi anlamına gelen Farsça bir kelime (dânişmend) olup başta Sahn-ı Semân (Fâtih) ve Süleymâniye Medreseleri olmak üzere büyük medreselerin özellikle icâzet alma seviyesine gelmiş talebelerine bu isim verilirdi. Bunlar medresede oda sahibi idiler ve malî durumu iyi olanların, hizmetlerini görmek üzere yanlarına çömez alma yetkileri de vardı. Fâtih Külliyesi’ne ait muhasebe defterinde dânişmend yerine “talebe” kelimesinin yer alması, bu iki kelimenin o dönemlerde eş anlamlı olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca medrese talebeleri dışında, bazı kaynaklarda kadılık, müderrislik mesleğinde bulunan ilim erbâbı da dânişmend sıfatıyla anılmıştır.” (İpşirli 1993, 464-465). Bu tanımlara ek olarak Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda*

Osmanlı Medreseleri adlı çalışmasında; “Arapların “tâlib” ve “tilmîz” dedikleri medrese talebelerine Selçukluların “fakîh” ve “mülâzım” dediklerini, Farsça’da ise “dânişmend” veya “sûhte” kelimelerinin kullanıldığını söylemektedir. Bu kelimelerin her biri birbirinin yerine kullanılabilmeyle beraber, sıbyan mektepleri öğrencilerine “talebe” çoğunlukla aşağı seviyelerdeki medrese talebelerine “sûhte” ve yüksek seviyedeki öğrenciler için dânişmend kavramı kullanılmaktaydı. Osmanlı medreselerinde talebeler sıbyan mektebini bitirerek medrese eğitimi almaya başlar ve burada da usûlüne göre kademe atarlardı.” (114). Uzunçarşılı, bu bilgilere ek olarak Sahn-ı Semân Medreselerinde her medresenin on beş odasına ikişer akçe yevmiye ve imarettten ekmek ve çorba verilerek birer dânişmend konulduğunu, dânişmendlerin eğitiminden de medreselerde “mu’îd” adı verilen asistanların sorumlu olduğunu belirtmektedir (Uzunçarşılı 2014, 11).

Çeşitli sözlük karşılıkları ve tanımlamalardan yola çıkarak tezkirelerde geçen dânişmend kavramına bakıldığında, tezkire yazarlarının bu kavramı şâirler için medrese talebesi şeklinde ilmiye terimi anlamıyla kullandıkları tespit edilmiştir. Tıpkı mülâzım teriminde olduğu gibi dânişmend terimi de belli bir medrese eğitimine tâbi olan kimseler için kullanılmaktaydı. Dânişmendlerin amacı; müderrisliğe tayin edilebilmek için tanınmış bir âlimin kontenjanından mülâzım olmaktı. Bu sebeple dânişmendlik ile mülâzımlık birbirini tamamlayan aşamalardır ve aralarında öncelik-sonralık ilişkisi söz konusudur. Bu iki terim tezkirelerde önce dânişmendlik ve ondan sonra mülâzemet almak şeklinde yan yana geçtiği gibi bazı biyografilerde sadece birini görmek de mümkündür. Mülâzemetini almış bir ilmiye sınıfı adayının öncesinde dânişmendlik aşamasından geçtiği malumken, tezkirelerde buna dair bir açıklama verilmediği takdirde sadece dânişmendliğiyle ilgili bilgi

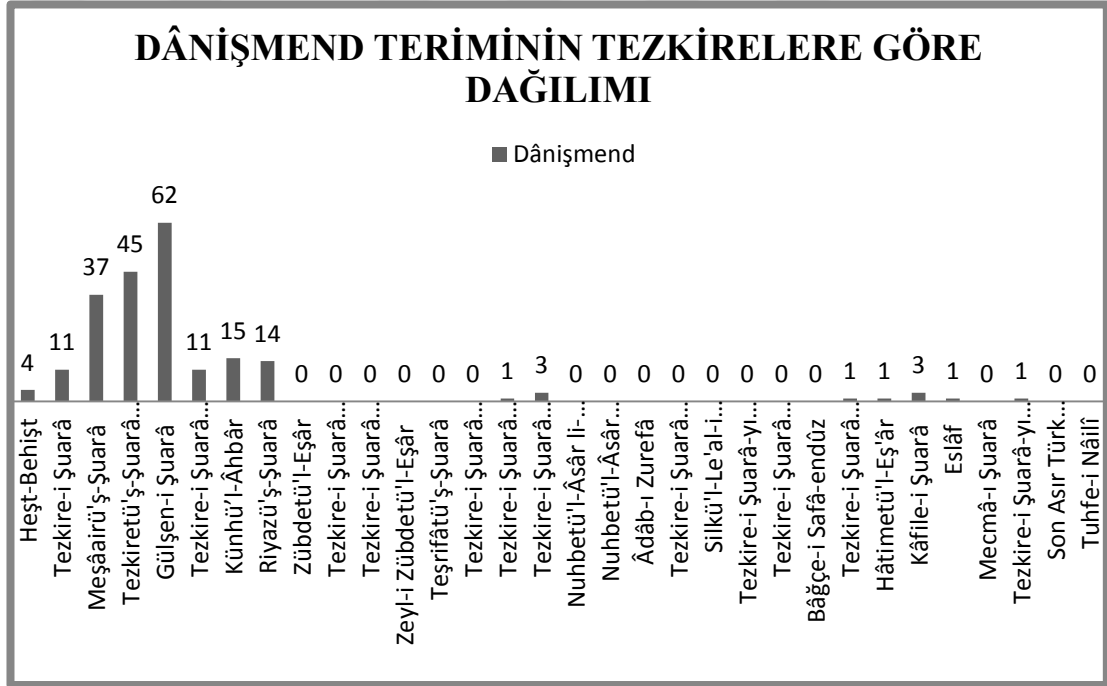
verilen adayın mülâzemetini alıp almadığını öğrenmek her zaman mümkün olamamaktadır.

Dânişmend terimi; tezkirelerde (...’nın dânişmendidir), (dânişmenddir), (dânişmend zümresindedir), (dânişmend tâifesinde) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Dânişmend terimi Ahdî’nin tezkiresinde ağırlıklı olmak üzere daha ziyade ilk dönem tezkirelerinde eğitim durumuna dair özel bilgi olmaktan çok genel bir bilgi olarak şâirin ‘dânişmend zümresi’ veya ‘dânişmend tâifesi/tâifesi’ne ait olduğu şeklinde verilmektedir. Bu tabirlerin geçtiği biyografilerde eğitim hayatıyla ilgili fazla bilgiye yer verilmediği ve bu bilginin yeterli görüldüğü tespit edilmiştir. Örneğin Sâyî-i Saruhânî “dânişmend tâifesinden ve bu asr şuarâsındandır” (*Tezkiretü’ş-Şuarâ ve Tabsiratü’n-Nüzemâ*, 277). Emânî ise “dânişmend zümresinden” dir. (*Gülşen-i Şuarâ*, 111). Bu şekildeki kullanımlara Latîfî’nin tezkiresinde 1, Ahdî’nin tezkiresinde 40, Âşık Çelebi’nin tezkiresinde 4, Kınalı-zâde’nin tezkiresinde 1 kere rastlanmaktadır. Bu kullanım biçimi 17. yüzyıl tezkirelerinde şâirlerle ilgili verilen bilgilerin hayli sınırlı olması sebebiyle bu dönem tezkirelerinde tercih edilmemiştir. 18, 19 ve 20. yüzyıl tezkirelerine gelindiğinde şâirlerin dânişmend terimini kullanmayı tercih etmedikleri bunun yerine kişinin eğitim/öğretimiyle ilgili bilgileri mû’id, şâkird, perverde, tilmîz, talebe gibi başka terimlerle vererek karşıladığı görülmektedir. Tezkirelerin bu şekilde yüzyıllara göre takibi yıllar içinde değişen tezkire terminolojisini de gözler önüne sermektedir.

Dânişmend kavramı geçtiği maddelerin % 97’sinde ilmiye sınıfına ait bir terim anlamıyla kullanılarak eğitim alan kişi anlamını karşılamaktadır.

Dânişmend kavramı terim anlamıyla, Sehî Bey’in tezkiresinde 4, Latîfî’nin tezkiresinde 11, Ahdî’nin tezkiresinde 62, Âşık Çelebi’nin tezkiresinde 37, Kınalı-zâde’nin tezkiresinde 45, Beyânî’nin tezkiresinde 11, Âlî’nin tezkire kısmında 15,

Riyâzî'nin tezkiresinde 14, Sâlim'in tezkiresinde 3, Safâyî'nin tezkiresinde 1, Ârif Hikmet'in tezkiresinde 1, Fatîn'in tezkiresinde 1, Mehmed Tevfik'in tezkiresinde 3, Ali Emîrî'nin tezkiresinde 1, Fâik Reşad'ın tezkiresinde de 1 biyografide karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca taranan Rızâ'nın tezkiresi, Güftî'nin tezkiresi, Âsım'ın tezkiresi, Yümnî'nin tezkiresi, Fâizî'nin tezkiresi, Silahdar-zâde'nin tezkiresi, Esrâr Dede'nin tezkiresi, Safvet'in tezkiresi, Mûcib'in tezkiresi, Râmiz'in tezkiresi, Hasîb'in tezkiresi, Belîğ'nin tezkiresi, Şefkat'in tezkiresi, Esâd'ın tezkiresi, Sirâceddin'in tezkiresi, Nâil Tuman'ın tezkiresi ve İbnülemîn'in tezkiresinde dânişmend kavramına hiç rastlanmamaktadır.

Tablo 2.7. Dânişmend Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

Dânişmend terimiyle en çok 16. yüzyıl tezkirelerinde karşılaşılması şartırcı değildir. 16. yüzyıl tezkireleri diğcr yüzyıl örneklerine göre içerisinde şâirlerle ilgili en fazla bilgiyi ihtiva eden tezkirelerdir. Bu sebeple bu tezkirelerden kişilerin eğitim-öğretimiyle ilgili de ayrıntılı bilgilere rastlamak mümkündür.

17. yüzyıl tezkirelerinde ise; antoloji tipi tezkireler fazla olduğu için geçiş özelliği gösteren Riyâzî'nin tezkiresi ve Rızâ'nın tezkiresi haricinde biyografik bilgiye rastlama oranı düşüktür. Bu durum kullanılan terimlerin azlığına ve seçilen bilgilerin sınırlanmasına de neden olmuştur. 17. yüzyıl tezkirelerine bir tepki ve 16. yüzyıl tezkirelerine dönme arzusuyla 18. yüzyıl tezkirelerinde biyografik bilgiler tekrar artış göstermiştir. Fakat her dönemin kendine has bir üslubu olduğu için bazı terimler farklı yüzyıllar arasında kullanımını kaybetmiş veya bu terimlerin etkinliği azalmıştır. Bu sebeple her terim gibi dânişmend teriminin kullanımı da yüzyıllar arasında farklılık göstermiştir.

Dânişmend, eğitimle ilgili bir terim olduğu için tezkirelerde eğitimi vurgulayan kelime gruplarıyla beraber kullanılmıştır. Tezkirelerde şâirlerin dânişmendlik durumundan söz edilirken tezkire yazarları, çoğu zaman şâirin eğitim aldığı hoca ya da medrese ismini de vermektedir. Bunun yanında bu tarz eğitimle ilgili terim ve kavramların bazen de özel isimli kullanımlardan bağımsız olarak sadece belli eğitim kavramları ile beraber karşımıza çıktığı görülmektedir. Her tezkire yazarı eğitim-öğretim bilgilerini tezkirelerinde ayrıntılı vermediği için bu tarz tezkirelerde bilginin netliği de azalmakta fakat yardımcı tanımlamalarla şâirlerin eğitimleri hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir.

Tezkirelerde kullanılan eğitim-öğretim kavramları arasında en fazla kullanılan kelime grupları “‘ilm ü irfân”, “ehl-i ‘ilm”, “‘ilm-i zâhir ü bâtına sarf kılmak”, “‘ilm-i zâhire müdâvemet göstermek”, ‘ilm-i revîş”, tarîk-i ‘ilme sülûk itmek”, “‘ilm ü kemâle iştigâl itmek”, “‘ilm ü irfân itmek”, “tarîk-ı ‘ilme mübâşeret itmek”, “‘ilme şugl eylemek”, “tahsîl-i ‘ilm u maârifet sa'y u gayret etmek” şeklinde olanlardır. Bu tarz kullanımlar dânişmend teriminin ve diğer eğitim ile ilgili kavramların geçtiği bütün maddelerde olmasa bile şâirin üslubuna ve tarzına göre azalarak veya artarak

karşımıza çıkmaktadır. Bazı tezkirelerde bilgi doğrudan verilip sade bir üslup kullanılmakla beraber bazı tezkirelerde üslup değişiklik göstermektedir. Örneğin Ahdî, Mollâ İmâd'dan söz ederken şâirin “ol vilâyetde dânişmend olan yârân içre nâmdâr olmuş İstanbul'da tavattun kılup tarîk-ı 'ilme mübâşeret idüp dânişmend-i hûşmend” olduğundan söz etmektedir (229). Kınalı-zâde Hasan Çelebi, tezkiresinde Ahmed'in “tarîk-i 'ilme sâlik ve nisâb-ı fazla mâlik” olan dânişmendlerden olduğunu söylemektedir (176). Celîlî de “kesb-i 'ilm ü kemâle iştigâl idüp dânişmend” olmuş isimlerdendir (*Tezkiretü's-Şuarâ*, 268). Riyâzî, Sun'î'den bahsederken “Dânişmend iken ümenâ tarîkına sülûk itmiş idi” (207) demektedir. Fatîn de, Mehmed Hüsrev Beg biyografisinde şâirin “İbrahim Ağa'nın ferzend-i dânişmendi olup âvân-ı tufûliyet ve unfuvân-i şebâbetinde tahsîl-i 'ilm u maârifeye sa'y u gayret” ettiğini söylemektedir (117).

Dânişmend terimi ve diğer eğitim-öğretim terimlerinin bu tür eğitimle ilgili kelime gruplarıyla beraber verilmesi; tezkire yazarlarının bu konulara dair ortak bir kelime kadrosu, terminoloji ve üslubunun olduğunu göstermekle birlikte örneklerin ilmiye sınıfına ve eğiticiliğe dair terim anlamı içerdiği hususunu da pekiştirmektedir.

Eğitim-öğretim terimleri tezkirelerde çoğu zaman belirli bir eğitici ismiyle beraber kullanılarak karşıladığı kavramı daha fazla netleştirmektedir. Dânişmend terimi, 16. yüzyıl tezkirelerinin ilk örneklerinde bu şekilde kullanılmamıştır. Bu yüzyılda isimle beraber kullanılan örneklerin en fazlası 10 biyografi maddesinde yer alan Kınalı-zâde'nin tezkiresidir. Bunun yanı sıra Latîfî'nin, Ahdî'nin, Âşık Çelebi'nin ve Beyânî'nin tezkiresinde de ikişer örnek yer almaktadır. 17. yüzyıl tezkirelerinde ise sadece Riyâzî'nin tezkiresinde 7 biyografide yetiştirici ismi belirtilmiştir. 18. yüzyılda bu terime çok az rastlanmakla beraber Sâlim'in tezkiresinde terimin geçtiği maddelerde isimle beraber kullanım tercih edilmiştir.

Örneğin Mu'îdî, “Erbâb-ı fetvâdan Karamanlu Müftî Ali Çelebinün muzâf u mümtâz dânişmendi” idi. Latîfî, tezkiresinde bu bilgilere ek olarak şâirden “dânişmendlerinin dânişver ü dâniş-güzîni idi” şeklinde söz etmektedir (487). Rûhî Çelebi, “Kâmî Efendi hazretlerinin dânişmend-i hûşmendi” olmuştur (*Gülşen-i Şuarâ*, 166). Câferî, “İshak Çelebi'nün dânişmendidir” (*Meşâirü's-Şuarâ*, 202). Kimi tezkire örneklerinden şâirin kimden dânişmend olduğu bilgisi yanında hocasının hangi meslek grubundan olduğuna dair bilgi de ek olarak söylenmiştir. Örneğin; Hâkî-i Diger “Merhûm Muhyiddîn Efendi kazıasker iken dânişmendi” olmuştur (*Tezkiretü's-Şuarâ*, H.Ç. 323). Mehmed Hüsrev Beg, “Rûmeli'de kâin Drama kazâsı hanedânından ve dergâh-ı âli kapıcıbaşlarından müteveffâ Halil İbrahim Ağa'nın ferzend-i dânişmendi” olmuştur (*Hâtimetü'l Eşâr*, 117). Kimi zaman da dânişmend olunan kişinin zamanının aydın ve bilgin kişisi olduğunun belirtilmesi isminin önüne belli sıfatlar getirilerek verilmiştir. Tezkire yazarlarının bazı biyografilerde hocalardan ya da öğrencilerden bu şekilde olumlu sıfatlarla bahsetmesi hem bahsedilen hocanın döneminde sözü geçen bir kişi olduğu hem de onun öğrencisi olma şerefine nâil olmuş kişinin makbul olduğunu göstermektedir. Bu tarz kullanımlar tezkire yazarlarının şahsî üslubuyla alakalı olduğu gibi yazarların bizzat tanıdığı ve takdir ettiği kişileri taraflı bir şekilde yansıtmaya isteğinden de kaynaklanıyor olabilmektedir. Örneğin Behiştî, “Efâzıl-ı asırdan Muhâssî Sinan Efendi'nin dânişmendi” olmuştur (*Eslâf Tezkiresi*, 142).

Dânişmend, terim anlamıyla medresede eğitim görmüş ve icâzet almak için bekleyişte olan talebelereydi. Bu sebeple eğitim gördükleri kurumlarla anıldıkları da görülmektedir. Tezkire yazarlarının hepsi dânişmendlerin eğitim gördüğü medresenin ismini belirtmese de kimileri de bazı biyografilerde bu bilgiye yer

vermiştir: Sehi'nin, Lafifi'nin, Ahdî'nin tezkiresinde dânişmendlik ile ilgili bilgiler mevcutken medrese, mektep bilgileri ise mevcut değildir.

Tezkirelere bakıldığında en çok adı geçen eğitim kurumu Sahn-ı Semân Medreseleridir. Bunun sebebi adı geçen medresenin 15. yüzyıldan itibaren birçok öğrenci yetiştirmiş olması ve döneminin en donanımlı medresesi olmasıdır. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı* adlı çalışmasında, “Bu medresede on beş odasına ikişer akçe karşılığında dânişmend yerleştirilirdi. Sahn Medreselerinin arka taraflarında yüksek tahsile “dânişmend” yetiştirmek için “Tetimme” adı ile sekiz küçük medrese inşa edilmiştir. Tetimme Medresesindeki talebeler, dânişmendlerden ders görmekteydi. Sahn-ı Semân, devletin yüksek kademelerinde görev alabilmek için ders görülen en yüksek medreselerden biriydi.” (12-13) demiştir. Sahn-ı Semân Medreseleri ismi tezkirelerde diğer eğitim terimleriyle beraber karşımıza çıktığı gibi, 9 defa da dânişmend terimiyle beraber kullanılmıştır. Örneğin Zînetî, “Sahn’da dânişmend” idi (*Meşâirü’ş-Şuarâ*, 254). Selmân-ı Aydinî de “Sahn’da dânişmend” idi (*Meşâirü’ş-Şuarâ*, 431). Bir başka medrese ismi ise Kapluca Medresesi ve Süleymâniye Medreseleridir. Süleymâniye Medresesi Kânunî döneminde inşa edilmeye başlanan dönemin etkili bir medresesidir ve bünyesinde müspet ilimleri barındırması sebebiyle de hayli önem taşımaktadır. Süleymâniye Medresesi inşa edildikten sonra en önemli medrese konumuna ulaşmıştır. Örneğin Nâlişî “Kapluca Medresesinde dânişmend” olmuştur (*Meşâirü’ş-Şuarâ*, 360). Ali Emîrî de tezkiresinde Rızâ’dan söz ederken şâirin “Medrese-i Tıbbiyye-i Süleymâniye dânişmendlerinden” olduğunu söylemektedir (461).

Kimi dânişmendler eğitim aldıktan sonra mülâzemet olarak kadı, müderris mevkilerine gelirken kimi dânişmendlerin de başka meslek gruplarına yöneldikleri ve tezkirelerde bunun ifade edildiğini görmekteyiz. Tezkirelerde zikredilen diğer meslek grupları arasında dîvân kâtipliği, vakıf memurluğu gibi görevler öne çıkan mesleklerdendir. Örneğin Nişânî Beg, “[D]ânişmend iken Pîrî Paşa merhûm terbiyeti ile sene isnâ ve işrîn ve tisami’de dîvân kâtibi” olmuştur (*Meşâirü’ş-Şuarâ*, 372). Emânî “Hinnâlî-zâde Ali Çelebi’nün dânişmendi iken dîvân kâtiblerinden olmuşlar idi” (*Riyâzû’ş-Şuarâ*, 64). Keşfi-i Diger “dânişmend iken küttâb-ı dîvân-ı sultanî zümresine dâhil olup bâdehû beg olmuştu” (*Riyâzû’ş-Şuarâ*, 279). Bu örnekler haricinde tezkirelerde dânişmendlik sonrası mülâzım olduğu bilgisi verilen şâirlerin da ekseriyetle kadı veya müderris olarak hayatlarında ilerledikleri görülmektedir. Tezkirelerde mülâzımlıkla beraber anılan dânişmend terimi toplamda 15 defa kullanılmıştır. Örneğin Derviş Çelebi, “Mukaddemâ dergâh-ı muallâ yeniçerilerinden idi. Zâtı kâbil olmanın ol yâr-ı dil-efrûz şeb ü rûz ‘ulûma müdâvemet gösterüp meleke-i râsihe peydâ kılup dânişmend olan yârân içre mülâzım” olmuştur (*Gülşen-i-Şuarâ*, 155). Âşık Çelebi’nin tezkiresinde Füsûnî’den “Dânişveran u dânişmendandur. Hâliyâ mülâzımdur” şeklinde söz etmektedir (513). Beyânî-i Diger “Her ciheti mâmur beynel-akran hayli dânişmendlik ile meşhûr olmanın merhûm Ebussuûd Efendinin ferzend-i mihteri Mehmed Çelebi’ye varup andan mülâzım” olmuştur (*Tezkiretü’ş-Şuarâ*, 247). Bazı örneklerde dânişmend ve mülâzım olunan kişinin ismi verilmekle birlikte bazen de “mevâlî” ifadesiyle devrin önde gelen eğitici/aydınlarını kastederek kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Sâyî-i Sâni “Merhabâ Efendinin dânişmendi ve mülâzımıdır” (*Tezkire-i Şuarâ*, 94). Selikî “Mevâlîden dânişmend aldıkda mezbûrî Monlâ Çelebi’den alup mülâzım virmiş idi” (*Tezkiretü’ş-Şuarâ*, 445).

Her dânişmendin arzusu alanında tanınan bir âlimden mülâzım olmağı fakat bazı dânişmendler bu süreçte iken ilim yolundan vazgeçip eğitimini terk etmiş veya meslek değiştirmişlerdir. Örneğin Latîfî, Kâzîmî'nin “Tarîk-ı tahsîlden rücû” ettiğini söylemektedir (436). Bu durumun sebebini de şâirin tasavvufa meyletmesiyle açıklar. Hızrî de “ilme meşgûl iken rûzgâr-ı dûn-perverden hoşnûd olmayup kahr ile dânişmendlik tarîkından geçüp diyar-ı Şam'da yeniçeri bölüğüne cûyân-ı âb-ı hayat gibi can atup bir mikdar zaman lisân-ı Arab'a râğıb u tâlib olup tekellümüne müdâvemet-i küllî göstermiş”tir (*Gülşen-i Şuarâ*, 150). Sun'î-i Sâni de “Dânişmendlikden ferâgat itmiş” olan isimlerdendir. Âşık Çelebi, Sun'î-i Sâni'nin bahtının gülmediğini ve kendisine talihli bir çevre bulamadığını ekler ve yeteneklerinin keşfedilemeden yittiğini üzülererek dile getirir (*Meşâirü's-Şuarâ*, 565). Bu durumun aksine bazı şâirler de var olan mesleklerini terk edip ilme heves ederek dânişmendliğe geçiş yapmışlardır. Bu durum eğitimin rağbet gördüğünün de kanıtı niteliğindedir. Örneğin Şeydâ maddesinde anlıyoruz ki Şeydâ zamanında yaptığı işlerde pek muvaffak olamamış ve para kazanamamış hem itibar hem de maddî kaygı sebebiyle dânişmendlik yolunu tercih etmiş ve İstanbul'un yolunu tutmuştur: “Sâbıkan perî-peyker ve mâh-manzar dilberlerin sevdâsıyla vâlih ü şeydâ olup cevânib-i âleme bî-ser ü pâ seyr ü temaşâ iderek zevk almamagın ol rindinün nâm-ı ferâgat idüp dânişmend olmak arzûsına” düşmüştür (*Gülşen-i Şuarâ*, 196), Yetim Ali Çelebi için de “Babası dergâh-ı âli bendelerinden yeniçeri tâifesi içre Zagarcı başı ve kendü de yeniçeri bölüğünde ulufeye mutasarrıf iken rahş-ı tabı ol semtden geçüp ferâgat tarîkin tutup dânişmend-i hûşmend olmak temennâsıyla ‘ilm-i zâhire müdâvemet göster”miş isimlerdendir (*Gülşen-i Şuarâ*, 307) demiş fakat devamında eğitimi ile ilgili bir bilgi vermemiştir. Ferdî “segban ve yayabaşı olup bölüğe sülûk idüp yigirmi beş akça ile silahdâr oldu ve bir zeman dânişmendliğe heves itdi, başına börk yerine dânişmend tâcin giydi” (*Meşâirü's-Şuarâ*, 508). Âşık Çelebi, Ferdî

biyografisinde bu bilginin devamında Ferdî'nin bu hevesinde de başarılı olamayıp bunun heves etme seviyesinde kaldığını içerlenerek aktardığı görülür.

Tezkirelerde, ilim yolundan kendi isteği ile ayrılma, vefat etme, eğitimi başarıyla tamamlayamama, belli bir hocanın yanına vakıf olamayıp bu duruma içerleme veya sitem etme gibi durumlar da tezkire yazarları tarafından belirtilmiştir. Tezkirelerde zaman zaman karşımıza çıkan, kimi dânişmendlerin eğitimlerini tamamlayamayarak ders görme aşamasında vefat ettikleri bilgisidir. Dânişmend iken vefat etme bilgisine en fazla Riyâzî'nin tezkiresinde rastlanmaktadır. Bu tezkirede bu örnekler 5 maddede karşımıza çıkmaktadır: Örneğin Derûnî-i Diger, “Mısır'dan mütekâid Leys-zâde Efendi'nün dânişmendi iken hudûd-ı hamsinde fevt olmuştur” (*Riyâzû's-Şuarâ*, 147). Arşî-i Diger de “İstanbul kâdîsı olan Mimar-zâde Efendi'nun dânişmendi iken tokuz yüz yetmiş sekizde İstanbul'da mat'unen fevt olmuştur” (*Riyâzû's-Şuarâ*, 226). Bu konumdaki isimler vefatları dolayısıyla eğitimlerinde bu aşamadan ileriye gidememişlerdir. Riyâzî, bahsedilen şahısların vefat bilgilerini verirken kişilerle ilgili olumlu ya da olumsuz herhangi bir yorumda bulunmadan ölüm bilgilerine biyografik bir malumat olarak yer vermiştir.

Sonuç olarak, dânişmend kavramı sözlükteki ilim irfan sahibi, âlim manalarının yanı sıra kadıların yanında yardımcılık yapan kadılığa namzet olan kimseler için kullanıldığı gibi tezkirelerde karşımıza çıkan ve terim olarak ortak kullanım biçimi medreselerde eğitim gören talebe anlamıdır.

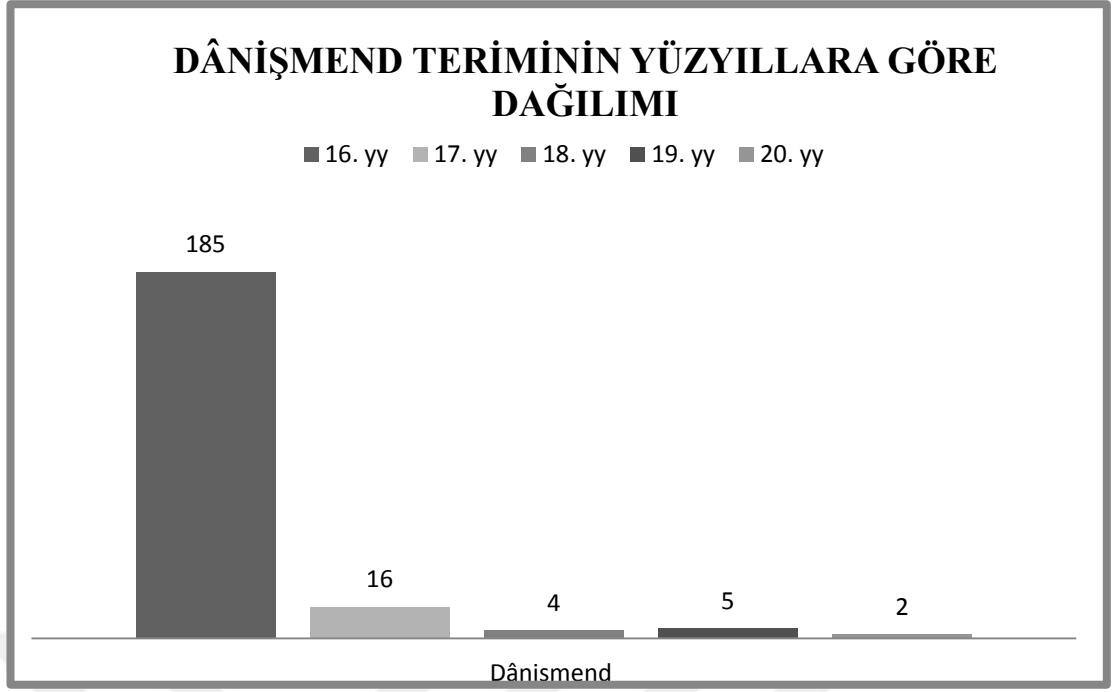
Dânişmend kavramı, 16. yüzyıl tezkirelerinde daha fazla kullanılan ve tercih edilen bir terimken sonraki yıllarda kullanım sıklığı oldukça düşmüş ve bazı tezkirelerde hiç kullanılmamaya başlamıştır. Bu hem ilerleyen yüzyıllarda medrese sistemindeki, mülâzım sistemindeki, eğitim-öğretim kademelerindeki liyâkat usûlünün bozulmasıyla ilgili olabileceği gibi hem de türün kendi içindeki dönüşümüyle ilgili olabilir. Aynı zamanda kimi tezkirelerde, eğitim-öğretim

meselesinin farklı kavramlarla karşılanması da kimi terimlerin daha az kullanımına neden olmuştur. Her yüzyılın ve şâirin kendine has üslubu ve örnek aldıkları kimi yazarlar, tezkirelerin aktardığı bilgilerde de farklılık yaratmıştır.

Dânişmend terimine tezkireler çerçevesinde bakıldığında 16. yüzyıl tezkirelerinde Âşık Çelebi, Kınalı-zâde, Beyânî ve Âlî'nin tezkirelerinde bilgilerin netleşmeye ve çeşitlenmeye başladığı görülmektedir. 17. yüzyıl tezkirelerinde ise geçiş özelliği gösteren Riyâzî tezkiresi haricinde biyografik bilgiye rastlama oranı düşmüştür. Bu durum kullanılan terimlerin azlığına ve seçilen bilgilerin sınırlandırılmasına da neden olmuştur. Riyâzî'nin tezkiresinde; Keşf-i Diger ve Refikî biyografileri dışında dânişmend terimi ile birlikte verilen bilgilerin tümünün eğitici ismi ile birlikte kullanıldığı dikkati çekmektedir.

18. yüzyıl tezkirelerinde ise biyografik bilgiler tekrar artış gösterdiyse de her dönemin kendine has bir üslubu olduğu için dânişmend terimi; şâirlerin eğitim-öğretim durumlarından bahsedilirken tercih edilmemeye başlanmış, kullanımını kaybetmiş ve etkinliği azalmıştır.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl tezkirelerinde de “dânişmend” teriminin kullanımı azalmış; öğrenci anlamlarında başka terimler tercih edilmiş veya öğrencilik bilgilerinden hiç bahsedilmez olmuştur.

Tablo 2.8. Dânişmend Teriminin Yüzyıllara Göre Dağılımı

2.3. Mu'îd

Tezkirelerde mülâzemet ve dânişmend terimlerinden sonra eğitim-öğretimle ilgili en fazla kullanılan terim mu'îd'dir. Mu'îd kelimesi, "Arapçada "avade" fiilinden gelmekte ve geri döndürmek, tekrar etmek, hastayı ziyaret etmek, yok edip tekrar yaratan, öldürdüklerini tekrar hayata döndürecek, yeniden diriltecek olan anlamlarına geldiği gibi tezkirelerde terim anlamıyla; eskiden medreselerde okutulan dersleri ders saatlerinin dışında talebeye tekrarlamakla görevli olan müderris yardımcısı, müzâkerci, asistan, anlamlarında karşımıza çıkmaktadır." (Baltacı 2005, 113)

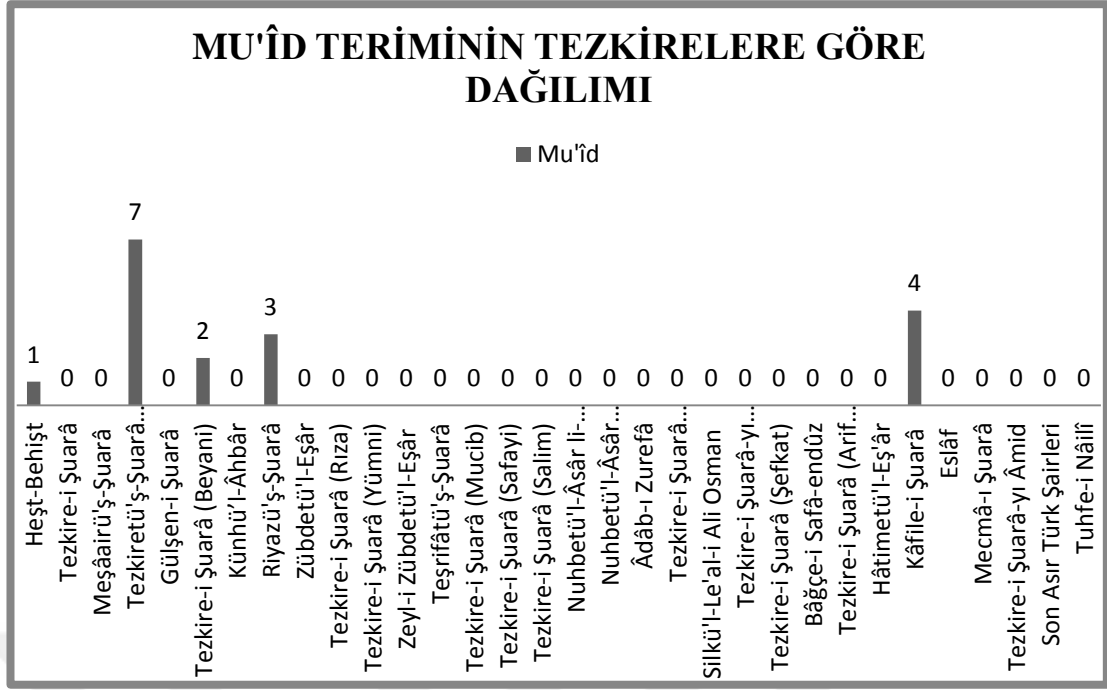
"Mu'îdler genellikle diğerlerine göre daha ileri seviyede olan öğrencilerden seçilirdi. Müderris en zeki, en kâbiliyetli ve çalışkan öğrencisini mu'îd seçerdi. Mu'îdlerin mezun olduktan sonra iyice olgunlaşmadan ve hocası görevi bırakmadan kürsü işgal etmesi ilim geleneğine aykırı sayılırdı. Osmanlı medrese sisteminde de mu'îd aynı anlamda kullanılmıştır. Fâtih Sultan Mehmed'in yaptırdığı Sahn-ı Semân Medreselerinin her birinde birer mu'îd bulunuyordu. Fâtih'in vakfiyesinde mu'îdlerin

kâbiliyetli öğrenciler arasından seçileceği, akranı içinde iyi yetişmiş ve mahir olanların mu'fd olabileceği, bunlara günlük 5'er akçe verileceği kaydedilmektedir. Mu'fdler, sadece müderrisin okuttuğu derslerin tekrarı ve müzakeresiyle değil aynı zamanda talebenin gözetimiyle de ilgileniyordu. Şeyhülislâmlar, vakfiyesi gereği aynı zamanda Beyazıd Medresesi müderrisliği yaptıklarından altı ayda bir defa medrese mu'fdine ve “muzâf” denilen mu'fd yardımcısına mülâzemet verirlerdi. Bu sistem XVIII. yüzyılda yeniden düzenlenmiştir. Doğrudan hocaya bağlı olan mu'fdler müderrislik yolunda en kuvvetli adaylardı. Nitekim vefat eden, görevi değişen veya başka bir medreseye tayin edilen müderrisin, ellerinde beratları bulunan mu'fdlerinin mülâzemetine kaydedileceği kanunnâmelerinde belirtilmiştir.” (Sami es-Sakkar 2006, 86-87)

Cahid Baltacı, *XV-XVI Asırlarda Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmasında mu'fdliğin Osmanlılarda 1908 inkılabından sonra Sultanîlerde aynı vazifeyi görmek üzere ihdas edilmişse de sonradan kaldırıldığını belirtmiştir. (2005, 113)

Yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı üzere mu'fd hem kıdemli öğrenciler için kullanılan bir terim, hem de kendisinden alt seviyedeki dânişmendlere öğretici pozisyonunda kabul edilen kişilerdir. Bu bakımdan mu'fd terimi tezkirelereki eğitim-öğretim meselesi hususunda değerlendirilmesi gereken bir kavramdır.

Mu'fd terimi, tezkirelerde 16. yüzyılda 9, 17. yüzyılda 3, 19. yüzyılda 4 kez karşımıza çıkmakla birlikte bu terime 18. ve 20. yüzyıl tezkirelerinde rastlanılmamaktadır. Bu terim, Sehi'nin tezkiresinde 1, Kınalı-zâde'nin tezkiresinde 7, Beyânî'nin tezkiresinde 2, Riyâzî'nin tezkiresinde 3 ve Mehmed Tevfik'in tezkiresinde 4 defa kullanılmıştır.

Tablo 2.9. Mu'îd Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

Mu'îd terimi tezkirelerde çoğunlukla eğitici ismiyle beraber kullanılmıştır. Bu kullanımın mu'îdlerin doğrudan bir kişinin himaye ve gözetiminde çalışıp medreselerde sayılarının sınırlı olmasıyla ilgili olduğu düşünülmektedir. Sehî Bey'in tezkiresinde Mu'îdî için "Ali Çelebinün mu'îdi idi" (176), Mehmed Tevfik'in tezkiresinde Hâkî biyografisinde "Muhyiddîn Efendinin mu'îdi imişler" (281) denilmiştir. Kınalı-zâde'nin tezkiresinde Ali Çelebi maddesinde "Kara Sâlih Efendinin manzûr-ı nazar-ı lutf-ı pür-mezîdi olup medrese-i fezâil-i müesseselerinin mu'îdi olmuş idi." (590) ifadesi kullanılmıştır. Yine aynı tezkirede Fazlî ve Kadri Efendi maddeleri için "Burusada sultan müderrisi olan Kâdî-i Bagdâdînin mu'îdi iken kazıasker Müeyyed-zâdeye dânişmend olup andan mülâzım olmuşdur" (664), "Merhûm Zeyrek-zâdeye mu'îd olup sülûk-ı tarîk-i tadrîs ile sâid olmuş idi" (695). Riyâzî'nin tezkiresinde Servî için "Erbâb-ı Hamsinden birinün mu'îdi iken kâtib-i dîvân-ı sultanî olmuşdu" (178) denilmiştir.

Tezkirelerde medrese ismi belirtilmeden sadece bir eğitici ismiyle verilen mu'îd terimi oldukça azdır. Bunun sebebi mu'îdlik kavramının doğrudan medrese ile ilgili bir eğitim-öğretim kademesi olmasıyla ilgili olmalıdır. Örneğin Hasan Çelebi-i Mu'îd “Lutfî Beg-zâde Efendinün Sahn'da mu'îdi ve meclis-i pür-ifâdesinün müstefîdi olmuş idi” (*Tezkiretü's-Şuarâ*, 294). Visâlî “Medrese-i Hasekide mu'îd olmuşdur. Maârif ü kemâlâtla muhallâ âyîne-i sînesi mîskâl-i fehm ü dâniş ile mücellâdur” (*Tezkiretü's-Şuarâ*, 889). Riyâzî'nin tezkiyesinde de bu terim biyografilerde medrese ismi ile beraber kullanılmıştır. Hasan Çelebi “Büyük Lutfî Beg-zâdenün Sahn'da mu'îdi olmagla Mu'îd Hasan Çelebi ünvânı ile şöhret-şîârdur. Kuzâtdan Ali Efendi nâm kâdînun ferzendidir. Müderris olduktan sonra kâdî olmuşdu.” (119). Halîmî-i Diger “Sahn'da mu'îd iken tarîkdan ferâg idüp târik-i dünyâ olan erbâb-ı fenâ semtine sâlik olmuş idi” (125). Mehmed Tefvik'in tezkiyesinde de üç biyografide medrese ismi belirtilmiştir. Hasan “Tarîk-ı saâdet-refik-i 'ilme sâlik olup Lutfî Begzâde Efendinin Sahn'da mu'îdi olmuştur” (219). Hazânî “Tarîk-ı 'ilme azîm İmâm-zâde ve Kara Çelebi dârü'l-ifâdelerine müdâvim olup, fakat mülâzım olamadığından İmâm-zâde'ye Sultan Selim-i Evvel Medresesinde mu'îd olmuşdur” (292). Hayâlî “Pederi kâdî iken 'ulûmu anlardan taallüm ü telemmüz edip sonra Bursa'da Mevlânâ Hızır Beg'e Sultan Medresesinde mu'îd oldu” (306).

Tezkirelerelere göre medresede mu'îd olan talebeler eğitimleri sonrasında çoğunlukla “dîvân kâtibi”, “müderris”, “kadî”, “kadiasker” olmuşlardır: “Lutfî Beg-zâde Efendinün Sahn'da mu'îdi ve meclis-i pür-ifâdesinün müstefîdi olmuş idi. İstanbulda müderris olmuşdur” (*Tezkiretü's-Şuarâ*, 294). “[M]erhûm Sinan Efendinün mu'îdi ve meclis-i pür-ifâdesinün müstefîdi olduktan sonra merhûm Çivi-zâde Efendiye varup andan mülâzım olmuşdur. “Bâzı medârise müderris olup âhir

tarîk-i uzlete ‘azîm olmuşdur” (*Tezkiretü’ş-Şuarâ*, İşkî md, 567),” Merhûm Zeyrek-zâdeye mu’îd olup sülûk-ı tarîk-i tedris ile sâid olmuş idi. Medrese-i Semâniyeden Burusa kâdîsı bâdehû Anatolî kazıaskeri olup” (*Tezkiretü’ş-Şuarâ*, Kadrî Efendi md, 695), “Erbâb-ı Hamsînden birinün mu’îdi iken kâtib-i dîvân-ı sultanî olmuşdı” (*Riyazü’ş-Şuarâ*, Servî md, 178), “Müderriş oldukdan sonra kâdî olmuşdı” (*Riyazü’ş-Şuarâ*, Hasan Çelebi md. 119). Mehmed Tefkî’in tezkiresinde de Hayâlî, Hazânî ve Hasan maddelerinde şâirlerin mu’îdlikten sonra müderriş oldukları belirtilmiştir.

Mu’îdlikle ilgili tezkirelerde verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere mu’îd olan bir kimse sonrasında mülâzım olup mesleki hayatına müderriş, kadî veya şeyhülislâm olarak başlayabiliyordu. Mu’îdlik ve dânişmendlik arasında kesin hatlarla çizilmiş bir ayırım olmasa da bu eğitim basamaklarının son aşaması mülâzım kavramına varmaktadır. Kısaca değerlendirmek gerekirse, medresede olan her öğrencinin dânişmend konumunda görülüp bu dânişmendlerin en parlak olanları mu’îd seçilirdi. Eğer kişi tanınmış bir eğiticinin mu’îdi ise mülâzemet alması kolay olurdu. Fakat her mu’îd illa mülâzım olamazdı. Kimi dânişmendler mu’îd olmadan da doğrudan mülâzım olabilmekteydi bu durum nüfuzlu bir hocanın himayesinde olmak ve onun tarafından beğenilmekle de doğrudan ilgiliydi. Ayrıca; “mülâzemet kanununa aykırı olarak; padişaha güzel kasideler sunan şâirler, padişah hocaları ve şeyhülislâmın onayladığı şâirler (kişiler), şehzâde hocaları gibi sözü geçen kişilerin de eğitim basamaklarını tamamlamaksızın kişilere mülâzemet verme yetkisi vardı.” (Uzunçarşılı 2014, 55). Verilen örneklerden ve zikredilen isimlerin ortaklığından da anlaşılıyor ki mülâzım olmak ve sonrasında üst tabakalarda meslek edinebilmek ders başarısının yanında tanınmış bir âlimin himayesinde olmakla da bağlantılı bir husustur.

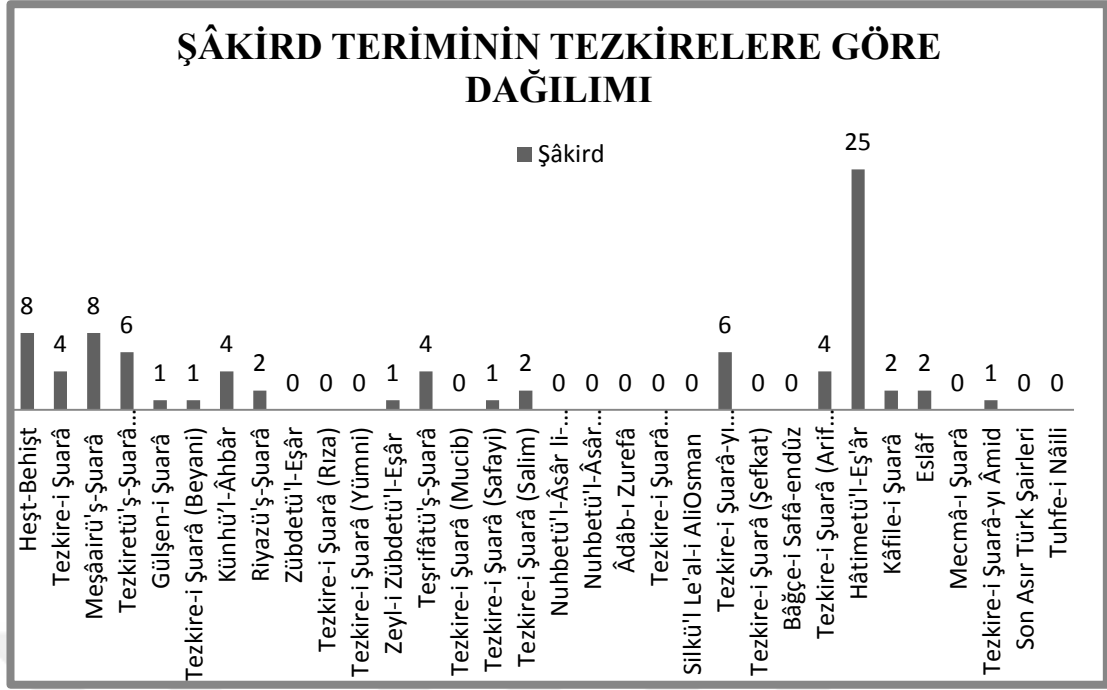
2.4. Şâkird

Tezkirelerde karşılaşılan bir başka terim ise şâkird'dir. Şâkird kelimesi sözlükte öğrenci, çırak anlamlarına gelmektedir. Şâkird terimi çeşitli kurumlarda tıbbiye şâkirdi, muhasebeci şâkirdi gibi çıraklık seviyesindeki öğrenciler için de kullanılmaktadır. Aynı zamanda bazı kaynaklara göre; “Dânişmendlikten şâkirdliğe geçişe ait arşiv belgeleri, şâkird mertebesinin dânişmendin üstünde olduğuna, çünkü şâkirdin, "tabip yardımcısı çırağı" olarak hasta tedavisine iştirak ettiğine, dânişmendin ise henüz talebe olduğuna işaret ediyor. Süleymâniye Tıp Medresesinden mezun olup tayinini bekleyen (mülâzım) ön sıradaki "dânişmend" ondan boşalan yere ya da boş ise kendi müessesesine "şâkird" olarak atanırdı.” (Sarı 2015, 223).

Şâkird kavramı aynı zamanda hareme yönelik bir yetiştiricilik terimi olarak da kullanılmıştır: “Çeşitli yerlerden getirtilen câriyeler için bir eğitim kurumu niteliği taşıyan hareme ilk alınan câriyeler “acemi” olarak anılır, bunlar zamanla yükselerek şâkird, kalfa, usta ve kadınefendi olur, kalfa ve ustalar ise genellikle gedikli şeklinde adlandırılırdı.” (Özcan 1996, 548-549) Bu terim, diğer tüm anlamlarının yanı sıra; tezkirelerde mektep, medrese öğrencisi veya bir tekkede çıraklık etmek anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır.

Şâkird terimi 16. yüzyıl tezkirelerinde toplam 32, 17. yüzyıl tezkirelerinde 7, 18. yüzyıl tezkirelerinde 9, 19. yüzyıl tezkirelerinde 31, 20. yüzyılda ise 3 defa karşımıza çıkmaktadır. Bu sayı tezkirelerde kullanılan terimin tamamını kapsamaktadır.

Şâkird terimi geçtiği biyografilerde formal ya da informal anlamıyla eğitim-öğretim anlamlarıyla karşımıza çıkmıştır.

Tablo 2.10. Dânişmend Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

Tezkirelerin kendilerine has bir üslubu olmakla beraber her tezkirenin içinde geçen terime göre de üslup değişebilmektedir. Örneğin şâkird terimini pekiştirmek için kullanılan eğitim-öğretim tabirleri diğer tezkirelerde kullanılan tabirlerden farksız olan “tahsîl-i ‘ilm”, “‘ulûm-u fen” gibi kullanılan tanımlamalardır. Bu kullanımların yanı sıra özellikle Kınalı-zâde’nin tezkiresinde “tilmîz-i hâss u şâkird”, “şâkird-i hâss”, “hâss-ül hâss”, “taze şâkird” gibi ifadelerin kullanımı dikkat çekmektedir. “[H]ass” kelimesi sözlükte tek kalmak, ayrılmak, birini diğerinden üstün tutmak, halis olmak, mahsus olmak, saf anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tek bir vaz ile bir tek manayı ifade etmek üzere konulmuş lafız anlamında bir fıkıh usûlü terimidir fakat tezkireler kapsamında değerlendirildiğinde bu açıklama bağlamla uyumsuzdur. Bu ifadenin kullanımına daha önce bahsi geçen terimlerde rastlanılmamıştır. Bu şekildeki anlatım Kınalı-zâde’nin tezkiresinde geçen 5 biyografide de şâkird terimi için aynı biçimde kullanılmıştır.

Kınalı-zâde tezkirelerdeki bağlamdan yola çıkıldığında bu kelimeyi “üstün tutulan, makbul görülen” anlamıyla şâkird olan kişinin ilmini veya kâbiliyetini övmek için tercih etmiş olabilir. Kınalı-zâde, tezkiresini sanatlı bir üslupla ele almasından ötürü, kullandığı terimleri çeşitli kelimelerle pekiştirmeyi tercih etmiş aynı zamanda da tezkiresini kaleme alırken bizzat tanış olduğu kişilerle ilgili övgü içeren sıfatlar veya kelimeler kullanma eğilimine girmiş olabileceği yorumu yapılabilir. Aynı ifade biçimi Riyâzî'nin tezkiresinde de karşımıza çıkmaktadır. Diğer tezkirelerde terim, “...’nın şâkirdidir” gibi açıklamalarla sade bir dil ile ifade edilmiştir.

Tezkirelerde şâkird terimine hemen her biyografide bir eğitici ismiyle beraber yer verildiği görülmektedir: Sehî Bey'in tezkiresinde Hayatî maddesi için “Mevlânâ Ulvînün şâkirdidür” (88), Mevlânâ Ahdî biyografisinde “Kâtib Şeyh-zâde şâkirdlerindendür” (123) ifadeleri yer almaktadır. Âşık Çelebi tezkiresinde Selikî için “Saçlı Emir-i merhûmun şâkirdi idi” (435), Riyâzî'nin tezkiresinde Zarîfî maddesi için “Behiştî'nün şâkird-i hâssü'l-hâssıdur” (212), Nihânî-i Diger için ““Ubeydî'nün hâss şâkirdi ve nazar-kerdesiydi” (329) demektedir. Fatîn'in tezkiresinde Muhammed Pertev Efendi biyografisinde “Mûmâ-ileyh Hâce Neş'et Efendi merhûmun şâkirdan-ı sâhib-irfânındandır” (41), Mehmed Tevfik'in tezkiresinde Pertev maddesi için “Hâce Neş'et Efendi merhûmun şâkirdanından olup” (122), Ârif Hikmet'in tezkiresinde “Mir Haydar'ı şâkirdanından imiş” (Celâlî md, 34) şeklinde örnekler verilebilir.

Bu örneklerin dışında bazı biyografilerde bahsedilen şâkirdler bir şâirin yanında eğitilmiş ve onlardan eğitim almışlardır. Yetiştiricilik konusunda adı geçen şâirler; Necâtî, Zâtî, Âşkî, Lamiî ve Güftî'dir: Latîfî'nin tezkiresinde “Sun'î-i Kadîm, Kudsî ve Kâtibî biyografisinde şu ifadelere yer vermiştir: “Necâtî Beg şâkirdlerindendür”

(332), “Zâtî şâkirdlerinden kâbil-i şân u sühan-fehm ve ehl-i irfân idi” (428), “Sâbikuz-zikr olan Aşkînün şâkirdlerinden” (432). Şâkird teriminin bu şekilde kullanılıyor olması kavramın bir medrese eğitimi karşılamadığını göstermiş olsa da usta-çırak ilişkisine dayalı informal bir eğitimi ifade ettiği açıkça anlaşılmaktadır. Tezkirelerde usta olarak adı geçen şâirlerin çağdaşları olan genç şâirlere/yazarlara deneyimlerini aktardığı bilgisine tezkirelerden ulaşılabilmektedir. *Kühü'l-Ahbâr*'da Firâk-i Vâiz biyografisinde şâir için alaycı bir tavırla “Lamiî şâkirdi geçinür” ifadesine yer veren yazar, bahsettiği kişiyi yetersiz bulduğunu eleştirel ve alaycı bir ifadeyle dile getirir bu da tezkire yazarlarının kimi durumlarda kişiler ile ilgili eleştirel ifadelerine yer verdiklerinin göstergelerinden biridir. Güftî'nin tezkiresinde Fethî-i Softavî maddesinde “Taze şâkird-i Güftî-i üstâd” (141) ifadelerine yer verilmiştir. Bu terimden belli olan şudur ki şâkird terimi önceden bahsedilen diğer terimler gibi düzenli bir medrese eğitimi alan kişileri kastetmenin ötesinde medrese eğitimi dışında kalan ve formal eğitimin dışında informal eğitimi de kapsayan bir terimdir. Kullanımların çoğunda net olarak bir medrese isminden veya bir mülâzımlıktan bahsedilmediği için daha çok informal eğitimin kastedildiği yorumu yapılabilir ve bu yönüyle daha önce bahsedilen terimlerden bu yönüyle farklıdır. Şâkird terimi; mesleki eğitim, zanaat, şâirlik eğitimi, dinî eğitim gibi mevzuları da içermektedir. Bu sebeple şâkird teriminin kullanıldığı yerlerde mülâzımlığa doğrudan bir geçiş diğer terimlerde olduğu gibi gözlenmemiştir.

Şâkird terimi eğitici isimlerinin yanında meslek isimleri anılarak da kullanılmıştır. Şâkird terimi tezkirelerde bir mesleğin öğrencisi, bir meslekte çıraklık aşamasındaki kişi anlamlarında da kullanılmıştır: “dîvân kâtibi ve bu şâkirdi idi.” (*Meşâirü's-Şuarâ*, Azmî md, 463), “Kendü hazine kâtibleri şâkirdlerinden idi.” (*Meşâirü's-Şuarâ*, Sabrî md, 560), Kınalı-zâde'nin tezkiresinde Ali biyografisinde “Tarîk-i

‘ilme sâlik olup dânişmend olduktan sonra muhâsebeci şâkirdi” (534), Güftî’nin tezkiyesinde Mevlânâ Meylî Çelebi için “Sâde şâkird-i kâtib-i dîvân” (176) ifadelerine yer verilmiştir. Fatîn’in tezkiyesinde ise 6 biyografide “dîvân-ı hümâyûn kalemi şâkirdi” ifadeleri tekrarlanmıştır. Fatîn ayrıca tezkiyesinde toplam 25 biyografide geçen şâkird teriminde şâkirdlerin meslek ve okul durumunu ayrıntıyla vermiştir. Kendisi de dîvân-ı hümâyûn kaleminden olan ve mesleki hayatı boyunca devletin çeşitli kalemlerinde çalışmış olan Fatîn’in mesleki bilgileri verirken bu özelliğinin de etkisi olduğu açıktır.

Ali Emîrî’nin tezkiyesinde ise Bâkî biyografisinde (Hacı Bâkî Ağa), şâirin şeker ustalığı yaptığı bilgisini şu şekilde ifade etmektedir: “Mektebden hurûcuyla beraber bir müddet de şekerci üstâdları yanında şâkird oldu” (154). Bu maddede görülüyor ki şâkird maddesi tek örnek olarak Ali Emîrî’nin tezkiyesinde medrese eğitiminin dışında bir zanaatta eğitilme anlamında da kullanılmıştır.

Şâkird terimi Esrâr Dede’nin tezkiyesinde Mevlevî tekkesinde ders alan öğrenci anlamıyla Zihnî Ali Dede, Siyâhî Mustafa Dede, Neşâtî Dede, Nâsirâ Dede, Derviş Vehbî, Derviş Hey’etî maddelerinde 6 defa kullanılmıştır: “Cünûnî Dede Hazretleri’nün mekteb-i ders-i edebde şâkird-i istifâdeleri olup” (128), “Mevlevî ve müstefid-i envâ-yı ‘ulûm-ı dünyevî vü uhrevîleri olup şâkird-i ders-i Mesnevî ve vâris-i sırr-ı manevîleri” (140), “Sabikü’l-menkabe fahrü’r-ricâl Ağa-zâde zâde’llahü şerefî hazretlerinün dervişi ve şâkird-i ders-i biteşvîşi” (279) “Abdü’l-hafız tefsîri şâkirdlerinden” (283), “Neşâtî Dede şâkirdlerinden olup” (298), “Neşâtî Dede kuddise sırruhu şâkirdlerinden olup” (300) örneklerinde şâkirdlerin bu tezkirede edeb dersi, Mesnevi dersi, tefsir dersi gibi farklı ders çeşitleri aldığı görülmektedir.

Şâkird terimi için dikkat çeken başka bir tezkire de Fatîn'in tezkiresidir. Fatîn tezkiresinde 25 biyografide, şâkird terimini kullandığı yerlerde öğrencilerin hangi okullarda ve alanlarda eğitim aldığı bilgisini de vermiştir sırasıyla Mustafa Eşref Efendi, Hâfız İsmail Müşfik Efendi, Abdulhalim Efendi, Hasan Dâniş Beg, Mehmed Râzî Efendi, Ahmed Zühdi Efendi, Sâib Efendi, Mehmed Ziyaeddin Beg ve Ahmed Bahaeddin Münir Efendi biyografilerinde şöyledir: “Mekteb-i harbiyye şâkirdanı sınıfına ilhâk olunup” (32), “dîvân-ı hümâyûn kalemi şâkirdanı zümresine dâhil” (77), “mekteb-i maârif-i adliye şâkirdanı sınıfına bi'l-ilhâk” (106), “tophane-i âmire şâkirdanı sınıfına ilhâk olunmuş ve ile'l-an 'ilm-i maârif tahsîlinde bulunmuştur” (128), “mekteb-i idâdiye şâkirdanı silkine bi'l-ilhâk” (145), “mekteb-i maârif-i adliye şâkirdanı zümresine ve iki yüz altmış dört senesi mâliye hazînesi dâhilinde vâki esham muhâsebesi ketebesine sınıfına dâhil olmuştur” (216), “mekteb-i maârif-i adliye şâkirdanı silkinde bulunup” (287), “dârü'l-maârif nâm mektebin şâkirdanı zümresine bi'l-ilhâk” (304), “Galatasaray şâkirdanı zümresine çırâğ” (452) örneklerinde tarih de belirtilerek bilgiler somut bir biçimde verilmiştir. Bu bilgilere bu kadar ayrıntılı olarak yer verilmesinin sebebi bahsi geçen şâirlerin kendisine bilgileri bizzat ilettiği düşünüldüğünden ileri geliyor olmaktadır. Bu açıklama Ömer Çiftçi'nin *Fatîn Tezkiresi* adlı çalışmasının önsözünde şu şekilde ifade edilmiştir: “Birçok şâirin ay ve gününe kadar doğum tarihlerini belirtmesi ve memuriyetleri yanında hayatlarındaki mühim olayları tarihleriyle birlikte vermesi, bu bilgilerin bizzat bu şâirler tarafından kendisine gönderildiği intibahı uyandırır.” (2017, 6) Bunun dışında yukarıdaki bilgiye ek olarak Fatîn'in öğrenimini tamamladıktan sonra devlet hizmetlerine girmesi, sırasıyla Dîvân-ı Hümâyûn Kalemi, Mühimme Kalemi, Mektub-i Sadaret-i Âlî Kalemi ve Ticaret-i Amire-i İtimat Odası'nda çalışması da bahsi geçen biyografilerde kişilerin meslek ve çalışma yerleriyle ilgili verilen ayrıntılı bilgileri açıklar niteliktedir.

Sonuç itibariyle şâkird terimi sözlükte birçok farklı anlamı barındırır da tezkirelerde karşımıza bir eğitim terimi olarak çıkmaktadır. Formal anlamda mekteplerde, medreselerde öğrenci konumunda olan kişileri kastedecek şekilde kullanılmıştır. İnfomal olarak da usta-çırak ilişkisine dayanan tekkelerde, çeşitli meclislerde veya zanaat dallarında eğitim alan kişileri belirtmek için tercih edilmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında tezkirelerdeki eğitim-öğretim meselesine değinmek istenildiğinde şâkird terimi kullanım sıklığı; konumu ve önemi itibariyle eğitim-öğretim ve yetiştiricilik meselelerinden bağımsız olarak düşünülmemesi gereken bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

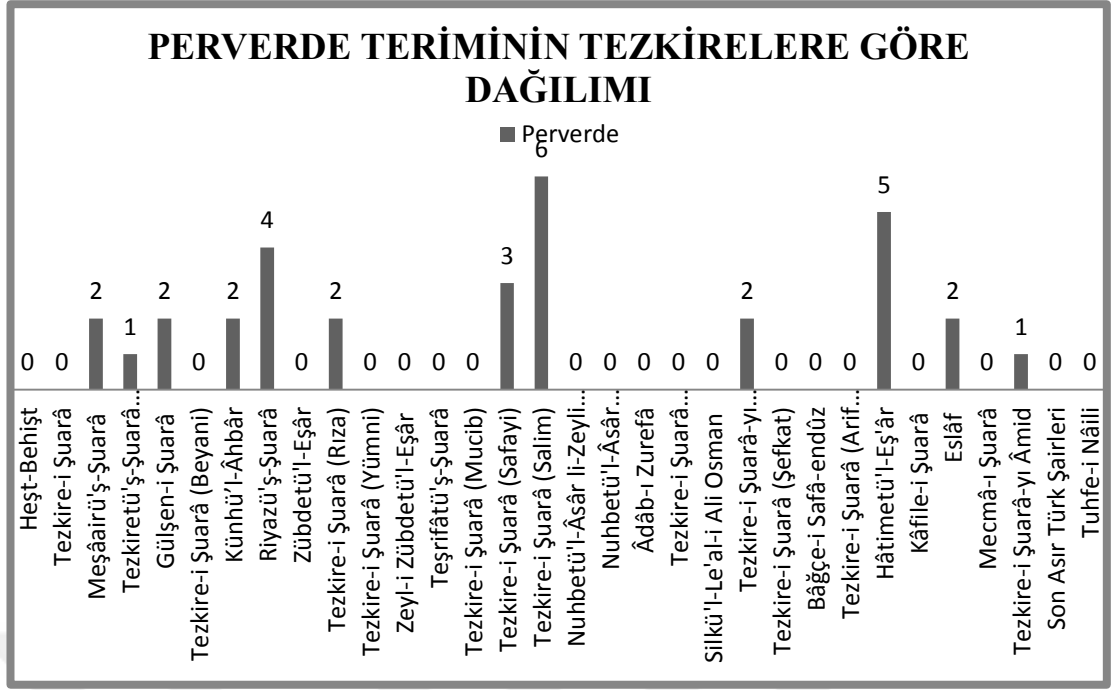
2.5. Perverde

Farsça'da “besleyen, besleyici, büyüten, yetiştiren, yetiştirici, koruyan, terbiye eden anlamlarına gelen perver kelimesinden türeyen perverden “beslenmiş, terbiye edilip yetiştirilmiş, büyütülmüş” anlamlarına gelip sözlüklerde karşımıza çıkmaktadır. Bu kavram incelenen tezkirelerde çoğunlukla fiziki olarak bir yerde büyüme, yetişme anlamıyla yer almaktadır ve perverde etmek (eylemek), birini eğitim anlamı dışında fiziksel olarak beslemek, büyütmek, yetiştirmek; perverde[si] olmak; beslenmek, büyütülmek, yetiştirilmek veya bir yerde yetişmek, büyümek manasında kullanılmıştır. Örneğin; Ahdî'nin tezkiresinde, Ebu'l Fazl Efendi için “Nahl-i hayatı ercmendi ravzâ-i Rum'da perverde olmuş” (56). Yine aynı tezkirede Nihânî maddesi için “râg u bâg-ı âlemde nihâl-i ser bülendi âb-ı seha ile nevş ü nema bulup perverde olmuş” (89). Bu örneklerde şâirin hangi coğrafyada yetiştiği bilgisine ulaşılmaktadır.

Tezkirelerde ise bu kavram fiziki olarak yetişme anlamının yanı sıra; belirli bir medrese eğitimini veya düzenli eğitimi karşılamasa da eğitim-öğretim ve yetiştirme hususundaki anlamıyla belirli bir eğitici ismiyle beraber kullanılmış kimi tezkirelerde; birini mesleki veya eğitim-öğretim doğrultusunda yetiştirme, büyütme veya himaye etme anlamlarıyla terim anlamına gelebilecek şekilde karşımıza çıktığı düşünülmüş ve incelenen örnekler bu doğrultuda ele alınmıştır.

Perverde kelimesinin geçtiği biyografilerde Fâik Reşad'ın tezkiresi ve Fatîn'in tezkiresi dışında formal eğitimden bahsedilemese de informal olarak bir yetiştirilme, himaye edilme anlamlarından söz edilebilir. Perverde kavramının tezkirelerde eğitilmek ve eğitim anlamında himaye etmek/edilmek anlamlarıyla terimleştiği düşünülebilir.

Perverde, terim anlamıyla karşımıza en çok 16. yüzyıl tezkirelerinde çıkmaktadır. Bu yüzyılda toplam 16 biyografide karşılaşılan kavram sadece 7'sinde terim anlamıyla kullanılmıştır. 17. yüzyıl tezkirelerinde 6 biyografide terim anlamıyla karşımıza çıkmıştır. Perverde terimine, 18. yüzyıl tezkirelerinde 18 biyografide rastlanılmış bunlardan 11'inde terim anlamıyla verilmiştir. 19. yüzyılda 5 defa karşılaşılan terime sadece Fatîn'in tezkiresinde rastlanmıştır. 20. yüzyılda ise perverde, Ali Emîrî'nin tezkiresinde 1 ve Fâik Reşad'ın tezkiresinde 2 biyografide olmak üzere 3 maddede terim anlamıyla kullanılmıştır.

Tablo 2.11. Perverde Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

Kınalı-zâde'nin tezkiresinde bu terim Hatmî biyografisinde karşımıza “himâye etmek, yetiştirmek” anlamıyla 1 defa çıkmaktadır: “Merhûm Sultan Selim-i Sâni (Hazret)lerinün rebîb-i lutf u nîmeti ve perverde-i dest-i mekârîm ü şefkati olmanın iltifât u terbiyeti ile livâ-yı kadri sırr-ı âlem-i hilâl ve mancûk-ı râyet-i hürşid-i bîmisâlden âli olmağa niçe sancaga hâkim ü vâlî olmuş idi” (327). Özellikle bu terimin ‘terbiye’ kelimesiyle beraber kullanılmış olması kavramın yetiştirilme anlamını pekiştirmektedir. Esrâr Dede'nin tezkiresinde de “terbiyet-kerde” ifadesiyle beraber kullanılan perverde terimi, Mevlevî tekkesinin kuralları ile biri tarafından eğitilip yetiştirilme anlamlarını karşılamaktadır: “Dede Câfer Hazretlerinün ezkadîm terbiyye-kerdesi ve hemdem-i perverdesi olup” (Derviş Edib md, 42), “Cenâb-ı Şeyh Muhammed Fedâyî kuddise sırruhu hazretlerinün perverde-i nazar-ı terbiyyeleri olup” örneklerinde olduğu gibi.

Sâlim'in tezkiresinde terim şahıs isimleriyle beraber verilmiştir ve örneklerden yola çıkarak bu tezkiredeki örneklerde tekke-tarikat eğitimi için kullanılan bir terim olduğu anlaşılmaktadır bahsi geçen şahısların 'dede' ve 'şeyh' unvanlarıyla beraber anıldığı dikkate değerdir çünkü bu durum perverde teriminin tekke eğitiminde yaygınlaşan bir kullanım olduğunu göstermektedir. "Yenikapu Mevlevîhanesi şeyhi Ahmed Dede perverdesi olup" (Enîs md, 94), "Rüşdî Ahmed Efendi'nin perverdesi olup" (Remzî-i Diger md, 232), "Râmî Mehmed Paşa hazretlerinin perverde-i kâbe-i bülendleri olup" (Ferdî md, 353), "Şâkir-zâde Şeyh Abdullah Efendi perverdesi bir vücud idi" (Fazlî md, 364), Sâlim'in ve Esrâr Dede'nin tezkirelerindeki örneklerden yola çıkarak bu terimin tekke eğitimi verilirken kullanılan ve Mevlevî kültürüne ait bir kullanım olduğu görülmektedir.

Riyâzî'nin tezkiresinde Meylî ve Vusûlî biyografilerinde "Mebâdî-i eyyâm-ı sabâdan ilâ-yevminâ hezâ zerre-misâl hâk-ı ber-dâşte-i âftâb inâyet ü âtîfetleri ve mânend-i şâh-ı zaîf-bünye perverde-i ebr-i ref'et ü şefkatleri olup" (821), "Ol eelden (Hazret)-i Mevlânâ rebîbi nîmet ve dest-i perverde-i lutf u ref'etleri olup levâzım u mehâmm-ı terbiyetlerinde lutf-ı nâm u inâm-ı mâ-lâ-keâmı nümâyân olup" (900), yine Ahdî'nin tezkiresinde Derûnî biyografisinde şâir için "Hayretî'nün biraderi olan Sine-çâk'ün bî-bak perverdelerindendü" (157) ifadelerine yer verilerek belirli şahısların kişilere verdiği özel eğitiminden bahsedilmiştir.

Perverde kavramı ayrıca Fâik Reşad'ın tezkiresinde ve Fatîn'in tezkiresinde diğer tezkirelerden farklı olarak formal eğitimi işaret eden bazı kelimelerle beraber kullanılmıştır. Bu tezkirelere kadar informal eğitim alma biçiminde karşımıza çıkan terim; ta'lim, tarîk-i 'ilm, 'ilm u kemâl, enderun, hümâyûn, mülâzım gibi kavramlarla anılmaya başlanmıştır. Örneğin; *Eslâf* tezkiresinde terim, "ta'lim ve terbiye" ifadesiyle beraber kullanılmıştır ayrıca mülâzemet bilgisine de yer

verilmiştir: “[H]ücre-i ta’lim ve terbiyesinde perverde olarak tarîk-i ‘ilme dâhil(...)Kadrî Efendi ile karabeti olduğundan yigirmi iki yaşına kadar müşarun ileyhin hücre-i ta’lim ve terbiyesinde perverde olarak tarîk-i dâhil ve Mâlul Emir Efendi, Kara Sâlih Efendi, Merhabâ Efendi, gibi esâtize-i kirâmdan sırasıyla istifade eyledikten sonra o zaman Rumili Kadıaskeri bulunan Mevlânâ Ebussuûd Efendi merhûma mülâzım olup” (Kınalı-zâde Ali md, 48), “İskender Çelebi’nin hücre-i mahsûsa-i ta’lim ve terbiyesinde perverde olarak” (Hayâlî Beg md, 83). Fatîn’in tezkiresinde terim “‘ilm u kemâl” ifadesiyle beraber kullanılmış, terimin eğitim anlamını işaret ettiği daha belirgin hale gelmiştir: “Dersaâdet’de kadem-nihâde-i sâha-i vücûd olup enderûn-ı hümâyûn igvâtı silkinde perverde-i ‘ilm u kemâl olarak bâzı vüzerânın dîvân kitâbeti hizmetlerinde bulunduğu” (Hızır Ağa-zâde Sâid Beg md, 246), “Koca Yûsuf Paşa’nın dâiresinde perverde-i ‘ilm u kemâl olduktan sonra Cennet-mekân Sultan Selim Hân-ı Sâlis hazretleri zamânında maden-i hümâyûn emaneti taht-ı idâresinde bulunduğu” (Yûsuf Ziya Paşa md, 303) biçiminde devam eden biyografilerde kişilerin eğitimlerinden sonra belli devlet kademelerinde görev yaptığı ve medrese eğitimi aldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Ekseriyetle bir şahıs ismiyle beraber kullanılan perverde terimi yukarıdaki örneklerde farklı kullanım biçimleriyle beraber verilmiştir. Bu örnekler doğrultusunda perverde teriminin bahsedilen diğer terimlerden farklı olarak doğrudan düzenli bir medrese eğitim aşamasını karşılamadığı fakat kişilerin tercihlerine göre sonrasında eğitimlerini medresede devam ettirip ettirmediğine biyografilerin devamındaki bilgilerden yola çıkarak ulaşılabilmektedir.

Biyografi maddeleri incelendiğinde perverde teriminin tercih edildiği isimlerin genel olarak tekke altında dinî-tasavvufî eğitimler alıp dedelerin, şeyhlerin himayesinde oldukları bilgisi göze çarpmıştır. Kullanılan bazı ifadelerle de şâirlerin

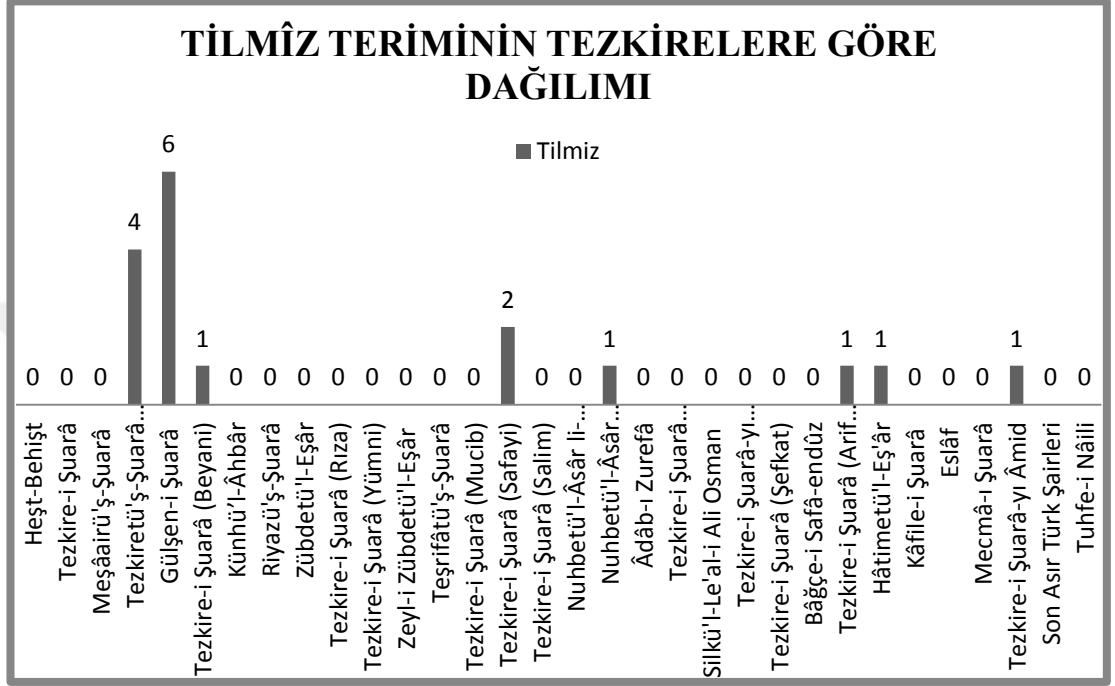
medrese eğitimi almasalar da şahıslar veya tekkeler aracılığıyla belli bir eğitimden geçtiği anlaşılmaktadır. Fâik Reşad'ın tezkiresi ve Fatîn'in tezkiresinde şâirlerin eğitimleri sonrasında devlet kademelerinde çalıştığı bilgilerine de rastlanılmakta ve bu da onların medrese eğitiminden de geçmiş olabileceği bilgisine işaret etmektedir. Özellikle bu tarz ayrıntılar Fatîn'in tezkiresinde göze çarpmaktadır kendisinin de devlet kademelerinde görev yapmış olması verdiği örneklerde bu konuya hâssasiyetle eğilmesine sebep olmuştur. Perverde terimi eğitimi doğrudan ifade eden bir kullanım olmadığı için ayrıntılı bilgilere ulaşmak adına biyografinin tamamına bakılması gerekmektedir.

2.6. Tilmîz

Sözlükte; öğrenci, talebe, çırak, kalfa anlamlarıyla karşımıza çıkan tilmîz kelimesinden, Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmasında şu şekilde bahsetmiştir; “Arapların “tâlib” ve “tilmîz” dedikleri medrese talebelerine Selçuklular, “fakîh” ve “mülâzım” derler, Farsça’da ise “dânişmend” veya “sûhte” kelimelerinin kullanılırdı. Bu kelimelerin her biri birbirinin yerine kullanılabilmeyle beraber, sıbyan mektepleri öğrencilerine “talebe” çoğunlukla aşağı seviyelerdeki medrese talebelerine “sûhte” ve yüksek seviyedeki öğrenciler için dânişmend kavramı kullanılmaktaydı.” (114).

Birbirinin yerine kullanılabildiği söylenen bu kelimeler, tilmîz kavramı özelinde Anadolu sahası tezkireleri için fazla tercih edilmemiştir. Tezkirelerde dânişmend kelimesi öğrenci anlamını karşılayacak şekilde en fazla kullanılan terim olmuş bu terimi şâkird ve talebe takip etmiştir. Öğrenci kelimesinin karşılığı olarak verilen tilmîz terimi, Anadolu sahası tezkirelerinin genelinde tercih edilmese de bazı tezkirelerde öğrenci manasıyla kullanılmış ve bu anlamıyla tezkirelerde eğitim-öğretim ve yetiştiricilik konusunda bir veri olarak karşımıza çıkmıştır.

Tilmîz terimi 16. yüzyıl tezkirelerinde 11, 18. yüzyıl tezkirelerinde 3, 19. yüzyıl tezkirelerinde 2 ve 20. yüzyıl tezkirelerinde 1 biyografide olmak üzere “öğrenci” anlamına gelecek şekilde terim anlamıyla kullanılmıştır. 17. yüzyıl tezkirelerinde ise bu terime yer verilmemiştir.

Tablo 2.12. Tilmîz Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

Kınalı-zâde'nin tezkiresinde terim, hâss ve şâkird kullanımıyla beraber verilip şahsın öğrenciliğindeki mahirliği, özel oluşu, iyi ve makbul oluşu daha da vurgulanmak istenmiş olabilir. “Kemâlpaşa-zâde merhûmun dahî tilmîz-i hâss u şâkird-i pür-ihtisâsı idi” (Sâdî md, 432), “[M]erhûm Necâtî Begün gülistan-ı âstânında serv-i sehî gibi keşîde-bâlâ olmagın mahlas-ı mezbûr ile şöhre-i dünya olmuş idi. Merhûm-ı merkûmun tilmîz-i hâss u şâkird-i pür-ihtisâsı olmagla merhûmun kabrini yapdurmışdur” (Sehî md, 453), “[m]erhûm vâlid-i firdevs-makâmun tilmîz-i hâssı ve cümle-i maârif ü kemâlâtda şâkird-i pür-ihtisâsı olup” (Azmî Efendi md, 556), “Ali Kuşçı Acemden geldükde tilmîz-i hâssı olup” (Mevlânâ Lutfi md, 722). Kınalı-zâde beğendiği öğrenciler ile ilgili yorumlar yaparken onları

yüceltecek kelimeler seçmiş ve biyografilerde tanış olduğu ve sanatını beğendiği şâirleri yüceltmıştır.

Tilmîz terimi tıpkı şâkird terimi gibi bir şâirin yetiştirmesi olan isimleri belirtirken sanatta usta-çırak ilişkisini belirtirken de kullanılmıştır. Safvet ve Ârif Hikmet'in tezkirelerinde bu biyografilerde verilen bilgiler sırasıyla şu şekildedir: “Tilmîz-i Cevrî'dir” (Feyzî md, 539), “Hâcegandan Malatyalı Ali Efendi'dir ve Nefî'nin tilmîzidir” (Şehrî md, 68). Beyânî'nin tezkiresinde de Fazlî-i Sâni için “Zâtî'nin tilmîzidir” ifadeleri geçmektedir. Beyânî'nin tezkiresinde de yazar, Fazlî-i Sâni maddesinde “Zâtî'nün tilmîz-i hâssı geçinüp anunla müfâhâre iderdi” (148) şeklinde bir açıklamaya yer vermiştir. Beyânî'nin tezkiresinde kullandığı ‘hâss tilmîz’ ifadesi, tezkirenin Kınalı-zâde tezkiresinin bir özeti olması sebebiyle aynı biçimde kullanılmıştır. Gencay Zavotçu, Fazlî maddesinde; “Fazlî-i Sâni'nin, boş zamanlarında Bayezid Câmii avlusundaki dükkânında Zâtî'ye yardım ederken yazdığı şiirleri de gösterip onun eleştiri ve önerileri doğrultusunda şiirini geliştirmeyi amaçladı ve bu sayede önemli bir mesafe kaydetti ve şiirinin gelişip güzelleşmesini sağladığı bilinmektedir” (2013) demiştir. Burada da öğrencilikten kasıt birinin şâirlikte çırağı olma, onun tarzını takip etme anlamı taşımaktadır.

Ahdî'nin tezkiresinde tilmîz terimi diğer tezkirelere nispeten daha fazla tercih edilmiştir. Bunun sebebi Ahdî'nin Arap kökenli olması ve tilmîz teriminin de Arapça olmasından ötürü anadilinin dağarcığını kullanmayı tercih etmesi ve Doğu coğrafyasını kaleme alması olabilir: “Ulemâ-yı zaman yanında tilmîz-i bî-zebandur” (Perviz md, 65), “Mevlânâ Hâlife'nün tilmîzlerinden ta'dâd olunur” (Humârî md, 153), “Hâkim Efendi hazretlerinü tilmîzlerinden olup” (Gâfûrî Çelebi md, 237), “Bostan-zâde Mehemed Çelebi'nün tilmîz-i bî-nazîrlerinden olup” (Muhîfî Efendi md, 272) örneklerinde olduğu gibi.

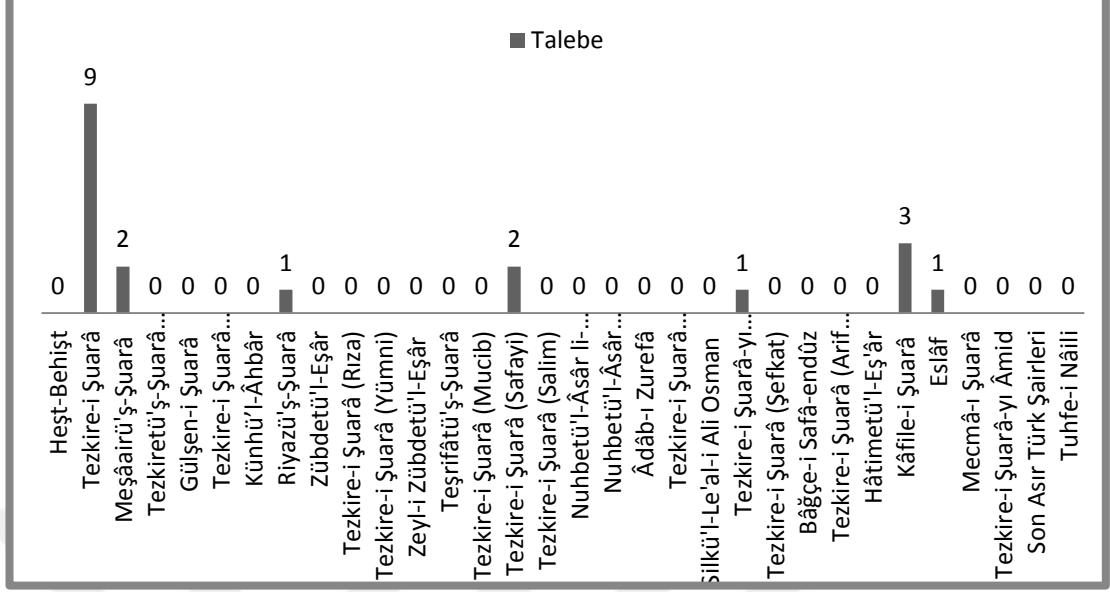
Tilmîz terimi, hem formal hem informal manada karşımıza çeşitli biyografilerde çıkmış ve en genel manasıyla öğrenci anlamını taşıyıp hem eğitimde usta-çırak ilişkisini yansıtmak için tercih edilmiş hem de medrese talebelerinden bahsederken kullanılmıştır. Fakat öğrenci manasına gelen diğer terimlerin (dânişmend, talebe, şâkird) daha fazla kullanılıyor olması sebebiyle Anadolu sahası tezkireleri için tercih edilen bir terim halini alamamış ve yaygınlaşmamıştır.

2.7. Talebe

Talebe kelimesi sözlük anlamlarıyla; Ar. tâlib “isteyen, öğrenci”nin çoğul şekli talebe, tâlipler, istekliler, öğrenciler, talebe-i ‘ulûm; medrese öğrencileri anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Anadolu sahası tezkirelerinde talebe kelimesi yerine ziyadesiyle medrese eğitimi alan öğrenci için dânişmend; informal eğitim alan öğrenci içinse şâkird terimi tercih edilmiştir. Bu iki kavramın yine de zaman zaman birbirlerinin yerine kullanıldığı bilgisi mevcuttur: “Fâtih Külliyesi’ne ait muhasebe defterinde dânişmend yerine “talebe” kelimesinin yer alması, bu iki kelimenin o dönemlerde eş anlamlı olarak kullanıldığını göstermektedir.” (İpşirli 1993, 464-465). Tezkirelerde bu terime az sayıda rastlandığı için ve örneklerin yetersizliğinden ötürü kişilerin sadece bu terimden yola çıkarak düzenli bir medrese eğitimi alıp almadığı bilgisine varılamamaktadır.

Tezkirelerde talebe terimi, en fazla 11 biyografi maddesiyle 16. yüzyıl tezkirelerinde kullanılmış sonrasında tercih edilme oranı düşmüş hatta çoğu tezkirede hiç tercih edilmemiştir. Terim, 17. yüzyılda 1 biyografide, 18. yüzyılda 3 biyografide, 19. yüzyılda 3 ve 20. yüzyıllarda 1 biyografi maddesinde kullanılmıştır. Talebe terimi geçtiği tüm biyografilerde öğrenci anlamıyla karşımıza çıkmaktadır.

TALEBE TERİMİNİN TEZKİRELERE GÖRE DAĞILIMI

Tablo 2.13. Talebe Teriminin Tezkirelere Göre Dağılımı

Latîfî'nin tezkiresinde talebe terimi, bir şahıs veya kurum belirtilmeden “talebe tâyifesi” biçiminde ifade edilerek 9 biyografide kullanılmıştır: “Talebe tâyifesinden ve bu asrın şuarâsındandır” (Hâfız-ı Sirozî md, 183), “Talebe tâyifesindedir” (Derûnî md, 222), “Talebe tâyifesinden ve ehl-i ‘ilm zümresinden bu asr şuarâsındandır. Semâniye i’âdesinden mülâzım ve mülâzemete müdâvim” (Riyâzî-i Üskübî md, 251), “Şehr-i Kastamonıdan talebe tâyifesinden” (Kıyâsî Çelebi md, 432), “Şehr-i İstanbuldan talebe tâyifesinden” (Çelebi Mahvî md, 479), “Rumilinden talebe tâyifesinden İshâk Çelebi dânişmendlerinden” (Nazîfî Çelebi md. 523). Latîfî, tezkiresinde ekseri bu ifadeyi kullanırken şâirlerin hangi ile mensup olduğu bilgisini de vermektedir. Latîfî, eserinde şâirlerin talebe olduğu bilgisini verdikten sonra bu maddelerde eğitimle ilgili diğer aşamaları da ek olarak vermiştir. ‘Talebe tâyifesi’ genel bir bilgi olarak verilirken şâirin sonrasında eğer varsa dânişmendlik veya mülâzımlık bilgisinden de bahsedilmiştir ve eğitim bilgisi pekiştirilmiştir. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde iki biyografide talebelik bahsi şu biçimlerde ifade edilmiştir: “Talebe zümresinden idi” (Zînefî md, 254), “Kavâbil-i talebe ve emâsil-i erbâb-ı

talebeden sâhib-i tab'ı selim ve zihn-i kâvim ehl-i 'ilm idi" (Reyî md, 586). Bu biyografilerde eğitimle ilgili 'ehl-i 'ilm' tanımından başka bir bilgiye yer verilmemiştir. Yine Esrâr Dede'nin tezkiresinde Derviş Nûrî'nin biyografisinde kişinin talebe zümresinden olduğu bilgisi verilirken "Güruh-ı talebe-i 'ilmden olup" (293) şeklinde 'talebe-i 'ilm' tanımı kullanılmıştır. Safâyî ve Mehmed Tevfik'in tezkirelerinin İshak maddesinde kişinin hangi medresede eğitim gördüğü bilgisi verilmektedir, bu bilgi verilirken eğitimi vurgulayan tanımlar kullanılmaya devam edilmiştir: "Sultan Ahmed Medresesinde talebe-i 'ulûma ta'lim-i kemâl" (83). Kullanılan bu kalıplar kişilerin düzenli bir eğitim yolunda olduğunu pekiştirmektedir.

Riyâzî'nin tezkiresinde Bâkî biyografisinde şâirin kimin talebesi olduğu bilgisini de vermiştir: "Ebussuûd Efendi'nün talebesi silkinde intizâm bulup" (84). Bu şekilde bilgi daha somut hale getirilmiştir.

Mehmed Tevfik'in tezkiresinde talebenin geçtiği Bihîştî ve Hâfız biyografilerinde "talebe-i ilim" ifadesi kullanılmış ve Hâfız'ın sonrasında tahsîli terk ettiği bilgisi aktarılmıştır: "talebe-i 'ilme ta'lim-i 'ulûm" (117), "Şu kadar ki evâil-i hâlinde talebe-i 'ulûmdan iken terk-i tahsîl ve tekyeden tekyeye devr ederek enfâs-ı madûdesini tekmîl eylemiştir" (186), Fâik Reşad'ın tezkiresinde de benzer bir terk durumu söz konusudur: "talebe-i 'ulûmdan iken Mısır'a 'azîmet ve arzû-yı tarîkat-i erbâb-ı hakikat edüp Gülşenî-zâde Seyyid Hayâlî'den mezun bi'l-irşad olup" (Vâlihî md, 118) tarikat yolundayken şiirlerini kaleme almaya devam ettiği bilgisi verilir.

Talebe terimi için tezkirelerden yola çıkılarak denilebilir ki; kaynaklarda kimi zaman dânişmend terimiyle eş anlamlı olarak kullanılabilirdiği bilgisi verilmiş olsa da dânişmend teriminin yerini tutmamış; şâkird, tilmîz gibi terimlerle benzeşerek daha genel manada bir öğrencilik durumuna işaret etmiştir. Talebe terimi kişinin en genel manada öğrenci olduğunu belirtmek amacıyla tezkirelerde sınırlı kullanımda kendine

yer bulmuştur ek kalıplar verilmediği takdirde şâirlerin düzenli eğitim alıp almadığı bilgisi netlik kazanamamıştır. Fakat yukarıda da belirtilen bazı örneklerde belli bir medrese adıyla beraber anılmış veya kişinin talebe olduğu bilgisinin yanında dânişmend ve/veya mülâzım olduğu da belirtilmiştir. Buradan yola çıkarak denilebilir ki talebe terimi düzenli bir eğitim içinde olan öğrenciler için kullanılmaktadır. Bu sebeple ister formal eğitim amacıyla ister informal eğitim amacıyla kullanılsın talebe terimi eğitim-öğretim konusu hususunda değerlendirilmesi gereken, araştırmayla ilgili yol gösterici bir terimdir.

2.8. Peyveste

Tezkirelerde eğitim-öğretim ve yetiştiricilik hususunda terimleşmemiş fakat müstakil örneklerde karşılaşılan kavramlardan olan ve Farsça'da “ulaşma, kavuşma anlamına gelen peyvest kelimesinden türeyen peyveste sözlüklerde, ulaşılmış, erişilmiş, kelime anlamlarıyla karşımıza çıkmaktadır. Tezkirelerde bu sözcük bir yetiştiriciye ulaşma, onun eteğinde olma gibi terim anlamlarının yanı sıra; fiziki anlamda bir yere ulaşmak, ebediyete ulaşmak, soy bağı ile birine nesillerce bağlanıp soy bağının o kişiye ulaşması anlamıyla daha çok karşımıza çıkmaktadır: “[p]eyveste-i Hakk-ı asman olup felekde mihr ü maha ber-a-ber olup” (*Tezkire-i Şuarâ*, S, Feyzî-i Diger md. 372). “[s]er-rişte-i nesebi Âl-i Abâ'ya peyveste olan” (*Tezkire-i Şuarâ*, R, Ahmed md. 61), “Ser-rişte-i nesebi Âl-i Abâ'ya peyveste olup” (*Tezkire-i Şuarâ*, R, Veznî md. 224). Görülüyor ki tezkirelerde neseb tespiti hususunda peyveste tercih edilen bir kavram olmuştur. Peyveste kavramının tezkirelerde kimi biyografilerde şâirden bahsederken; ‘bir din büyüğüne bağlanmak, onun eğitimi altına girmek’ anlamlarında bir de terim anlamı vardır. Bu tarz örneklerin verildiği biyografilerde ekseriyetle tekke çevrelerindeki intisaba karşılık informal eğitimi kastedecek şekilde terim anlamı sayılabilecek kullanımlar mevcuttur, fakat bu örnekler sayıca çok azdır.

Peyveste kavramı terim anlamıyla; 16. yüzyıl tezkirelerinde 2 biyografide, 18. yüzyıl tezkirelerinde 4 biyografide geçmiş; 17, 19 ve 20. yüzyıl tezkirelerinde ise terim anlamıyla kullanılmamıştır.

Ahdî'nin tezkiresinde bir şahıs ismiyle beraber anılan şâirler; Penâhî için “Hazret-i Mevlânâ Hudâvendigar’a peyveste” (121), Nâlişî için “bir mikdar hatt-ı nestalıkları meşk kılup peyveste-i erbâb-ı ışk olmagın ‘azm-i hânkah-ı Hazret-i Şeyh İbrahim kuddise sirruhu itmiş” (290) şeklinde sunulmuştur. Peyveste terimi için kullanılan çok çeşitli tanımlar mevcut değildir. Kavramın terim hali ile karşımıza çıkan şekli tezkirelerde belli bir şahıs ismiyle beraber anılmıştır. Çünkü bu terimde birine ulaşmak, birine bağlanmak anlamları vardır: “Mevlevîde mesned-nişin-i irşad-ı aşiyân-ı Mevlevî olan Hafızı Muhammed Dede Hazretlerinin zanı-yı irâdetlerine ser-nihâde ve sâye-i dest-i terbiyyet peyvestlerinde ser-bülend-i külâh-ı intihâ olup” (*Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, Ârif Dede md. 208) “Konya’ya varup Çelebi Seyyid Ebu Bekir Efendi Hazretlerinin dest-i kerâmet peyvestlerinden” (*Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye*, Gâlib Dede md. 224).

Örneklerden yola çıkarak görülüyor ki peyveste kavramının karşımıza çıktığı Ahdî'nin ve Esrâr Dede'nin tezkirelerinde şâirlerin ‘şeyh’ ve ‘dede’ unvanlarına sahip din âlimlerine ulaştığı bilgisi yer almaktadır. Sınırlı sayıda karşımıza çıkan peyveste kavramı bir kişiye manevi olarak ulaşmayı kast etmekle beraber, örneklerden yola çıkarak bu kavramın tekke çevrelerinde ‘terbiye olma’, ‘tekke kurallarıyla eğitime’ anlamlarıyla sınırlı çevrelerde terimleştiği görülmektedir. Kavram, tezkirelerin kendi üsluplarından ve ihtiva ettiği şâirler kimliğinden ötürü kendi içinde terimleşebilmiş fakat genele yayılamamıştır.

2.9. Peyrev

Peyveste kavramı gibi terimleşemeyen peyrev kelimesi Farsça; birinin arkasından, izinden giden, ona uyan, tâbi olan kimse anlamlarına gelmektedir. Tezkirelerde de bu manasıyla karşımıza çıkan kelime birinden doğrudan eğitim alma anlamı taşımasa da üslup bakımından bir kişiyi takip etme, onun izini sürme, bir nevî kendini örnek alınan kişinin tarzı ve sanat yapma biçimi doğrultusunda eğitime anlamlarını sezdirmektedir. Örneğin Mecmua-i Muallim dergisinde peyrevlikle ilgili şu örnek geçmektedir “Muallim Nâcî'nin bazı şiirleri yayımlanmıştır. Bunlardan Fuzulî'nin bir gazeline nazire olarak yazdığı “Fuzulî'ye Peyrev Olabilir miyim?” şiirinde Fuzulî'nin şiir anlayışından etkilendiğini, onun izinden gitmeyi arzu ettiğini hissettirmekte, onun gazellerindeki buğulu sesi kendi şiirinden yankılatmaktadır” (Nâcî 1304, 143).

Peyrev kelimesi tezkirelerde bu bağlamda karşımıza Ahdî'nin tezkiresi, Âlî'nin tezkiresi, Fatîn'in tezkiresi, Rızâ'nın tezkiresi, Safâyî'nin tezkiresi ve Nâil Tuman'ın tezkiresinde çıkmaktadır. Tezkirelerde bu terim tekke çevrelerinde, sanat dallarında, meslek kollarında kullanılan bir kavramdır. Peyrev terimi, tekke çevrelerinde bir din büyüğünü takip etme anlamıyla karşımıza çıkmaktadır: “Hâcegan-ı nakşibendiyye peyrevi ebu'l-ulemâ Baba Efendidür” (*Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Rıyâzî md. 144). “Rind-i laubali ve pak-meşreb ve peyrev-i ehl-i mezheb ve derviş sıfat” (*Gülşen-i Şuarâ*, Hayretî md. 136).

Terim çeşitli sanat dallarındaki takibi aktarmak için de kullanılmıştır: “[H]att-ı nestalik yazmada peyrev-i Mir Ali” (*Gülşen-i Şuarâ*, Hemdemî md. 303). “Akranı içre tak olup elan hatip-i hoş-avaz ve gülşen-i nazma bülbül-i nagme-saz ve peyrev-i mümtaz olmuş” (*Gülşen-i Şuarâ*, Sebzî md. 186).

Peyrev terimi bir şahsı takip etme olarak karşımıza çıkmasının yanı sıra şâirlerin bir kişiyi hangi nazım şekli bağlamında takip ettiği ve örnek aldığı hususunda da bilgiler mevcuttur. Örneklere bakıldığında ‘gazel ve mesnevi’ nazım şekillerinin daha çok örnek alındığı ortaya çıkmaktadır: “Hususa sâde-guyan-ı selefün tarz-ı gazelde peyrevidür.” (*Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısmı*, Ulvî md. 60). Rahmî Çelebi için “Mesnevide peyrev-i Hilâlî olup Şâh u Gedâ rakam itmiş” (*Gülşen-i Şuarâ*, 161). Siyâmî için “mesnevi bahrinde peyrev-i Mânevi olup” (*Gülşen-i Şuarâ*, 206). Bu meseleler günümüz okuru için o dönemlerde hangi nazım şekillerinin ön planda olduğu bilgisine ulaşılması açısından olduğu kadar belli nazım şekillerinde birbirinin izinden giden şâirleri ifade etmesi yönünden de faydalı örneklerdir. Terim çoğu zaman bir şahsın tarzının takibi niteliğinde özel isimle beraber kullanılmıştır: *Künhü’l-Ahbâr*’da Mevlânâ Gubârî takip ettiği şâirler için bir şiir kaleme almıştır:

“Üstâd-ı efâzıl-ı Rûmam
Rûmda mârifetle malumam
Nazm-ara peyrev-i Nizamiyem
Cur'a-i bade-nuş-ı Camiyem” (178)

Ahdî’nin tezkiresinde de peyrevlik mevzusuna şahıs ismiyle yer verilmiştir: Tâbî-i Küçük: “Can Memî’den ahz ü cer kılmış anunçün daima ol tarîkde peyrev-i Sâni olup çeragi andan uyarmış ve hemişe itale-i lisan idüp” (124) biçiminde bir kişinin üslubu ve tarzının izinden gitme anlamı mevcuttur.

Fatîn’in tezkiresinde de bu terim şâirler tarafından beyit olarak aktarılmıştır:

Ahmed Hamdî Efendi “Nola peyrevlik itse Ârif mazmûn-ı perdâza
Bu vâdîlerde Hamdî Beg suhândan oldu gitdikçe” (108)

Ali Rızâ Efendi: “Neşve-yâb oldu Rızâ tab'ı suhan-perdâzımız
Olacak âlemde erbâb-ı kemâlin peyrevi” (191)

Örneklerden de anlaşıldığı gibi peyrev kavramı doğrudan bir eğitim-öğretim ve yetiştiricilik kavramı olmamakla beraber birini tarz, usûl doğrultusunda örnek almak, ona öykünmek, nazirede bulunmak anlamları taşımaktadır. Kişi örnek aldığı erbâbın sadece tek bir özelliğini takip edebileceği gibi (mesnevide, gazelde) üslubunun tamamının da takipçisi olabilir. Bu bağlamda tezkireler kapsamında peyrev kavramına eğitim-öğretim terimi denilemese de kişilerin şâirliğini etkileyen bir nevi iç disiplin sağlayıcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu terimle ilgili detaylı bilgiyi İsmail Hakkı Aksoyak, “Peyrev Terimine Mana Elbisesi Giydirmek” adlı makalesinde ele almıştır (2019).

2.10. Sûhte

Eğitim kavramları hususunda bahsi geçen fakat Anadolu sahası tezkirelerinde rastlanılmayan kavramlardan “Farsça’da “yanmış, tutuşmuş” anlamına gelen sûhte kelimesi, Osmanlı devrinde medrese öğrencileri için onların ilim aşkıyla yanmış tutuşmuş olmalarına izafeten kullanılmıştır.” (Alkan 2009, 342). Bu tanım doğrultusunda tezkirelerde sûhte terimi kullanılmamıştır. Sûhte kelimesi eğitim-öğretimle ilgili bir terim olmasına rağmen Anadolu sahası tezkirelerinde terimleşip kendine yer bulamamıştır.

2.11. Fakîh

Sözlük anlamı olarak, fikh kökünden gelen ve bilmek, bir şeyi iyi anlamak, bir konuda derin bilgi sahibi olmak” anlamında olup bu kökten türeyen fakîh de bir şeyi iyi bilen, iyi anlayan kimse demektir. Fakîh de tıpkı Sûhte gibi eğitim kavramları hususunda bahsi geçen fakat Anadolu sahası tezkirelerinde rastlanılmayan kavramlardandır. Hayrettin Karaman, fakîh kelimesinin İslâm ilimlerinde bir terim olarak anlamının ise tarih içinde fikh kelimesinin anlamı ile eş değer değişiklikler

geçirerek oluştuğunu belirtmektedir (1995, 126). Cahid Baltacı, *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* adlı çalışmasında bu kelimedden şu şekilde bahsetmiştir; “Arapların “tâlib” ve “tilmîz” dedikleri medrese talebelerine Selçuklular, “fakîh” ve “mülâzım” derlerdi” (114). Bu tanımdan yola çıkarak fakîh kelimesi tezkirelerde incelenmiş fakat sadece iki kere gerçek manası olan fıkıh âlimi anlamlarıyla karşımıza çıkmıştır. Mülâzım anlamını karşılayan hiçbir örneğe rastlanmamıştır.

BÖLÜM III

ANADOLU SAHASI TEZKİRELERİNE GÖRE

ŞÂİR/YAZARLARI KİM YETİŞTİRDİ?

Anadolu sahası tezkireleri incelendiğinde şâir ve yazarların çoğunun belli bir eğitimden geçtiği bilgisine ulaşmak mümkündür. Şâir yazarların aldığı eğitimler kimi zaman formal, kimi zaman ise tekke eğitimi veya usta-çırak ilişkisine dayanan informal bir eğitime işaret etmektedir. Bu tarz eğitim bilgileri her tezkireye ve yazara göre farklı şekillerde kaleme alınmıştır. Kimi tezkire yazarları eğitim bilgilerine dair ifadeleri kendinden önce takip ettiği tezkire tarzına göre verirken, bazıları da kendi mesleki konumuna ve üslubuna göre bu bilgileri çeşitlendirebilmektedirler. Tezkireler incelendiğinde eğitim-öğretim hususunun formal ve/veya informal bağlamda çeşitli yollarla sağlandığı görülmektedir. Tezkirelerde eğitim-öğretim ve yetiştiricilik hususu araştırılırken formal eğitim bilgilerine; biyografilerde rastlanılan çeşitli eğitim terimleri, kişinin herhangi bir medresede eğitim almış olması ve ilmiyesınıfında yer alan yetiştiricilerin isimlerinin zikredilmesiyle ulaşılmaktadır. İnfomal eğitim bilgileri ise yine biyografilerde mevcut olan çeşitli tekke, tarikat ve bunlarla beraber eğitim almayı ifade eden ve/veya çağrıştıran terimlerden anlaşılmaktadır. Bu terimlere ek olarak eğitim/öğretim meselesini pekiştirecek hususlardan birisi de şâirlerin kimden eğitim aldıkları bilgisinin biyografilerde belirtildiği yerlerdir.

Tezkirelerdeki eğitim-öğretim bilgilerine bakıldığında her yüzyılda yetiştiricilik konusunda belli isimler ön plana çıkmaktadır. Bazı tezkirelerin sadece içinde üretildiği yüzyıla ait eserleri değerlendirdiği durumlarda o yüzyılda yetiştiricilik

konumu almış önde gelen isimler söz konusu edilirken; bulunduğu yüzyılın öncesinde yaşamış şâirlere de yer veren bazı tezkirelerde ise yetiştiricilik konusunda Ebussuûd Efendi, Çivi-zâde, Gürz Seydî, Sâdeddin Efendi gibi çok tanıdık belli isimlerin tekrar edildiği görülmektedir. 20. yüzyıla gelindikçe eğitim-öğretim hususundaki isimlerin azalması eğitim sisteminin 16. yüzyıldan beri süregelen yapısının değişmesi ve dönüşmesi ile ilişkilidir. 20. yüzyıl tezkirelerinde kişilerin memuriyet ve çalışma alanlarının üzerinde daha çok durulmuş ve bütüncül eğitim yaklaşımından ziyade her ders için farklı kişilerden eğitim alındığı bilgisi daha önemli olmuştur. Dolayısıyla son dönem tezkirelerinde yetiştirici vurgusuna pek rastlanmamaktadır.

Tezin bu bölümünde, önceki bölümde ele alınan tezkirelerdeki eğitim-öğretim terimlerinden yola çıkarak ve tezkirelerde adı geçen isimlerin takibini yaparak yüzyıllara göre tezkirelerde formal ve informal eğitim kapsamında zikredilen isimler yüzyıllara göre incelenecektir. Öncelikle Osmanlıda medrese eğitimine dair değerlendirmelere katkı sağlayacak bazı hususlar belirtilecektir.

Mehmet İpşirli, Osmanlı döneminde, II. Bayezid'in biri Amasya'da (1481-1486), diğeri Edirne'de (1484-1488), üçüncüsü de İstanbul'da (1501-1505) kendi adıyla anılan semtte inşa ettirdiği üç önemli külliye içerisinde medreseler kurduğundan bahsetmektedir (2003, 333). Yine Sultan Bayezid'in İstanbul'daki medresesinde müderrislik görevini şeyhülislâmlara şart koşması da medreselerle ilgili önemli notlardır. İpşirli, medreselerle ilgili asıl önemli gelişmeleri şu şekilde kaydetmiştir: "Sahn-ı Semân'dan bir asır sonra inşa edilen Süleymaniye Külliyesi (1550-1557) özellikle medrese-i evvel, sâni, sâlis ve râbi isimleriyle dört medrese, bir tıp medresesi ve dârüşşifâ ile dârülhadisten oluşuyordu ve Osmanlı Devleti'nde eğitimde varılan en yüksek noktayı temsil ediyordu. Önce Sahn-ı Semân ile ardından

Süleymâniye Medreseleriyle Osmanlı medrese sistemi dereceler, dersler, gelir kaynakları ve yönetim bakımından önemli gelişmeler kaydetti. Bundan sonra da devletin her vesile ile yeni medreseler teşkilini teşvik ettiği görülür. Fetihden XX. yüzyıl başlarına kadar İstanbul'da da yüzlerce medresenin kurulduğu, XVII. yüzyıl ortalarında sadece sur içi kesiminde 122 medresenin bulunduğu bilinmektedir. İstanbul'da XX. yüzyıl başlarında 185 medrese tespit edilmişti, bunlardan 2000 yılına ulaşmış olanların sayısı harap olanlar da dâhil olmak üzere sadece doksan kadardır.” (2003, 327).

İpşirli'nin kaydettiği bilgilere ek olarak 16. yüzyıla gelindiğinde farklı ayrıntılarla da karşılaşılmaktadır. 16. yüzyılda devlet kademelerindeki intizam ve düzen her kuruma yansımış durumdaydı. Bu bağlamda inşa edilen medreselerde de düzen ve liyâkat hâkimdi. Zamanla değişen devlet yapısı sanattan toplum yapısına kadar her alanda hissedilmiştir. Yasemin Beyazıt, “XVI. Yüzyıl Osmanlı İlimiye Kanûnnâmeleri ve Medrese Eğitimi” adlı makalesinde, İlk Osmanlı medresesinin 1330-1331'li yıllarda İznik'te kurulmasının ardından, Osmanlı eğitim sisteminin önemli bir inkişaf sürecinden geçtiğini, bu süreçte, Fâtih Sultan Mehmed ve Kânunî Sultan Süleyman devirlerinin önemli dönüm noktaları oluşturduğunu söylemekte ve Fâtih devrinde, ilim dallarına ve âlimlere gösterilen rağbet ve itibarın arttığını kaydetmektedir. Yazar, bu dönemde Sahn Medreselerinin önem kazanmasını şu şekilde vurgular: “Kurulan Sahn Medreseleri, Osmanlı düşünce ve eğitim geleneğinin oluşmasında önemli bir mevkiye sahiptir. İstanbul bir ilim merkezi yapılmaya çalışılmış ve dönemin önde gelen ulemâsı buraya davet edilmiştir. Aynı zamanda uygulanan merkeziyetçi politikalar çerçevesinde, ilmiyekariyerinin bir meslek yolu olarak düzenlenmesi de yaşanan önemli gelişmeler arasındadır. Medreseler eğitim hiyerarşisi içerisinde kapsamlı bir organizasyona tabi tutulmuş,

derecelendirilmiştir. Gerçekleştirilen bu atılımlar ilmiyezümresini ve meslek yolunu derinden etkilemiş, özellikle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Fâtih devri bir ideal çağ olarak kaynaklarda zikredilmiştir.” (2014, 283) Medreselerle ilgili yukarıdaki genel bilgilere ek olarak, Uzunçarşılı, *Osmanlıda İlmiye Teşkilatı* adlı eserinde medreselerdeki eğitimin 16. yüzyıl sonları itibariyle bozulmaya başladığını kaydeder. Bunlara gerekçe olarak da aklî ilimlerin yerine naklî ilimlerin öncelenmesini, ayrıcalıkları, liyâkatsizlikleri, ulemâ çocuklarının kayırılmasını gerekçe olarak öne sürer (2013, 68-71). Yaşar Sarıkaya, bu konuya dikkat çeken “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi” adlı çalışmasında medreselerde baş gösteren problemlere şöyle değinmiştir: “Medreselerin Osmanlı Devleti’nin sonuna ve kapatılmalarına kadar kendilerini sürekli yenileyecek bir yapıdan bahsetmek zordur. Osmanlı’nın son yıllarında problemlerli kurumlar olarak tarihteki yerini almıştır. Geniş kitleler medrese gibi örgün eğitim kurumlarından yararlanamamış, Medreselerde okullaşma oranları sınırlı kalmıştır.” (1999, 23). Ayrıca medreselerin zamanla değişen yapısının sonuçları da tezkirelerde kendine mülâzım vermenin azalması, memuriyet faaliyetleri hakkında daha fazla konuşulması gibi yansımalar bulmuştur. Tarih araştırmalarında bir eğitim kurumu olarak, medreselerin 16. yüzyıldan sonra bozulmaya başladığının ifadesi tezkirelerdeki biyografi bilgileri üzerinden de takip edilebilmektedir. 16. yüzyıl tezkirelerinde bu meselenin çokça ele alındığı, önemsendiği, birinci bölümde terimlerin ele alınması üzerinden de görülebilmektedir. İlerleyen yüzyıllarda mülâzımlık faaliyetlerinin azalması, memuriyet faaliyetlerinin daha fazla konuşulması bunun göstergelerindedir. Yetiştiriciler açısından meseleye baktığımızda da benzer bir tablo ile karşılaşılıyor.

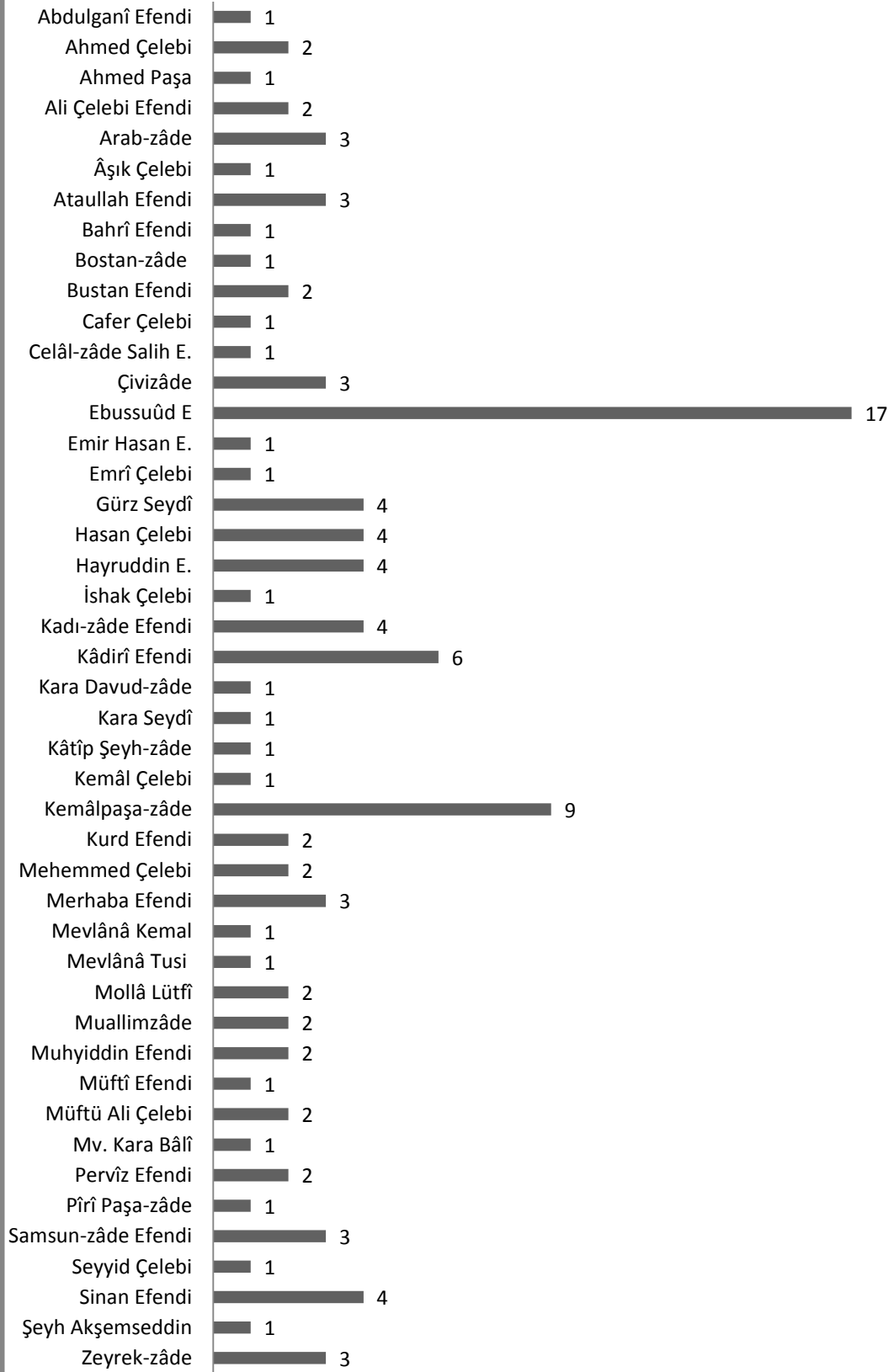
3.1. 16. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim

3.1.a. Formal Eğitim

16. yüzyıl tezkirelerinde adı geçen yetiştiricilerin büyük bir çoğunluğu ilmiyesınıfına dâhil olan âlim ve bilginlerden oluşmaktaydı. 16. yüzyıl tezkireleri incelendiğinde formal eğitimi karşılayan ‘mülâzım’, ‘dânişmend’, ‘mu‘îd’, ‘şâkird’, ‘talebe’, ‘tilmîz’, ‘perverde’ terimlerinden, eğitim ve öğretimi karşılayan kelime gruplarından, medrese isimlerinden yola çıkarak belli yetiştirici adlarına ulaşılmıştır. Eğitim veren yetiştiriciler medreselerde hoca olan ilmiyesınıfına dâhil önemli âlimlerdir.

Aşağıda verilen tabloda dönemde yetiştirici olarak adı geçen isimler ve öğrenci sayıları verilmiştir:

16. YY FORMAL EĞİTİM

Tablo 3.1. 16. Yüzyıl Formal Eğitim

16. yüzyıl tezkirelerine bakıldığında formal eğitim alanında eserlerde adı en çok zikredilen üç âlim; Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi, Şeyhülislâm Kemâlpaşa-zâde Efendi ve Kazasker Kâdirî Efendi'dir. "Osmanlı şeyhülislâmı, hukukçu ve müfessir olmasının yanında; kazaskerliği ve şeyhülislâmlığı esnasında özellikle ilmî rütbe, mevki ve kademeleri sistematik bir düzene kavuşturan Ebussuûd Efendi" (Akgündüz 1994, 364). Aynı zamanda kendi döneminde mülâzımlık sistemi ile ilgili önemli düzenlemeler de yapmış bir isimdir. "Onun Rumeli kazaskerliğine kadar sistemli bir mülâzemet usûlü yoktu. Bu durum birtakım şikâyetlere yol açınca Kânunî'nin emriyle meselenin halli için görevlendirildi. Ebussuûd Efendi önce her pâyede âlimlerin ne kadar mülâzım vereceklerini tespit etti, daha sonra da yedi yılda bir mülâzemet usûlünü kanunlaştırdı." (Akgündüz 1994, 365). Bu gelişme Osmanlı'da eğitim-öğretim ve yetiştiricilik hususunda önemli bir kademedir. Ebussuûd Efendi'nin eğitim meselelerinden söz edildiği ifadelerde etkisi mülâzemet sistemine katkısı sebebiyle tüm yüzyıl tezkirelerinde devam etmiştir. Ebussuûd Efendi hem eğitim-öğretime getirdiği bu sistem nedeniyle hem de yetiştirdiği isimler sebebiyle tezkirelerde adından sıklıkla bahsedilen bir isimdir. Ebussuûd Efendi'nin mülâzım ve dânişmendleri 16. yüzyıl tezkirelerinde; Âzerî, Bâkî, Bekâyî-i Diğer, Bahâyî, Hüsrevî, Suûdî, Şânî, Şeyhî, Medhî, Meylî-i Diğer, Vucûdî, Cenâbî Efendi, Kınalı-zâde Hasan Çelebi, Sâi, Tâbî, Mehmed Efendi ve Ali Çelebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tezkirelerde bir diğer öne çıkan isim Kâdirî Efendi'dir. Kâdirî Efendi döneminin Anadolu Kazaskeri olup nüfuzlu bir kişidir. Kınalı-zâde'nin tezkiresinde isminin bazı biyografilerde yanlış olarak Kadrî olarak da okunduğu kaydedilir. Kazasker Kâdirî Çelebi'nin talebeleri; Zîrekî, Nişânî-i Sâlis, Niyâzî, Abdî ve Hâletî'dir.

16. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim anlamında öne çıkan isimlerden bir diğeri de Kemâlpaşa-zâde'dir. "Dönemlerinde yaşadığı üç padişahın sevgi ve saygısını kazanan Kemâlpaşa-zâde hadis, tefsir, fıkıh gibi dinî ilimler başta olmak üzere tarih, edebiyat, felsefe, dil ve tıp alanlarında eser vermiş çok yönlü bir âlimdir. Birçok ilme olan vukufu ve bu alanlarda verdiği eserlerle XVI. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı ilim ve kültürünün en büyük temsilcilerinden biri olarak görülmektedir." (Turan 2002, 238). Tezkire bilgilerine göre kendisinin yetiştirdiği öğrenciler Şânî, Cevânî, Hecrî, Leâlî, Selmanî-i Aydınî, Kurbî, Zuhûrî ve Hicrî olarak kaydedilmiştir.

Tezkire yazarlarının üslupları, eserlerine ve kelime seçimlerine etki etmiştir. Ayrıca bahsedilen yetiştiriciler dönemin saygı duyulan ve nüfuzlu âlimlerindense hitap cümleleri de ona göre daha da farklılaşabilmektedir. Ebusuûd Efendi'nin adını en çok zikreden ve aynı zamanda onun öğrencisi olan Kınalı-zâde'nin tezkiresinde bu ifadeler çok net şekilde görülmektedir. Örneğin Âzerî "Üstâdül-efâzıl ve'l-alam Şeyhülislâm müftü'l-enâm merhûm Ebussuûd Efendiden mülâzım oldukdan sonra otuz bin akçe tımar ile dergâh-ı alî-müteferrikalarından olmagla birkaç gün egerçi pür-şevk olmuş idi". Bâkî "Merhûm şeyhülislâm üstâdı ve üstâdü'l-enâm Mevlânâ Ebussuûd Aleyhirrahmetü'l-meliki'l-vedûd(Hazret)lerinden mülâzım olmuşdur". Bekâyî-i Diger "Üstâdü'l-efâzıl vel-ayân merhûm Ebussuûd Efendiden tahsîle müdâvim olduklarından sonra hizmet-i alîyyelerinden mülâzım olup tarîk-i tadrîse sâlik ü 'azîm oldılar". Cenâbî Efendi "Tahsîl-i celâil-i fezâil ve tekmîl-i fevâzıl-ı cezâil itmekde mücidd ü kâim olmagla Sultânü'l-ulemâ ve bürhânü'l-fuzalâ üsvetü'lmuḥakkıkîn kıdvetü'l-müfessirîn şeyhülislâm ve'l-müslimîn merhûm Ebussuûd Efendiden mülâzım olmuşdur". Bu biyografilerde görülen bir ortak nokta Ebussuûd Efendi'nin isminin üst düzeyde övgü sıfatları ile beraber verilmesidir. Tezkirelerde bu şekilde devrin en önemli ilim adamı olarak görüldüğünü belli eden

‘üstâd’, ‘üstâdü’l-enâm’, ‘sultânü’l-ulemâ’, ‘bürhânül fuzalâ’ gibi hitap sözcüklerinin kullanıldığı görülmektedir. Kendisi de benzer bir eğitim sürecinden geçen ve Ebussuûd Efendi tarafından yetiştirilen Kınalı-zâde Hasan Çelebi, yetiştirici konumundaki âlimlerin kişinin hayatındaki rolü ve önemini bilerek durumu ifade etmektedir. Tezkirelerde Kâdirî Efendi ve Kemâlpaşa-zâde tanımlarken tezkirelerde Ebussuûd Efendi’de olduğu gibi özel bir hitap ifadesinin tanımlandığı görülmemiştir. Bu durum yetiştirici olarak bazı isimlerin daha da özel olduğunu düşündürmektedir. Tezkirelerdeki kelime seçimlerinden bile bir âlimin portresi okunabilmektedir.

Biyografilere yetiştiriciler açısından bakıldığında hoca-öğrenci ilişkisinin öğrencilik sonrası devam ettiği, bazen de yetiştirici ismin şâir olması sebebiyle şâir konumundaki öğrencinin hocası için şiir kaleme aldığı görülmektedir. Örneğin Şânî “Bûstân-ı tab’ı maârif ü fazl u kemâl ile mecdûd olan merhûm Ebussuûd Efendi’den mülâzım” olmuş; hocası Ebussuûd Efendi’yi methetmek için bir kaside kaleme almıştır (465). Ebussuûd Efendi’den mülâzım olan bir başka isim Ali Çelebi de hocası için şiir kaleme almıştır:

“Kadd zânehu’r-rahmanu celle senâ’ehu

Bî-bedâ’i’i revâ’i’i vü zarâ’ifi

Allâmetun fâka’l-verâ be-hakâ’iki

Ve dakâ’iki ve ‘avârifî ve ma’ârif” (615)

Benzer bir duruma Âşık Çelebi’nin tezkiresinde de Kâdirî Efendi için rastlanılmaktadır. Niyâzî maddesinde “Kadıasker Kâdirî Efendi’den mülâzım olup sevk-i kazâ ile Prizren’e ve bazı¹⁴ yirlere kâdî oldı” ifadelerine yer vermekle beraber Niyâzî’nin hocası için *Gül ü Bülbül* mesnevisi yazdığını kaydeder:

¹⁴Ba’z-ı olarak okunmuş olan kelime düzeltilerek yazılmıştır.

“Sipâs-ı bî-kıyâs ol pâdşâha
Kabâ-yı zer giyürdi mihr ü mâha
Felek mülkiga şâh itdi kamerni
Beline haledin baglap kemerni” (400)

Yetiştiricinin de şâir olduğu durumda bu ilişkinin aynı edebi ortamı paylaşmak olarak değerlendirilmesi yanında şâirlerin aynı zamanda önemli makamlardaki devlet görevlileri olan yetiştiricilerinden çeşitli makamlara atanmayı bekledikleri hususu da düşünülmelidir. Her yetiştiricinin böyle bir gücü olmasa da nüfuzlu İslam âlimleri bazı öğrencileri için bu imtiyazı sağlamaktaydı. Özellikle Ebussuûd ve Kâdirî Efendi'nin talebeleri için tezkirelerde bu ayrıntıdan bahsedilmektedir: Kınalı-zâde'nin tezkiresinde Abdî ve Hâletî'nin öğrenimleri sonrasında hocalarının desteğiyle iyi görevlere geldikleri belirtilmektedir. Örneğin Hâletî, “Tarîk-i ‘ilme sülûk idüp Kâdirî Efendinün hidmetine irişdükde mezbûra küllî mahabbet itmişdi. Hattâ mülâzemetin padşaha arz itdükde vâfir terbiye itmişlerdür. Tarîk-i tedrise sülûk itdükden sonra Rûmillerinde kâdî vü hâkim olmuşdur”. Şâir, Kâdirî Efendi'nin de yardımlarıyla Gelibolu, Filibe, Üsküp ve Selanik'te kadılık yapmıştır. Abdî için de şu bilgiler aktarılmıştır: “Kâdirî Efendinün mezbûra nihâyetde meyl ü ragbeti olup manzûr-ı ayn-ı kemâl-i inâyet ü ref'eti olmagın merhûm şeyhülislâm müfti'l-enâm Ebussuûd Efendi'den İstanbul kâdîsı iken şefâat idüp hidmet-i niyâbetini alıvirüp ol hidmete ki mahz-ı mahdûmiyyet ü ayn-ı saâdetdür nâil olup ol makûle âlim ü fâzılun nâibi olmak devletine vâsıl olmuş idi.” Abdî de Hâletî gibi hocasının desteğiyle Ebussuûd Efendi'nin İstanbul kadılığı döneminde hizmetine getirilmiş ardından yetmiş akçe ile Menemen kadısı olmuştur. Bu gibi bilgiler kişinin hangi hocadan yetiştiği hususunun önemini göz önüne koymaktadır. Yetiştiricinin etki alanı öğrencisinin gelecekteki mesleki ve sosyal hayatı için önem arz etmektedir. Bu

durum neden bazı isimler yetiştirici olarak daha çok tercih edilmiştir sorusunun cevaplarından birisidir. Bununla birlikte tezkirelerde hocasının yardımı ile bir göreve atandığı hususu özel olarak belirtilmese de devrinin önemli isimlerinden mülâzım olmanın referans olarak kabul edilebileceği de düşünülebilir. Örneğin Beyânî'nin tezkiresinde Medhî için “Şeyhüislâm merhûm Ebussuûddan mülâzım olup niçe medârisde müdârese-i ‘ulûm idüp vilâyet-i Kefede müteahhid-i emr-i fetvâ olup bâdehû taht kâdîlığı ile Kütahyaya ve Gelibolıya ve Trablusa kâdî olmuşdur” ifadeleri kullanılmış; Meylî-i Diger için “Kayseriyyedendür. Nâmı Mustafadur. Şeyhüislâm Ebussuûd Hazretlerinden mülâzım olduktan sonra kazâ semtine ‘azîm olup” bilgisine yer verilmiştir. Kâdirî Efendi isminin en çok zikredildiği Âşık Çelebi'nin tezkiresinde Zîrekî “Kâdirî Efendi'den mülâzım olup Burusa'da Emir Seyyid'e ve Balıkesri Medresesine müderris oldu”, Nişânî-i Sâlis “Kâdirî Efendi'den mülâzım olup mâmure-i Mora'da kâdî-ı mesned-i şeriatdür” bilgileri verilmiştir. Yine Kemâlpaşa-zâde'nin öğrencileri için Âşık Çelebi'nin tezkiresinde şu bilgiler yer almaktadır: Leâlî “Kemâlpaşa-zâde-i merhûm yanında kâtib-i fetvâ olup niçe bin sûver-i fetvâ cem idüp andan mülâzım olup hala kâdîdur”. Zuhûrî “Merhûm Kemâlpaşa-zâdeden mülâzım olup kırk akçe kâdî olmuş iken Manastırda ömri âhir oldu”. Kınalı-zâde, tezkiresinde Kadı-zâde'nin öğrencisi Ubeydî için şunları aktarır: “Kadı-zâde Efendiden mülâzım olduktan sonra devlet kazâ yanındadır diyü mansıb-ı kazâyâ rıza virdi.” Ali Çelebi maddesinde Çivi-zâde'nin öğrencisi için “Çivi-zâde Efendi'den mülâzım olmuşlardur evvel Şam'a hala Mısr'a vâlî vü hâkim olmuşlardur” ifadeleri geçmektedir. Yine onun talebelerinden Işkî'nin de müderris olduğu bilgisi aktarılır. Ataullah Efendi'nin talebelerinden Fûrûğî'nin de tarîk-i kazâyâ ‘azîm olduğu aktarılır. Zeyrek-zâde'nin, Merhabâ Efendi'nin, Muallim-zâde'nin bütün talebelerinin de tarîk-i kazâyâ azmettikleri bilgisi verilmiştir. Önemli bir ismin öğrencisi olmak mesleki basamakları atlamakta kişiye yardımcı olsa bile nüfuzlu

olan âlimlerin her öğrencisi de aynı oranda yükselemiyordu. Burada kişisel başarıların da önemli bir payı olduğu unutulmamalıdır. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde Kemâlpaşa-zâde'nin talebeleri için sadece mülâzımlık bilgisinden bahsedilen örnekler de çoğunluktadır. Cevânî “Edirne’de tavakkun idüp tarîk-i ‘ilm- i mahudı sürüp Kemâlpaşa-zâde’den mülâzım oldı.” Hecrî “Kemâlpaşa-zâde merhûmdan mülâzım olup tarîk-i tedrisi evleviyyet üzre Mevlevîyyete irişdürdi ve Mevlevîyyeti fetvâya ehliyyete yitişdürdi”. Selmânî-i Aydınî “Kemâlpaşa-zâde merhûmdan mülâzım ol”muştur. Kemâlpaşa-zâde ile ilgili bir başka nokta ise ondan eğitime başlayan bazı şâir yazarların sonrasında başka bir yetiştiriciyle devam etmiş olmasıdır bunun sebebine tezkirelerden ulaşılamasa da şâirin ya da yetiştiricinin ömrünün vefa etmediği bir ihtimaldir. Örneğin Âşık Çelebi'nin tezkiresinde Tûtî-i Lâtif Çelebi için “Mevâlî hıdmetinde hususa Kemâlpaşa-zâde merhûm terbiyetinde olup kadıaskerlikden mütেকâid Gürz Seydî’den mülâzım olmışdur.” Yine Sâlih Çelebi için de benzer bir ifade dikkat çekmektedir: “Kemâlpaşa-zâde-i merhûmun makbûl dânişmend ü enîsi ve müellefât u tevârihin beyaz idici ve mekâtib-nüvîsi iken Hâce Efendi’ye varup anlardan mülâzım olmışdur”. Fakat bu değişikliğin sebebine tezkirede değinilmemiştir. Aynı zamanda inşâda şâirin hocası Kemâlpaşa-zâde’yi örnek aldığı belirtilmektedir: “Ve inşâlarında ekser-i ecnâs-ı cinâsdan cinâs lafzın ihtiyâr itmekde Kemâlpaşa-zâde’ye taklîde ‘azîm olmışdur.” Sâdî maddesinde de şu ifadelere yer verilmektedir: “Monlâ Samsunî-zâdeden mülâzım olmışdur. Lâkin Kemâlpaşa-zâde merhûmun dahı tilmîz-i hâss u şâkird-i pür-ihisâsı idi.” Bu ifade mülâzımların bazen birçok hocadan da ders aldığını göstermekle beraber şâirin Kemâlpaşa-zâde ile iletişiminin şâirlik üzerinden ilerlediğini de düşündürmektedir.

Medrese eğitimi almayı isteyen her öğrencinin ilk amacı tanınmış bir âlimden ders görmek ve onun takdirini kazanarak mülâzım olmaktır. Medresede müderrislik yapıyor olan birçok yetiştirici olmasına rağmen nüfuzlu olan âlimlerin talebeleri üst

kademelere daha hızlı gelebilmekteydi. Yukarıda bahsi geçen üç âlim dışında dönemde birçok şâir ve yazara hocalık yapmış onları yetiştirmiş başka isimler de vardır. Kadı-zâde Efendi, Gürz Seydî, Arab-zâde, Samsunî-zâde, Çivi-zâde, Ataullah Efendi, Zeyrek-zâde, Muallim-zâde ve Merhabâ Efendi bu isimlerden bazılarıdır. Bu isimler medrese eğitimi veren yetiştiriciler adı altında karşımıza çıkmaktadır. Kadı-zâde Efendi, Üç Şerefeli müderrisi Çivi-zâde Muhyiddin Mehmed Efendi'nin hizmetinde bulunup ondan faydalanıp Ardından Sahn müderrisi Ebussuûd Efendi'nin derslerine devam etmiştir. Önemli görevlerde bulunmuş ve tezkirelerdeki bilgilere göre; Ubeydî Çelebi, Ahmed Çelebi, Ümîdî, Hilmî-i Sâni'yi yetiştirmiştir. Bir diğer önemli isim Gürz Seydî de önemli tahsil basamaklarından geçmiş ve Hasan Çelebi, Aşçı-zâde, Tûtî-i Latîf, İzzetî'yi ilim yolunda yetiştirmiştir. İlim büyüklerinden Samsunî-zâde ve Arab-zâde ilmiyesınıfına mensup tanınan bir sülalelerdir. Onların yetiştirmeleri; Tâbî, Sâbirî, Mustafa/ Zârî, Sâdî Çelebi El Müftî, Revnâkî'dir. Dönemin bir diğer önemli ilim büyüğü Çivi-zâde Efendi de önemli bir aileye mensup iyi yetişmiş bir âlimdir. Çivi-zâde; Ali Çelebi Efendi, Işkî, Lemî'yi yetiştirmiştir. Osmanlı Devleti müderrisi olan Zeyrek-zâde; Fânî, Hâverî, Âhî gibi isimleri yetiştirmiştir. Merhabâ Efendi ise, Kınalı-zâde Ali Çelebi, Sâyî, Hızrî ve Mü'min'in hocası olup önemli bir ilim insanıdır.

Tüm bu yetiştiricilerin içinde hem medrese hocası olup hem de şâir olan isimler çoğunluktadır. Bu şaşılacak bir durum değildir çünkü "Büyük medreselerde dinî ilimlerin yanı sıra tıp, riyaziye ve heyet gibi ilimler de okutulmaktaydı. Müstansırıyye Medresesi bünyesinde bir dârüttıb vardı. Derslerin müfredatı hocaya göre değişmekteydi. Aynı hoca bazan Arap dili, edebiyat, şiir, hitâbet, hadis, fıkıh, ahkâm, kelâm, mantık, geometri, ensâb, siyer gibi konularda bilgi sahibî olabilmekteydi (Bozkurt 2003, 338). Nasıl bir padişah eğitiminin ilk basamağından

beri tüm ilimleri görüp devlet adamı olmasının yanında şâir de oluyorsa iyi bir medrese talebesinin de bu özelliğinin var olması istisnâî bir olay değildir. Tuba Işınsu Durmuş 2006 yılında hazırladığı *II. Selim Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebî Hâmîlik Geleneği* adlı doktora çalışmasında bu konuya şu şekilde değinmiştir “Osmanlı hânedan mensuplarının başta şiiir olmak üzere bilim ve sanatla iç içe olmalarının sebebini yetişme tarzlarında aramak doğru olur. Özellikle devletin kendini toparladığı tarihlerden itibaren, gelecekte sorumluluk alacak kişilerin eğitimine büyük özen gösterildiğini biliyoruz. Çok küçük yaşlardan itibaren en seçkin hocalarla eğitimlerine başlayan şehzâdeler, Türkçenin yanında Arapça, Farsça, Latince, Yunanca, Rumca, Sırpça hatta Çağatay Türkçesi gibi dil ve lehçelerden birkaçını da öğreniyorlar; tarih, coğrafya, harp sanatı, astroloji, matematik, mantık, kimya gibi pozitif ilimlerin yanında, avcılık, atıcılık, güreş vb. sportif faaliyetleri de başarıyla icra ediyorlardı. Şehzâdeleri yetiştirmekle görevli olan lalaların birkaç önemli meziyete sahip olmalarının gerekliliği ve Osmanlı şehzâdelerinin lalalarına baktığımızda çoğunun şâir, hattat ve mûsikîşinâs olması, Osmanlıda sanatın şiiir, hat ve mûsikî kollarına ayrı bir önem verildiğini düşünebiliriz” (36). İşte bu duruma benzer bir örnek teşkil eden medrese eğitimi de medrese talebesi olan şâirlerin kimliğini kazanması açısından ve medrese eğitimiyle beraber sanat anlamıyla da hocasından etkilenmiş olabileceğini ortaya koyabilir. Ayrıca devrin şâirlerinin belli hocaların etrafında kümelenmesinin sebeplerinden biri yetiştiricilerin nüfuzlu ve önemli âlimler olmalarının yanında şâirliklerinin de kuvvetli olması olabilir ve bu durum şâirleri belli isimlere daha da yaklaştırmış olabilir. Dönemin nüfuzlu âlimlerine bakılacak olunursa;

Şeyhülislâm, hukukçu ve müfessir olmasının yanında dil ve edebiyatta da eserler veren Ebussuûd Efendi'nin tefsir ve hukuk alanında elliye yakın eserinin yanında dil ve edebiyata dair önemli eserleri bulunmaktadır: *El-Kasâidü'l Arabiyye*, Ebussuûd Efendi'nin çeşitli Arapça kasidelerini toplayan bir mecmuadır. *Kasîde fî risâis Sultan Süleyman Kânunî*'ye yazdığı Türkçe mersiye'dir. *Galatât-ı Ebussuûd (Galatât-ı Avâm)* Bu risale halk arasında doğru kullanılmayan bazı sözcüklere dairdir. *El-Kasîdetü'l-mîmiyye* isimli eserlerdir.

Kemâlpaşa-zâde de edebi yönü kuvvetli çeşitli türlerde eser vermiş biri olarak tanımlanmaktadır. Edebi yönü fazlasıyla ön planda olan bir âlim olarak karşımıza çıkan Kemâlpaşa-zâde başta *Tevârih-i Âl-i Osmân*'inin yazarı olmakla beraber, münâcât, Hz. Peygamber ve Hulefâ-yi Râşidîn için söylenmiş naatlar, padişah için yazılmış iki kaside, ahlakî konulu mesnevi tarzında manzumeler, 400'den fazla gazel ve çok sayıda mukatta ve müfreden meydana gelen bir dîvânı vardır. *Yusuf ile Züleyha*, *Kaside-i Bürde Tercümesi* gibi eserlerinin yanı sıra dil alanında da çalışmaları mevcuttur.

Kâdirî Efendi'nin ise, Arapça, Türkçe nazım ve nesirleri vardır. Ayrıca onunla ilgili *İki Arap Âliminin Gözünden XVI. Yüzyılda İstanbul* adlı çalışmada Uzun, Kâdirî'nin şâir olduğunu ve şiirlerinde Kâdirî mahlasını kullandığını; şiir meclislerinde bulunan ve bu tarz sohbetlerden keyif alan bir isim olduğunu ifade etmektedir (76).

16. yüzyılda şâirlik özelliği olan ve tespit edilebilen diğer yetiştiriciler Abdülganî Efendi, Ataullah Efendi, Sinan Efendi, Emir Hasan Efendi, Kara Seydî, Zeyrek-zâde, Bostan-zâde Efendi, Âşık Çelebi, Celâl-zâde Sâlih Efendi, Bahrî, Ahmed Paşa, Pîrî Paşa-zâde, Hasan Çelebi, Arab-zâde, Muhyiddin Efendi, Kadı-zâde Efendi, Tûsî,

İshak Çelebi, Bostan Efendi ve Perviz Efendi'dir. Bu ilim insanı/şâirlerden dîvân sahibi olanlar Âşık Çelebi (Dîvânçe), Celâl-zâde Sâlih Efendi ve Ahmed Paşa'dır.

16. yüzyıl tezkirelerinde bu isimlere ek olarak formal eğitim kapsamında zikredilen yetiştiricilerin isimleri aşağıda yetiştirdikleri talebeler ile beraber verilmiştir. Tezin birinci bölümünde formal eğitim bilgileri terimlerle beraber verilmiş olup her terim başlığının altında o terimle ilgili detaylara yer verildiği için tekrara düşmemek adına bu kısımda yalnızca şâirleri kim tarafından yetiştirildiği bilgisine kısaca değinilmiştir. Sehî Bey, tezkiresinde; Mevlânâ Hamdî Çelebi'nin, Akşemseddin'in oğlu olduğu ve ilme çalışırken babasının yoluna yöneldiğini söylemektedir. Yine Sehî Bey'in tezkiresinde Ahdî'nin, Kâtip Şeyh-zâde'nin talebesi olduğu bilgisi aktarılmaktadır. Latîfi'nin tezkiresinde Mahmud Paşa'nın, Mevlânâ Kemâl'in öğrencisi olduğu bilgisine yer verilmiştir. Âşık Çelebi, tezkiresinde Câferî'nin Sahn'da İshak Çelebi dânişmendi olduğunu; Fevrî'nin Bustan Efendi'nin dânişmendi olduğunu; Nikâbî ve Hâtifi'nin de Muhyiddin Fenârî'den mülâzım olduklarını aktarmaktadır. Âşık Çelebi, tezkiresinde Cevherî-i Sâni'nin Perviz Efendi'den mülâzım olduğu bilgisini aktarırken Kınalı-zâde de Refî Leng'in, Perviz Efendi'den mülâzım olduğunu söylemektedir. Âşık Çelebi tezkiresinde Derviş Çelebi'nin, Kurd Çelebi'den mülâzımdır bilgisinin yanı sıra Kınalı-zâde de tezkiresinde Bekâyî'nin Kurd Çelebi mülâzımı olduğu bilgisini eklemiştir. Âşık Çelebi'nin tezkiresine göre; Hâtifi-i Sâlis'in, Kara Davud-zâde'den, Tulû-i, Merdumî, Selmân-ı Burusevî, Hasan Çelebi'den, Lâyhî, Kemâl Çelebi'den; Mahvî, Sâniî, Hükmi, Sinan Çelebi'den; Nevâlî Çelebi, Cafer Çelebi'den; Azmî-i Sâni, Reyî-i Diğeri, Ali Çelebi Efendi'den; Firdevsî, Emir, Ahmed Çelebi'den; Fikrî, Pîrî Paşa-zâde'den; Kâdirî, Kara Seydî'den yetişmiştir.

Kınalı-zâde, tezkiresinde Mustafa, Şeyh Üveys'in Mehemed Efendi'den İshak Çelebi, Mevlânâ Kara Bâlî'den; Cinânî-i Diger, Sinan Çelebi, Muallim-zâde'den; Hatmî, Celâl-zâde Sâlih Efendi'den Şeydâ ise Âşık Çelebi'den yetişmiştir. Ahdî'nin tezkiresine göre; Edâyî, Emrî Çelebi'nin şâkirdlerindendir denilmektedir, Hulûsî ise Bostan-zâde'nin dânişmendi olarak aktarılmıştır ve Sâfi'nin de Abdülganî Efendi'nin dânişmendi olduğu belirtilmiştir.

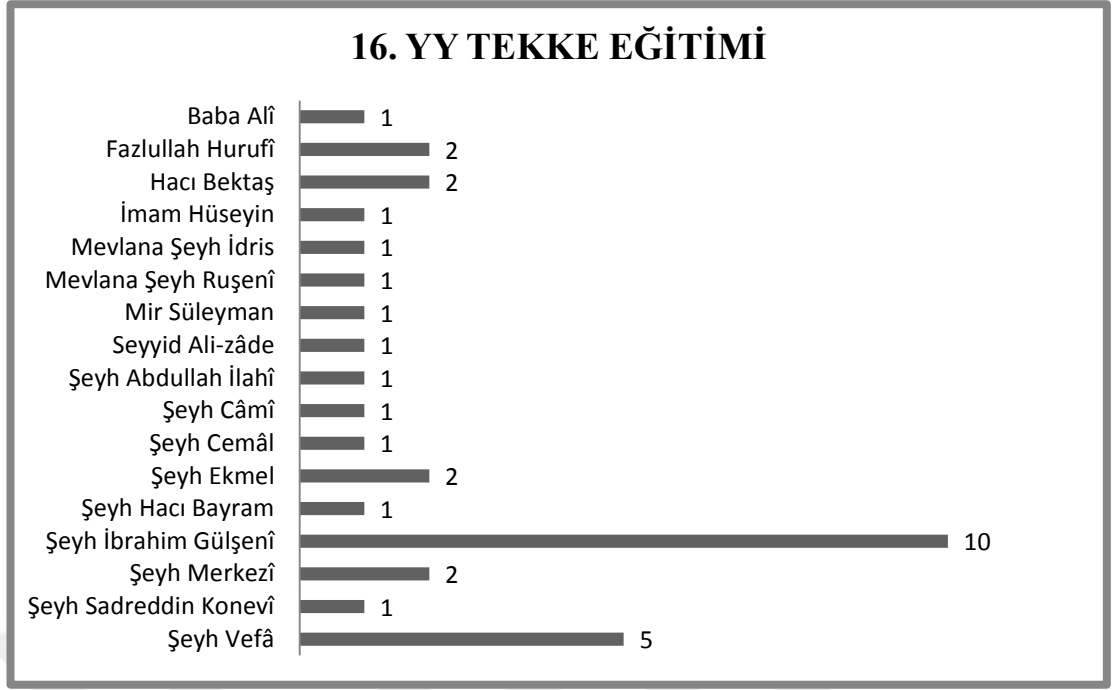
3.1.b. İnfomal Eğitim

3.1.b.i. Tekke Eğitimi

Tezkirelerde informal eğitimden bahsedildiğinde tekke eğitimi ağırlıklı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir tekkeye mensup olan ve oranın âlimlerinden ders ve terbiye gören şâirlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır.

16. yüzyıl tezkireleri incelendiğinde tekke ve tarikat çevresinde oluşan toplanmalar ve bu mekanlarda alınan ilmî ve sanatsal eğitimler bir hayli önem teşkil etmektedir bu konuya Mustafa İsen, “Dîvân Şâirlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri” adlı makalesinde şu şekilde değinmiştir: “Büyük mutasavvıf kişilerin çevresinde toplanmalarla tasavvufun teşkilat ve merasim sistemi hâline gelmesi demek olan tarikatlar, güzel sanatların gelişiminde çok önemli roller oynamışlardır. Her türlü fikir ve heyecan şahlanışını kendine konu bilen edebiyat, tasavvuf heyecanı için de bir ifade vasıtası olmuş ve gönüllerde yanan kutsal ateş şiirle dile getirilmiştir (1989, 22–23).

Aşağıdaki tabloda 16. yüzyıl tezkirelerinde tekke eğitiminde adı geçen yetiştiriciler verilmiştir:

Tablo 3.2. 16. Yüzyıl Tekke Eğitimi

Bu dönem tezkirelerine bakıldığında ve tabloda da görüldüğü üzere, dinî ve tasavvufî konularda ve sanatta yetiştirici olarak öne çıkan en belirgin İslam âlimleri; Şeyh İbrahîm Gülşenî ve Şeyh Vefâ'dır. Bu iki isme bakıldığında etkilerinin yaşadıkları yüzyılları aşmış ve nesilleri düşünceleri ve öğretileriyle etkilemiş oldukları görülmektedir.

Şeyh İbrahîm Gülşenî'nin Osmanlı sanat ve kültürü üzerine olan etkisini Muhsin Macit, "Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahîm Gülşenî'nin İşlevi" adlı makalesinde şu şekilde yorumlamıştır: "Osmanlı şiir ve sanatının gelişmesine katkıda bulunan tekke tasavvuf erbâbından biri de İbrahîm Gülşenî'dir. Onun Tebriz'de biçimlenen sufi kimliği, Kahîre'de kurduğu Gülşenî Tekkesinde olgunluğa erişmiştir. Kahîre'deki Gülşenî Tekkesi, Anadolu ve Rumeli'de yetişen pek çok insan için bir cazibe merkezi olmuştur. Yenice, Edirne, Bursa, İstanbul, Gelibolu gibi o devrin belli başlı Osmanlı kültür merkezlerinden Gülşenî Tekkesine gidip tasavvuf eğitiminden geçtikten sonra Osmanlı coğrafyasının değişik bölgelerinde faaliyetlerini sürdüren çok sayıda şâir ve musikişinas yetişmiştir. Gülşenî şâir ve musikişinaslar

Mevlevî ve Hurûfî muhitleriyle iyi ilişkiler kurmuş ve karşılıklı etkileşim içinde Osmanlı sanatına katkıda bulunmuşlardır.” (2002, 193)

16. yüzyıl tezkirelerinde adı geçen ve İbrahim Gülşenî'ye bağlanan isimler şunlardır: Usûlî, Ârif, Mevlânâ Seyyid İlahî, Ârifî, Lâyhî, Hâtemî, Bekâyî, Yusuf, Siyâmî, Semâî, Bu isimler tezkirelerde şu ifadelere yer verilmiştir: Ahdî ve Latîfî tezkirelerinde Şeyh Gülşenî'den bahsederken övgü dolu hitap cümleleri kullanmışlardır. Ahdî Semâî maddesinde Gülşenî için “âsitan-ı felek-âşiyân” ifadesini kullanırken Latîfî, Usûlî maddesinde onun için “meşâyhî kibardan” ifadesini kullanmıştır. Bu ifadeler yetiştiricinin saygınlığını gözler önüne sermektedir. Latîfî, tezkiresinde Ârifî için “Gülşenî hizmetinde bulundu. Ol esnalarda bi'l-ittifak müteferrika zümresine ilhak olunup Mısra vardukda nice müddet dahi Hazret-i Şeyhün hizmetinde olup şeref-i musahabetlerinden vâfir maârif ü avârif tahsîl ü tekmil idüp âyine-i kalbi safâ buldı” demiştir. Ayrıca Ârifî, Gülşenî'nin ölümü için tarih düşmüştür:

Kerd rihlet zi gülistan-ı fena
Gülşenî anî Şeyh İbrahim

Zed kadem ber nişîmen-i lâhut
Şud be-halvetseray-ı uns mûkim

Z'in serây-ı fena-yı hâdise nakş
Geşt mihmân be hânkah-ı kadim

Güft hatif berây-ı u tarih
Mate kutbü'z-zemân İbrahim (449)

Âşık Çelebi'nin tezkiresinde Lâyhî maddesinde “Bir zeman Gülşenî hazretlerinin hankahında gâh gül gibi nesîm-i şevk-i İlahî ile güldi”, *Künhü'l-Ahbâr*'da Seyyid İlahî biyografisinde “Gülşenî tarıkında dâmen-der-miyân ve edâ-yı nahm-ı pâk ile ol gülistâna bülbül-i hoşelhân oldu” ifadeleri yer almaktadır. Hâtemî için “Ve bir zaman

abâ vü ecdâdı tarîkına sülûk idüp tımar aldı. Bâdehû ol mülki terk idüp Şeyh İbrahim Gülşenî tarîkıni ihtiyâr itdi.” Beyânî’nin tezkiyesinde Bekâyî için Gülşenî tekkesindedir ifadesi yer almaktadır. Yûsuf maddesinde de “Mısırda Şeyh İbrahîm-i Gülşenî Hazretlerine iradet ü teslim götürüp âsitâne-i âliyelerinde niçe müddet mukîm olmuşdur” ifadeleri geçer. Yine Beyânî’nin tezkiyesinde Hâyretî’nin Gülşenî’ye yazdığı gazele yer verilmiştir:

Ben de tapunda serverâ derbân olayın varayın
Ya’nî sa’âdet mülkine sultân olayın varayın

Ma’mûr iken bu hân mân-ı genc-i nihân olmaz ayân
Ey Hayretî yap yap hemân virân olayın varayın

Velehû: Hayretî ehl-i hüner çokdur velî ayb olmasun
Görmedüm ben kimse aybın görmemek gibi hüner (58)

Tüm bu verilerden yola çıkarak söylenebilir ki Gülşenîlik öğretisi Osmanlı şiir ve sanat dünyası için önemli bir basamak olmuştur. Kendisi de bir şâir olan İbrahim Gülşenî yetiştirdiği isimlere çok yönlü bir terbiye ve eğitim vermiştir. Onun öğretilerinden yararlanmak isteyen şâirler Anadolu’dan yola çıkarak Mısır’a kadar gitmiş bu tekke birçok şâir için cezbedici olmuştur. Bu tekkenin, tasavvufî öğretileri, vahdet-i vücud anlayışına yakınlığı, Mevlevî ve Nakşibendîlere olan yakınlığı onu rind meşrep şâirler tarafından tercih edilir hale getirmiş olabilir. Gülşenî’ye tekkesi, Şeyh Gülşenî’nin vefatından sonra da etkisini yetiştirdiği müridler aracılığıyla azalarak da olsa sonraki yüzyıllarda da devam etmiştir.

16. yüzyıl tezkiyelerinde öne çıkan bir başka âlim de Şeyh Vefâ’dır. Kendisi de bir şâir olan Şeyh Vefâ, Zeynîyye tarikatının Vefâiyye kolunun kurucusu mutasavvıf, âlim ve şâirdir. Öğretileri ve eğitimi ile birçok şâiri etkilemiş onlara el vermiştir. Onun eğitiminden geçen isimler şunlardır: Mevlânâ Şemî, Mevlânâ Yâkunî, Mollâ

Zâtî, Sabâyî, Sinan Paşa, Gubârî olarak tezkirelerde tespit edilmiştir. Örneğin Latîfî'nin tezkiresinde Sinan Paşa biyografisinde: “Şeyh Vefâ hazretlerinden el alup mürid-i iradet-peziri oldı”, yine aynı tezkirede Mevlânâ Şemî için “Hazret-i Şeyh Vefâ dervişlerindendir” ifadelerine yer vermiştir. Sehî Bey'in tezkiresinde ise Sabâyî için “Şeyh Vefâ hazretlerinden tayib ve çok maârif tahsîl eylemiş rah-ı Hakka sahîb ehl-i sülûk kimesnedür.” şeklinde bahsedilmiştir. Mollâ Zâtî için “Şeyh Vefâ rahmetullahî aleyh sülûkine sâlik olmuş dervîş kişidür” denilmiştir.

Mevlânâ Yâkunî için ise “Tasavvufa meyli artuk olup Şeyh Vefâ kayim-makamı olan Ali Dededen tevbe itmiş dervîş-nihad cüvan idi” ifadeleri kullanılmıştır. Beyânî de tezkiresinde Gûbarî'nin Şeyh Vefâ hankahındayken şu beyitleri yazdığını söyler: “Evâil-i tahsîlinde zâviye-i Şeyh Vefâda sâkin iken bu beyti dimişdür:

“Ser-i kûy-ı Vefânun hâksârı

Ayaklar topragı ya'nî Gubârî” (137)

16. yüzyıl tezkirelerinde bu iki âlim dışında öne çıkan isimler Şeyh Rûşenî, Şeyh Ekmel, Şeyh Merkezî, Fazlullah Hurûfî, Hacı Bektâş-ı Velî'dir.

XV. yüzyılın önde gelen Halvetî şeyhlerinden, Şeyh Rûşenî, mutasavvîf ve şâirdir. Kendisi daha çok şiirlerinde kullandığı Rûşenî mahlasıyla tanınmaktadır. İsmet Uzun, *Dede Ömer Rûşenî, Neynâme* adlı çalışmasında Rûşenî'nin yetişmesinde ve tasavvufa intisabında önemli rolü bulunan ve Monlâ-yı Rûmî olarak tanınan ağabeyi Alâeddin Ali'yi Anadolu'daki ilk Halvetî meşâyihinin önde gelenlerinden biri olarak kaydetmiştir (1994, 81). “Rûşenî'nin ilmî ve tasavvufî yönden tanınmış bir aile muhiti içinde yetiştiğini söylemek mümkündür” (1994, 81). ifadelerini kullanmıştır. Şeyh Rûşenî, İbrahîm Gülşenî'yi yetiştirmiş olup Hızır Bâlî'ye hoca olmuştur. Aynı zamanda iyi de bir şâirdir.

Şeyh Merkezî, Halvetî-Sünbülî Şeyhî, âlim olup Bihiştî-i Sâni, Levhî'yi yetiştirmiştir. Kendisi aynı zamanda şâirdir. Fazlullah Hurûfî, Hurûfîlik fırkasının kurucusudur. Görüşleri sebebiyle idam edilmesinin ardından öğretisi geniş coğrafyalara yayılarak kendine etki alanı bulmuştur. Nesîmî ve Temennâyî'nin hocası olup aynı zamanda dîvân sahibidir.

Hacı Bektâş-ı Velî, Bektâşîlik tarikatının kurucusu olan Türkmen Şeyhîdir. 16. yüzyıl tezkirelerinde Nedîmî ve Semâî'yi yetiştirdiğinden bahsedilir. “Bektâşîlik daha çok avam arasında kendine yer bulup halk edebiyatı alanında eser veren şâirlere rastlanmaktadır.” (İsen 2010, 189).

Şâirlerin belli bir tekke etrafında toplanmasının sebeplerinden bazıları o tekkelerin gücü, kişilerin dine olan inancı, şâirlerin tasavvufa yatkınlığı, ruhî gelgitler ve bunalımlar gibi temel sebeplerin yanında adı geçen tekkelerin eğitime ve sanata verdiği değer ve pay ile doğru orantılı olabilmektedir. Örneğin; “Gülşenîlik tarikatının kurucusu olan İbrahim Gülşenî, devrinin nüfuzlu bir âlimi olmasının yanı sıra Mesnevi'ye kırk bin beyit nazire yazacak kadar da şiirle ilgili bir şahsiyetti. Melamet neşesini ön planda tutan Gülşenîler, başta rintçe tavırlarıyla dikkat çekmişler.” (İsen 2010, 190). Bu gibi durumlar şâirleri belli tarikatlere daha da yakınlaştırmaktır. Tekke eğitimi içinde hem tekke/tarikat ehli olup hem de şâir olan bu isimler yukarıdaki bahsi aydınlatmaktadır. Bu özellik şâirlerin kimliğini kazanması açısından sanat anlamıyla da hocasından etkilenmiş olabileceğini ortaya koyabilir. Öncelikle devrin yetiştiricilik vasfıyla önde gelen iki tasavvuf ehlinin şâir kimliklerinden bahsedip sonra genel görünüşe bakılacak olursa; İbrahim Gülşenî, edebî yönü kuvvetli bir kimseydî. O birçok esere imza atmış olup eserleri arasında şunlar yer almaktadır. Eserleri. *Manevî, Dîvân, Kenzü'l-cevâhir, Sîmurnâme*. Şeyh Vefâ'nın eserleri: *Risâle-i Manzûmât-ı Şeyh Vefâ, Makam-ı Sülûk, Sâz-ı İrfân,*

Melhame-i Şeyh Vefâ fi'l-küsûf ve'z-zelzele ve'l-matar ve'l-berd ve ahvâli'l-cevviyyâti'l-uhrâ, Rûznâme, Risâle fi'r-rub 'i'l-müceyyeb, Yedi Yıldızın Ahkâmı'dır.

Şeyh Ruşenî, Şeyh Ekmel, Şeyh Merkezî, Fazlullah Hurûfî, Hacı Bektâş-ı Velî, Hacı Bayrâm-ı Velî, Şeyh Abdullah İlâhî, Şeyh Sadrettin Konevî, Şeyh İdris, Şeyh Cemâl, Baba Ali, Şeyh Câmî şâirlik özellikleri olan kimselerdir.

Yukarıda adı geçen yetiştiriciler haricinde adı geçen şahıslar ve onların öğrencileri şu şekildedir: Mevlânâ Ebu'l Fazl Çelebi, Mir Süleymen'dan; Yetim, Şeyh Cemal'den; Meşrebî, Baba Ali'den; Mevlânâ Kudbeddin, Şeyh Sadreddin Konevî'den; Emir Buhârî, Şeyh Abdullah İlâhî'den; Kutbu Yazıcı-zâde Mehmed Çelebi, Mevlânâ Şeyhî, Şeyh Hacı Bayram'dan; Askerî, İmam Hüseyin, İmam Hasan'dan; Câmî, Şeyh Câmî'den yetişmiştir.

Tekke eğitiminin yanında şâirlik özelliği de olan bu isimler edebi ortamın gelişmesi ve Osmanlı kültür hayatının belli seviyelere gelmesinde önemli katkı sağlamışlardır. Girişte verilen tabloda yer alan tezkirelerden tespit edilebilen neredeyse tüm isimler şâirlik özellikleriyle de karşımıza çıkmaktadır. Bu da yukarıda da bahsedildiği üzere belli tekkeler etrafında şâirlerin kümelenmesindeki etkenlerden biri olmuştur.

Belli bir yetiştirici ismiyle zikredilmese bile Atâ, Riyâzî, Sûzî, Şeyh İlâhî, İlhâmî, Vâlihî, Hayatî ve Ulûmî'nin Nakşibendî tekkesi mensubu oldukları Latîfî ve Âşık Çelebi'nin tezkirelerinde zikredilmiştir. Sekiz kişinin mensubu olduğu bilgisiyle Nakşibendî tekkesi öne çıkan tekkelerin başında gelmektedir. İslam dünyasında çok sayıda tarikat olmasına rağmen şâirler arasında en çok tercih edilen tekkeler tezkirelerde yukarıda da belirtildiği sebepler sonucunda Mustafa İsen'in "Dîvân Şâirlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri" adlı çalışmasında 220 şâirle Mevlevîlik, 30

şâirle Nakşîlik, 27 şâirle Halvetîlik, 7 şâirle Bektâşîlik, 6 şâirle Kâdirîlik olarak belirtilmiştir.

3.1.b.ii. Şâir Yetiştiriciler

Belli bir İslam âliminden tasavvufî ve ilmî eğitim almanın dışında tezkirelerde usta-çırak ilişkisine dayalı, bazı şâirleri sanatsal anlamda eğiten isimlere de rastlamak mümkündür. Her şâir belli bir medrese eğitiminden geçmemektedir. Bazı şâirler yetiştiricilik misyonu yüklenip çevrelerinde bulunan hevesli şâir adaylarını yetiştiriyor; onlara el vererek kendi bilgi ve deneyimlerini aktarıyordu. Bu yetiştirici şâirlerden bazıları aynı zamanda medrese eğitimi almış iyi eğitilmiş kişilerdi. Aşağıdaki tabloda şâir-yetiştirici olarak öne çıkan isimler verilmiştir.

Tablo 3.3. 16. Yüzyıl Şâir-Yetiştiriciler

16. yüzyıl tezkirelerinde diğer şâirlere nazaran daha fazla kişiyi eğiten yetiştirici konumunda ön plana çıkan şâirler Necâtî ve Zâtî olarak karşımıza çıkmaktadır.

Necâtî'nin, tezkirelerden yola çıkarak döneminin önemli üstadlarından olduğu söylenebilir. Çağdaşları üzerinde olduğu gibi yetiştirdiği öğrenciler silsilesiyle sonraki yüzyıllarda yaşamış şâirler üzerinde de etkisi vardır. Tezkirelerdeki notlardan kendinden sonraki yüzyıllarda da şiirinin ve tarzının çeşitli yollarla nazire gibi belli başlı üstad arasında anıldığı görülmektedir. Necâtî'nin bilinen en meşhur öğrencileri: Sun'î, Sâvurî ve Sehî'dir.

Necâtî'nin yetiştirdiği isimler için tezkirelerde şu ifadeler kullanılmaktadır: *Künhü'l-Ahbâr*'da Sûnî için "Kastamonidendir. Merhûm Necâtî Begün şâkirdlerindendir", yine Sehî maddesinde "Merhûm şâir Ahmed Paşaya ve Necâtî Beg cenabına yetişmiş her birine nice rûzgâr hizmet itmişdür" ve Sâvurî için "Necâtî Begden telemmüz zahîr zümre-i kuzâtdan bir kâbil kimse imiş" denilmiştir.

Yetiştiricilik hususunda adı geçen bir diğer şâir de Zâtî'dir. Kaynaklarda Zâtî'nin iyi bir tahsîl almadığı fakat çeşitli meclislere katılarak kendini geliştirdiği söylenmektedir. "Ömrünün bir kısmında, geçimini Müneccim-zâde'den öğrendiği remil ve vefk ile sağlamaya başlamıştır. Bunun için Bayezid Câmîî yakınında bir dükkân kiralar. Bu dükkân bir müddet sonra İstanbul'un en önemli şiir mahfillerinden biri haline gelmiş ve şâirin hayatı yine şiir ve edebiyat sohbetleriyle dolmaya başlamıştır. Buraya devrin tanınan tanınmayan, dîvânı olan olmayan pek çok şâir devam etmiş, artık devrin şiir otoritesi kabul edilen Zâtî'den şiirleri hakkında fikir sorar olmuşlardır. Bunlar arasında bir müddet sonra meşhur olacak Yahyâ Bey, Kara Fazlî, Hayâlî Bey, Galatalı Kudsî ve Bâkî gibi şâirler de vardır." (Çavuşoğlu 1981, 68).

Latîfî'nin tezkiresine göre Zâtî'nin yetiştirdiği şâirler arasında Kudsî gösterilmektedir: “Belde-i Galatadan ümena zümresinden Zâtî şâkirdlerinden kâbil-i şan u sühan-fehm ve ehl-i irfân idi” (429), Beyânî'nin tezkiresinde Fazlî-i Sânî için “Nazm-ı eşara sarf-ı enzar idüp evkatı musahabet-i Mollâ Zâtî'ye mahsur ve şi'riyle müşaareye maksurdur. Zâtînün tilmîz-i hâssı geçinüp anunla müfâhare iderdi” ifadeleri kullanılmıştır.

Necâtî ve Zâtî tüm bu bilgiler göz önüne alındığında devirlerinde şiir okulu ve ekolü oluşturan iki isimdir. Necâtî ve Zâtî dışında tezkirelerde karşılaşılan şâirler: Melîhî, Ulvî, Işkî, Sabâyî, Nihânî'dir. Melîhî için Sehî Bey, tezkiresinde Ahmed Paşa'nın üstâdı olduğundan şu şekilde bahseder “Monlâ Veliyyüddin oğlu Ahmed Paşanın şirde üstâdı vü pişvasıdır.” Fatih Köksal, Melîhî maddesinde; Melîhî'nin, özellikle Ahmed Paşa olmakla beraber dönemin şâirleriyle devamlı görüştüğünü ve şiir meclislerinde bulunduğunu belirtmektedir (2013).

Sehî Bey'in tezkiresinde Hayatî'nin Mevlânâ Ulvî'nin öğrencisi olduğu söylenir ve eklenir “Mevlânâ Ulvînün şâkirdidir. Ulvînün yigitligi baharı zamanı geçüp hayatı gülleri pejmürde ve şahsâr-ı ömri tünd-bâd-ı havâdis-i rûzgârdan azürde olıbaşlayıcak pîrî bî-tâkât ve fakir-i bî-kudret olıcak düşen kasidelerin Hayatî ile dergâh-ı âlem-penâha gönderüp erkân-ı devlet dahı pâye-i serir-âlâ-yı padişaha arz eyleyüp câyize tarîki ile inâm-ı sultanî ve ihsân-ı Osmânîden behremend ü saadtmend olurdu” şeklindeki bilgiyle şâirliklerinin beğenildiği ve karşılığında ödüllendirildikleri bilgisine ulaşılmaktadır. Mollâ Işkî'nin ise Kâtibî'nin hocası olduğu belirtilir. Âşık Çelebi'nin tezkiresinde ise Nihânî'nin Surûrî'nin yetiştiricisi olduğu aktarılmaktadır. Sehî Bey'in tezkiresine göre; Keşfi, Mollâ Sabâyî'den yetişmiştir.

Tüm bu verilen bilgiler ışığında 16. yüzyıl tezkireleri arasında belirli bir yetiştirici ismini vererek daha kesin bilgiler sunan tezkireler Âşık Çelebi'nin ve Kınalı-zâde'nin tezkireleridir. Bu bilgilerin çokluğu bu tezkirelerin hacimce büyük olmasının yanında aynı zamanda tezkire yazarlarının da iyi tahsîl almış ve başarılı ilim adamları olmalarıyla devrin önde gelen âlimlerini de yakından tanımlarıyla ilgilidir.

3.2. 17. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim

3.2.a. Formal Eğitim

17. yüzyıl tezkirelerinin antolojik özelliklere sahip olması sebebiyle eserlerdeki biyografik bilgilerde şâirlerin eğitim-öğretim durumlarına fazla rastlanılmamaktadır. 17. yüzyıla ilgili eğitim bilgilerine çoğunlukla Riyâzî'nin tezkiresi ve Rızâ'nın tezkiresinden ulaşılmıştır. 17. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim, informal eğitime göre daha ön plana çıkmıştır. Ancak dikkat çekicidir ki 17. yüzyıl tezkirelerine bakıldığında eğitim-öğretim bilgilerinin önceki yüzyılları daha fazla kapsar şekilde karşımıza çıktığı görülmektedir. Bunun sebebi bilgilerin çoğuna ulaşabildiğimiz tezkirelerin 17. yüzyılın başlarında yazılmış olması, antolojik tipte tezkirelerin fazla bilgi vermemesi ve medrese eğitiminin gitgide bozulması olarak sıralanabilir. 16. yüzyılda en ihtişamlı zamanlarını yaşayan Osmanlı medreseleri 17. yüzyılın sonlarına doğru gerilemeye başlamıştır. Fakat 17. yüzyıl tezkirelerindeki eğitim-öğretim bilgilerine bu etki yansımamıştır. Bunun sebeplerinden biri tezkirelerde hala 16. yüzyılın eğitim mevzularından da bahsediliyor olunmasıdır.

17. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim kapsamında adı en çok zikredilen üç âlim; 16. yüzyılda dönemin önde gelen isimlerinden Ebussuûd Efendi, Sâdeddin Efendi ve Çivi-zâde Efendi'dir. Bu yüzyıl tezkirelerinde bilgilerin çoğunun 16. yüzyıl

yetiştiricileriyle ilgili olması sebebiyle önce bu yetiştiricilerden bahsedip sonra 17. yüzyıl şâirlerini yetiştiren âlimlerden bahsedilecektir.

16. yüzyıl tezkirelerine bakılırken bir önceki başlıkta hakkında ayrıntılı bilgi verilen Ebussuûd Efendi'nin Riyâzî'nin tezkiresinde bahsi geçen ve önceki yüzyıldan farklı olarak karşımıza çıkan yetiştirdiği isimler şunlardır: Hasîbî, Sâdeddin Efendi, İlmî, Kudsî, Müslümî, Halîmî, Meylî-i Diger'dir. Bir önceki yüzyılda söz edilen isimlerle beraber değerlendirildiğinde Ebussuûd Efendi'nin yetiştirdiği isimler 24'e çıkmaktadır.

17. yüzyıl tezkirelerinde yetiştiriciliğiyle öne çıkan bir diğer isim ise; Osmanlı Şeyhülislâmı olan Çivi-zâde Muhyiddin Efendi'dir. Kendisi dönemin en önemli âlimlerinden ve yetiştiricilerinden biri olan Ebussuûd Efendi ile bazı dinî konularda fikir ayrılığına düşmüştür. Dinî konulardaki fikir ayrılıkları onların ilmî hayatına da yansımıştır. Ferit Kam, *Kınalı-zâde Ali Çelebi* adlı çalışmasında, Kınalı-zâde Ali Çelebi'nin Çivi-zâde'nin şeyhülislâm olması üzerine onun fetvâsıyla mülazım olduğunu belirtirken Ebussuûd Efendi'nin de onun atanmasını geciktirdiğini bunun sebebinin de Çivi-zâde ile düştükleri fikir ayrılıkları olduğunu söylemektedir. Bu bilgilerden de yola çıkarak görülmektedir ki yetiştiricilik konusunda öne çıkan âlimler arasındaki münasebet de doğrudan onların talebelerini de etkilemektedir. Riyâzî'nin tezkiresine göre onun yetiştirmiş olduğu önceki yüzyıldan farklı isimler şunlardır: Zuhûrî, Riyâzî-i Diger, Ganî Efendi, Râzî Çelebi'dir. Bu yüzyıl tezkirelerindeki veriler de eklendiğinde Çivi-zâde'nin bu yüzyıla kadar 7 şâiri yetiştirdiği saptanmıştır.

17. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim anlamında öne çıkan isimlerden bir diğeri de şeyhülislâm ve tarihçi Sâdeddin Efendi'dir. Kendisi babasının saray çevresindeki etkisi sebebiyle daha küçük yaşta iken iyi bir tahsîl görmüş ve devrin ileri gelen

âlimlerinden ders almıştır. Konumunu güçlendirmek için Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalifleriyle iş birliği ettiğini söyleyen Şerafettin Turan, onun devletin dış siyasetine dair konularda en büyük etkisi olduğunu kaydeder. Sâdeddin Efendi, ilmiyemesleği yanında idarî ve siyasî işlerde de söz sahibi olan önemli bir âlimdir. Özellikle oğullarını ve yakınlarını önemli mevkilere getirmesi ulemâ mesleğindeki bozulmaya sebep olarak gösterilir (2002, 196-198). Tüm bu sebeplerden ötürü kendisi döneminde eğitim hususunda ve mesleki anlamda önemli isimlerin başında gelmektedir. 17. yüzyıl tezkirelerine göre yetiştirdiği isimler şunlardır: Hâletî, Hibrî, Nâdirî, Edîbî, Müttekî, Hasan Çelebi, Kadîrî Çelebi, Hüdâyî ve Vâlî'dir. Sâdeddin Efendi'nin bu yüzyıla kadar 9 şâiri yetiştirdiği kaydedilmiştir.

Yukarıda bahsedilen ve yetiştirdikleri öğrenci sayısı ile daha fazla ön plana çıkan âlimlerin dışında da 17. yüzyıl tezkirelerinde adı geçen 16. yüzyılda yaşamış birçok şâire hocalık yapmış ve onları yetiştirmiş başka isimler de vardır. En sık bahsedilen âlimler Kadî-zâde Efendi, Arab-zâde, Muallim-zâde Efendi, Azmî Efendi, Mâlûl-zâde, Ahî-zâde Abdülhâlîm Efendi, Kınalı-zâde Ali Çelebi, Kemâlpaşa-zâde ve Bostan-zâde Efendi'dir.

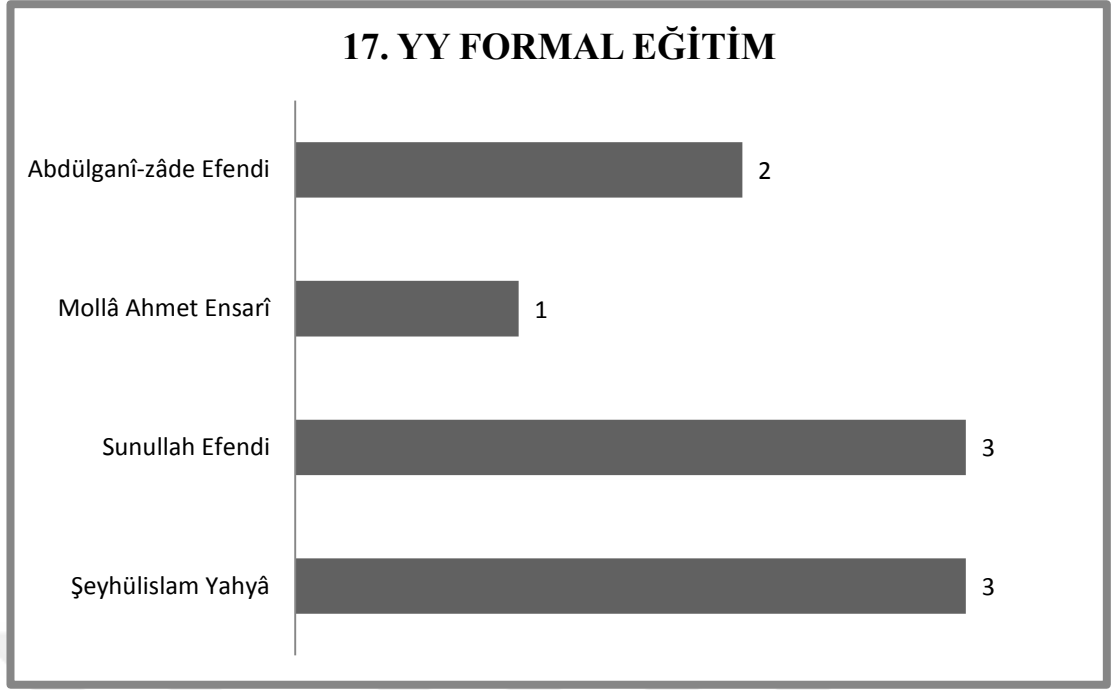
Önceki yüzyıl tezkirelerinde de adı geçen Kadî-zâde Efendi, Arab-zâde, Muallim-zâde Efendi ve Kemâlpaşa-zâde ile ilgili detaylı bilgiye daha önceden yer verilmiş olup 17. yüzyıl tezkirelerine göre onların yetiştirdiği isimler önceki yüzyıl tezkirelerinden farklı olarak sırasıyla verilecek olursa, Ümîdî/ Müttekî, Makâlî-i Diger/ Şeyhî-i Diger, Ulvî, Nâmî-i Diger /Hızrî'dir. Bu isimlerden Kadî-zâde Efendi, Arab-zâde, Muallim-zâde Efendi 5'er Kemâlpaşa-zâde ise 10 isim yetiştirmiştir.

16. yüzyılın önemli yetiştiricilerinden biri olarak gösterilen Kınalı-zâde Ali Çelebi aynı zamanda da Çivi-zâde'nin talebesidir. Devrin önemli ailelerinden gelen ve iyi âlimlerden tahsîl gören Ali Çelebi aynı zamanda şâirlik yönüyle de ön plana

çıkılmaktadır. Bu yüzyıl tezkirelerinde 16. yüzyıla ek olarak Emânî, İlmî-i Diger ve Nahîfî onun yetiştirdiği öğrencilerdendir. Önceki yüzyılda adı geçen öğrencilerle beraber Ali Çelebi'nin 5 ismi yetiştirdiği kaydedilmiştir. Dönemin önemli âlimlerinden bir diğeri yetiştiricilik konusunda öne çıkan Bostan-zâde Efendi'dir. Kendisi iyi bir tahsîl görmüş ve Dürrî, Muhîtî, Nâzukî, Nüvîtî, Hilmî ve Talat'ı yetiştirmiştir ve toplam 6 ismi yetiştirdiği kaydedilir. Osmanlı şeyhüislâmı Mâlûl-zâde Efendi, uzun bir süre Ebussuûd Efendi'nin mülâzımlığını yapmıştır. Kaynaklarda eseri bulunduğuna dair bir bilgi yoktur. Onunla ilgili bilgiler 17. yüzyıl tezkirelerinde mevcuttur. Şâhî, Feyzî-i Diger ve Mânî'yi yetiştirmiştir. Osmanlı âlimi, şâir ve hattat olan Ahî-zâde Abdülhâlîm Efendi, devrin ünlü âlimlerinden ve şeyhüislâm Ebussuûd Efendi'den ilim tahsîl etmiştir. Kendisi de şiirler yazan Ahî-zâde, Zihnî, Nîmetî ve Atâyî-i Diger'i yetiştirmiştir.

Yukarıda bilgileri verilen âlimler görüldüğü üzere 16. yüzyılda yaşamış ve devrinin önde gelen eğitimcilerinden olmuş isimlerdir. Bu isimler hakkında bilgilere değindikten sonra 17. yüzyılda yaşamış ve tezkirelerde kendine yer bulabilmiş âlimlere de değinmek gerekecektir. Bu bilgiler okurlara kendi yüzyılında yetiştirici olarak ön plana çıkan isimleri sunma açısından önem arz etmektedir.

Aşağıdaki tabloda 17. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim kapsamında adı geçen ve 17. yüzyılda yaşamış âlim ve yetiştiricilerin isimleri belirtilmiştir:

Tablo 3.4. 17. Yüzyıl Formal Eğitim

17. yüzyıl yetiştiricilerinden en önde geleni Osmanlı Şeyhülislâmı Sun'ullah Efendi'dir. Sun'ullah Efendi 16. yüzyılın ortalarında doğmuş olmakla beraber onun yetkisinin arttığı dönemler yüzyıl sonlarına ve 17. yüzyılın da başlarına denk gelmektedir. İlmiye basamaklarını usûlünce çıkan Sun'ullah Efendi, döneminde bozulmuş olan ilmiyesınıfına çekidüzen verme çabalarıyla da öne çıkan bir isim olmuştur. Riyâzî'nin tezkiresine göre onun yetiştirdiği isimler Atâyî, Vücûdî ve Kâbilî'dir. Riyâzî, Sun'ullah Efendi'den şu şekilde bahsetmektedir: Kâbilî “Çâr-bâliş-nişîn-i mesned-i iftâ Sun'ullah Efendi'den mülâzemetle kâm-revâ olup hâlâ berzâh-ı erbâine mübtelâ olan yârân-ı safâdandır”, Vucûdî “Çâr-bâliş-pîrâ-yı mesned-i şeyhü'l-islâmî Sun'ullah Efendi'den ihrâz-ı şeref-i mülâzemet idüp hâlâ gûşe-nişîn-i seccâde-i dirâset olmuşdur”; Atâyî “Tırâzende-i mesned-i iftâ Sun'ullah Efendi hazretlerinden i'âde-i mülâzemet ile kâm-revâ olup hala Yeni Ali Paşa'da seccâdenişîn-i ders ü ifâdedür.”

Bu dönem tezkirelerinde karşılaşılan bir diğer isim Şeyhülislâm Yahyâ'dır. Şeyhülislâm Yahyâ devrin önde gelen hocalarından ders görüp eğitiminin ardından çeşitli medreselerde müderris olmuş ardından ise kadılık görevinde bulunmuştur. Sonrasında ise Osmanlı Şeyhülislâmlığına getirilmiştir. Kendisinin devlet adamlığının yanında şâirlik yeteneği de bir o kadar kuvvetlidir. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi, Rızâ'nın tezkiresine göre Ârif'i yetiştirmiştir: "Şeyhülislâm Yahyâ Efendi hazretlerinden nâil-i şeref-i mülâzemet ol"muştur. Yahyâ, Riyâzî'nin tezkiresine göre ise "Mâdde-i mülâzemeti hâl-i fezâil-hısâli Yahyâ Efendi hazretlerinden olup", "Rûmili sadrında kâr-fermâ olan Yahyâ Efendi'den mülâzemetle kâm-revâ olmuştur" ifadeleri ile Riyâzî ve Sabrî-i Diger'i yetiştirmiştir.

Dönemde öne çıkan bir diğer isim olan Abdülganî-zâde Efendi, 17. yüzyılda yaşamış, medrese eğitimini tamamladıktan sonra müderrislik, kadılık gibi görevlerde bulunmuştur. "İyi bir aileden gelen Abdülganî-zâde Efendi, Nâdirî mahlasını kullanarak da şiirler yazmıştır" (Aksoyak, 2015). Abdülganî-zâde, Riyâzî'nin tezkiresine göre Aşkî-i Diger ve Ferîdî'yi yetiştirmiştir. Aşkî-i Diger maddesinde onun için şu ifadeler geçmektedir: "Abdülganî-zâde Nâdirî Efendi'den mülâzemetle kâm-revâ olduktan sonra bâzı medârise mutasarrıf olmuş idi." Yine Ferîdî maddesinde "Abdülganî-zâde Efendi'den mülâzım olup kâdî olmuştu" ifadelerine yer verilmiştir.

17. yüzyılda adı geçen bir diğer isim ise Mollâ Ahmed Ensarî'dir. Hakkında fazla bilgi olmamakla beraber Rızâ'nın Edayî'nin ondan mülâzım olduğu bilgisi yer alır.

Tezkire yazarlarının üslupları, eserlerine ve kelime seçimlerine etki etmiştir. Aynı zamanda bahsi geçen yetiştiriciler dönemin saygı duyulan ve nüfuzlu âlimlerindense hitap cümleleri de ona göre daha da farklılaşabilmektedir. 17. yüzyıl tezkirelerinde özellikle bahsi geçen ve Osmanlı Şeyhülislâmı olan Yahyâ Efendi ve Sun'ullah

Efendi dönemleri içinde eğitim, din, siyaset alanlarında kendilerinden söz ettiren isimler olmuşlardır. Riyâzî'nin tezkiresinde bu isimlerden bahsederken mutlaka isimlerinin başına tıpkı Ebussuûd Efendi, Kâdirî Efendi, Kemâlpaşa-zâde'de de olduğu gibi kudretleri doğrultusunda belli unvan veya sıfatlar getirilmiştir. Riyâzî, tezkiresinde Yahyâ Efendi'yi tanımlarken onu 'hâl-i fezâil-hısâlî' olarak değerlendirmiştir. Bu tarz kullanımlarına Yahyâ Efendi'nin adının geçtiği her biyografide rastlanılmasa da yukarıda verilen örneklerde görülmüştür ki ondan mülâzemet almak 'şerefe nâil olmak' olarak değerlendirilmektedir. Yine Sun'ullah Efendi için kullanılan sıfatlar da onun makamının yüceliğine vurgu yapan saygınlığını belirten ifadelerdir. Riyâzî'nin Sun'ullah Efendi'den bahsederken onu 'Çâr-bâliş-nişîn-i mesned-i iftâ' olarak nitelendirmesi fakat her âlim için bu ifadeyi kullanmaması Sun'ullah Efendi'nin önemini ortaya çıkarmaktadır. Kendisinin anıldığı her biyografide bu kullanıma rastlamak mümkündür. Onlar için kullanılan bu ifadeler makam ve mevki açısından önemli ve yüksek yerlerde olduklarını tekrar tekrar vurgulamaktadır. Tezkire yazarları bu tarz güce sahip âlimlerin isimlerini sıfatsız veya unvan kullanmadan geçmeyi tercih etmemişlerdir.

Mülâzım olan şâirler daha sonrasında çeşitli görevlerde bulunmaktaydı. Devrin önde gelen âlimlerinden mülâzım olan şâirler kendilerine üst makamlarda yer bulabilmekteydi. Bu dönem tezkirelerinden yola çıkarak şâirler hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmese de bazı şâirlerin eğitim sonrası görevlerinden söz edilmiştir. Örneğin Sun'ullah Efendi'nin talebelerinin belirtildiği ölçüde eğitimlerine devam ettikleri Riyâzî'nin tezkiresinde verilmiş veya tasavvufa meylettikleri aktarılmıştır. Örneğin Atâyî için "Tırâzende-i mesned-i iftâ Sun'ullah Efendi hazretlerinden i'âde-i mülâzemet ile kâm-revâ olup hala Yeni Ali Paşa'da seccâdenişîn-i ders ü ifâdedür" tanımlaması yapılmıştır.

Devrin önde gelen bir diğ er âlimi Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin Riyâzî'nin tezkiresinde bahsi geçen talebeleri için sadece mülâzım oldukları bilgisi verilmiş ve detaylandırılmamıştır. Örneğin Ârif için “Şeyhülislâm Yahyâ Efendi hazretlerinden nâil-i şeref-i mülâzemet ol”muştur ifadesine yer verilmiştir.

Yine aynı tezkirede diğ er âlimlerden farklı olarak Abdülganî-zâde'nin talebelerinin mülâzemet sonrası görevleri de aktarılmıştır: Aşkî-i Diger'in bazı medârise mutasarrıf olduğu, Ferîdî'nin ise mülâzım olup kadı olduğu bilgileri aktarılmıştır.

Bilgi takibi yapıldığında bahsi geçen şâirlerin devamında kadılık, müderrislik gibi meslekler yaptığı bilgilerine rastlanılsa da bu bilgilere tezkirelerden ulaşılamamaktadır. Bu durumun sebebi bilginin detaylandırılmadan verilmesi olabileceği gibi bahsedilen zamanlarda kişilerin henüz mesleğe başlamamış olmaları da söz konusu olabilir.

Devrin şâirlerinin belli hocaların etrafında kümelenmesinin sebeplerinden biri yetiştiricilerin nüfuzlu ve önemli âlimler olmalarının yanında şâirliklerinin de kuvvetli olmasıdır. Dönemin nüfuzlu âlimlerine bakılacak olunursa Şeyhülislâm Yahyâ Efendi devlet adamı olmasıyla neredeyse paralel şâirlik yeteneği olan bir âlimdir. Kendisi bir gazel ustası olarak devrinde en büyük şâirlerden biri olarak gösterilmektedir. Onun bu özelliği devrinde birçok şâiri de yakınına çekmesine vesile olmuştur. Devrin başka şâirleri tarafından kendisine sunulan şiirler ve onun adına düşülen tarihler mevcuttur. Eserleri arasında *Dîvân, Ta'liku Şerhi Câmi'i'd-dürer, Tahmîsü Kasîdeti'l-bürde, Nigâristân Tercümesi. Sâkînâme* yer almaktadır.

Sun'ullah Efendi de şâirlik özelliği olan bir âlim olup kendisinin fetvâlarının yanında münşeât mecmualarında çeşitli mektupları ve şiirleri bulunmaktadır.

Ganî-zâde Efendi, Nâdirî mahlasını kullanarak şiirler kaleme almıştır. İsmet Uzun, “Ganî-zâde'nin, süslü ve ahenkli söyleyişiyle Bâkî'yi, coşkun ve sanatkârane üslubuyla Şeyhülislâm Yahyâ ile Neffî'yi hatırlatır ve bunlara nazireler yazan şâirin özellikle gazel ve kasidelerinde başarılı bulunur” (1996, 355) demiştir. Eserleri arasında *Dîvân*, *Şehname*, *Münşeât*, *Risâle-i kalemiyye*, *Tefsîr-i Beyzâvî Hâşiyesi* bulunmakla beraber Abdülganî-zâde'nin bunlardan başka *Mahzen-i Bahr* adlı bir mesnevisinden söz edilip fakat de henüz nüshası tespit edilememiştir.

17. yüzyıl tezkirelerinde bu isimlere ek olarak formal eğitim kapsamında zikredilen ve tüm yüzyıldaki yetiştiricilerin isimleri aşağıda yetiştirdikleri talebeler ile beraber verilmiştir:

Şeyhî, Fâzıl Cürcânî'den; Şeyhî-i Diger, Abdülcabbar-zâde Efendi'den; Şeydâ, Müeyyedî Şeyhî Efendi'den; Sâdikî-i Diger, Ârifî-i Diger, Abdî, Azmî Efendi'den; Sâlih Efendi, Hayrüddin Efendi'den; Sânî, Nâmî-i Diger, Sinan Efendi'den; Vecdî, Ataullah Efendi'den; Dânişî, İzârî, Hasan Beg Efendi'den; Arşî-i Diger, Mimar-zâde Efendi'den; İzzetî, Latîf, Gürz Seydî'den; Atûfî, Seyfullah Efendi'den; İmâdî, Köse Bozan'dan; Fürûgî, Aga-zâde'den; Aşkî-i Diger, Feridî, Abdülganî-zâde'den; Fikrî, Pîrî Paşa-zâde'den; Fehmî-i Diger, Monlâ Ahmed Efendi'den; Atâyî, Kâbilî, Sun'ullah Efendi'den; Hâverî, Kadrî, Zeyrek-zâde Rûknüddin'den; Kirâmî, Abdülbâkî Efendi'den; Şâhî, Feyzî-i Diger, Mânî, Mâlûl-zâde'den; Muîdî, Mürim Çelebi'den; Nergîsî, Kaf-zâde'den; Niksârî, Şah Efendi'den; Selîkî, Hâkim-zâde Efendi'den; Bahşî, Sânî-zâde Efendi'den; Ârif, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'den; İshak Efendi, Âhî, Kara Bâlî'den; Agehî, Hâce Kaynî Mehmed'den; Fevrî, Bostan Efendi'den; Hilmî-i Diger, Ümîdî, Ubeydî, Kadı-zâde Efendi'den; Ümîdî-i Diger,

Kalender, Abdülkerim Çelebi'den; Emîrî-i Diger, Zînetî, Muhyî-i Diger, Ahmed Çelebi'den; Hâletî-i Kadîm, Ayânî, Kâmî, Kadri Efendi'den; Ânî, Abdî- i Diger, Kâdirî Efendi'den; Ehlî, Attar-zâde Şems Efendi'den; Bekâyî-i İznîkî, İbrahim Efendi'den; Bahârî, Kadıasker Seydî Çelebi'den; Cafer Çelebi, Hacı Hasan-zâde Mehmed Efendi'den; Selmân, Kıyâsî, Saçlı Emir'den; Cevrî, Abdülkerim-zâde Efendi'den, Cevherî, Refî-i Leng, Perviz Efendi'den; Hilmî, Bahuddin-zâde Abdullah Efendi'den; Hızrî, Taşköprü-zâde'den; Hayâlî-i Diger, Mevlânâ Kestelli'den; Derûnî-i Digeri, Leys-zâde'den; Dervîşî-i Diger, Kurd Efendi'den; Reyî-i Diger, Tâbî-i Diger, Kazıasker Abdurrahman Efendi'den; Rahmî, Celâl-zâde Sâlih Çelebi'den; Sürûrî, Âşık, Muhyiddin Fenârî'den; Serî-i, Âşkî-i Diger, Mustafa Efendi'den; Sâdî Efendi, Samsunî-zâde'den; Sâyî-i Diger, Merhabâ Efendi'den; Edâyî, Mollâ Şeyh Ensarî'den; Hâtemî-i Diger Turak Çelebi'den yetişmiştir.

3.2.b. İnfomal Eğitim

3.2.b.i. Tekke Eğitimi

17. yüzyıl tezkirelerinde informal eğitimin bir parçası olan tekke eğitiminde karşımıza önceki yüzyıllarda varlığını göstermiş olup, öğretilerinin etkisi yüzyıllar boyunca devam eden İslam âlimlerinin isimleriyle çıkmaktadır. Bu yüzyıl tezkirelerinde geçen tekke yetiştiricilerinin isimleri 17. yüzyıla ait değildir. Bu sebeple bu tezkirelerde karşımıza çıkan isimlerden genel olarak bahsedilecektir. Bu yüzyıl tezkirelerinde tekke isimleri ve onların mensupları yer almaktadır fakat yetiştirici isimleri yer almamaktadır. 17. yüzyıl tezkirelerinde karşılaşılan tasavvuf ehli olarak yetiştirici özelliğiyle de öne çıkan isimler birkaç tanedir bu bağlamda en belirgin İslam âlimleri; Şeyh Vefâ, Nakşibendî Hâkim Efendi, Nakşibendî Emîr Ahmed Buhârî ve Şeyh Merkez Efendi'dir. Bu isimlere bakıldığında etkilerinin

yaşadıkları yüzyılları aşmış ve nesilleri düşünceleri ve öğretileriyle etkilemiş oldukları görülmektedir.

Tekke ve tasavvuf konusundaki genel bilgiler önceki yüzyılda verilmişti. Bu yüzyıl tezkirelerinde adı geçen âlimlere değinilecek olursa bunların en önemlilerinden biri tekke âlimi Şeyh Vefâ'dır. Ayrıntılı bilgisi 16. yüzyıl Tekke Eğitimi bölümünde verilen Şeyh Vefâ, öğretileriyle ve yetiştirdiği müridlerinin silsilesiyle kendisinden yüzyıllar boyunca söz ettirmiş bir âlimdir. 17. yüzyılda da Riyâzî'nin tezkiresinde Şemî maddesinde "Şeyh Vefâ dervîşlerinden olup Vefâ-zâde hîz-i bâd-ı cihân-ı bî-vefâ itdükde kâyim-i makâmı olmuşdı" şeklinde karşımıza çıkmıştır.

Bu yüzyıl tezkirelerinde karşımıza çıkan bir diğer âlim ise Şeyh Merkez Efendi'dir. Halvetî-Sümbülî olan Şeyh Merkez Efendi, iyi bir eğitim almış bu sırada tasavvuf yoluna girmeye karar vermiştir. Riyâzî, tezkiresinde Behiştî'den bahsederken onun, Sâdî Efendi'nün dânişmendi iken terk-i örf ü izâfet idüp merkez-i dâire-i velâyet Şeyh Merkez Efendi'ye irâdet getirdiğini söylemektedir.

17. yüzyıl tezkirelerinde adı geçen diğer âlimler ise Nakşibendî Hâkim Efendi ve Nakşibendî Emîr Ahmed Buhârî'dir. Kendileri hakkında detaylı bilgiye ulaşılamasa da Riyâzî'nin tezkiresinde Rızâyî-i Diğer "Dânişmend iken terk-i örf ü izâfet idüp dil-i bîmârına şifâ-sâz olmag için Tâbîb-i dârü's-şifâ-yı ma'rifet-i Nakşibendi Hâkim Efendi hazretlerine irâdet getürmiş idi" şeklinde bir bilgi vardır. Riyâzî'nin tezkiresinde biyografisi verilen bu isimlerin medrese eğitimi görürken tasavvufa yönelmeleri dikkat çekicidir. Bu durum şâirlerin özel tercihlerinin veya eğilimlerinin bir sonucu olabileceği gibi tekkelerin şâirlere sağladığı sosyal ve sanatsal çevrenin etkisiyle de gerçekleşmiş olabileceği kuşkusuzdur. Bahsi geçen tekkelerin

dönemlerinin, dinî-tasavvufî boyutuna ek olarak sosyal ve kültürel olarak da cazibe merkezleri oluşu bu düşünceyi kuvvetlendirmektedir.

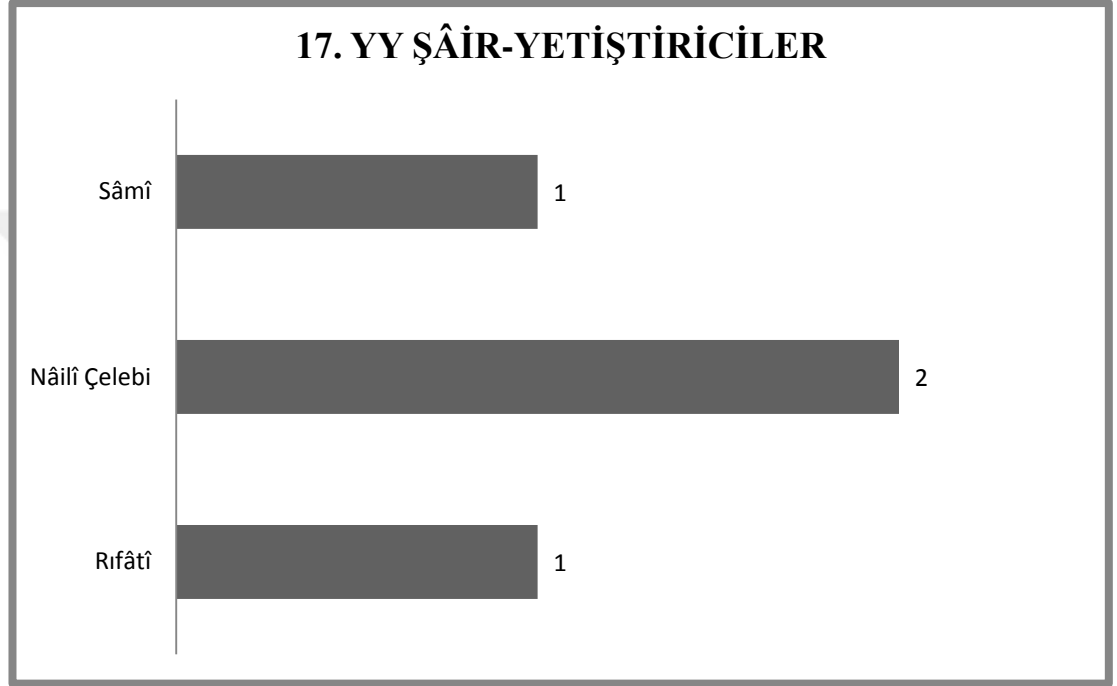
İstanbul'da ilk Nakşibendî tekkesini kuran mutasavvıf olan Nakşibendî Emir Ahmed Buhârî hakkında Mustafa Kara, hayatıyla ilgili bilgilerin, geniş ölçüde müridi Lâmiî Çelebi'nin *Nefehât Tercümesi*'ne dayanmakta olduğunu söylemektedir. Zaten Riyâzî de tezkiresinde Lâmiî maddesinde “Nakşibendî Emîr Ahmed Buhârî hazretlerine irâdet getürmüş idi” ifadesiyle ondan söz etmektedir.

Tezkirelerde adı geçen bu dört yetiştirici şâirlik vasıflarına da sahip isimlerdir. Şeyh Vefâ'nın eserleri: *Risâle-i Manzumât-ı Şeyh Vefâ*, *Makam-ı Sülûk*, *Sâz-ı İrfân*, *Melhame-i Şeyh Vefâ fi'l-küsûf ve'z-zelzele ve'l-matar ve'l-berd ve ahvâli'l-cevviyyâti'l-uhrâ*, *Rûznâme*, *Risâle fi'r-rub'i'l-müceyyeb*, *Yedi Yıldızın Ahkâmı*. Mustafa Kara, Mecdî'nin Emîr Buhârî'nin Mevlânâ'ya ait bazı gazelleri şerhettiğini, Hüseyin Vassâf ise *Risâle-i Hazret-i Sünbül Sinan* adlı eserin sonunda onun dîvânçesini gördüğünü söyler. Reşat Öngören ise Merkez Efendi'nin telif ettiği bir eser bulunmamakta demekle beraber kaynaklarda bazı ilahilerine rastlandığını belirtmiştir. (2013, 67)

Bu dönem tezkirelerine bakıldığında şâirlerin dinî ve tasavvufî konulardaki yönelimlerinden fazla bahsedilmediği görülmektedir. Bu tezkirelerde belli tekke ve tarikatların isimlerine yer verildiyse de önceki yüzyıldaki bilgi fazlalığına rastlanılmamıştır. 17. yüzyıl tezkirelerinde Mevlevî, Bektâşî, Gülşenî, Halvetî, Zeynî, Hayderî ve Nakşibendî tarikatlarının adı geçse bile burada konumuz gereğince yetiştirici olarak karşımıza çıkan isimler ayrıntılandırıldığı için söz konusu tarikatlara mensup olduğu belirtilen isimler değerlendirme dışı tutulmuştur.

3.2.b.ii. Şâir Yetiştiriciler

17. yüzyıl tezkirelerinde informal eğitim bağlamında yetiştirici konumunda ön plana çıkan şâirlerden bahsedilirken Necâtî gibi önceki yüzyıla ait isimlerin de karşımıza çıkmasına karşın tabloda sadece 17. yüzyıl şâir yetiştiricilerine yer verilmiştir:

Tablo 3.5. 17. Yüzyıl Şâir-Yetiştiriciler

17. yüzyıl tezkireleri arasında ismi zikredilen şâir Sâmi mahlaslı Yunus'dur. Sâmi, Âsım'ın tezkiresinde Abdî-i Diger maddesinde “şâkird-i Yunus Beg” ifadesiyle karşımıza çıkmaktadır. Sâmi hakkında dîvân sahibi olduğu ve şiirlerinin benzersiz olduğu aktarılmaktadır.

Dönem tezkirelerinde adı geçen bir diğer şâir ise Nâilî Çelebi'dir. Nâilî Çelebi 17. yüzyılın öneli şâirlerinden olup aynı zamanda da şâirleri usta-çırak usûlüyle yetiştirici olarak da anılmaktadır. Nâilî, Nâilî-i Kadîm olarak anılmaktadır. Araştırmacılar onu Türk edebiyatı Sebki Hindî üslubunun da öncülerinden olarak değerlendirmektedir. O, kasidelerinde devrin toplumsal hayatından kesitler aktarır

fakat öne çıkan özelliği gazelleridir. Onun ismi Yümnî'nin tezkiresinde Meylî'nin biyografisinde “Nâilî Çelebi'nin perverdesidir” ifadesi ile kullanılmıştır. Güftî'nin tezkiresinde Nihâlî için “Nâilî'nin zekât-haresidir” ifadesine yer verilmiştir. Kendisi *Dîvân* sahibidir.

Bahsi geçen bir diğer şâir de Rıf'atî'dir. Rıf'atî hakkında fazla bilgi olmamakla beraber Rızâ'nın tezkiresinde şâir, Veznî'nin onun terbiye ve taliminden geçtiği aktarılmıştır. Hem Sâmî hem Nâilî Çelebi hem de Rıf'atî'nin 17. yüzyılda yaşamış şâirler olması bu dönem tezkirelerinin 16. yüzyıl tezkirelerindeki sayıda olmasa da oluşan geleneği aktardıklarını göstermektedir.

Şâirler öğrencilerini usta-çırak eğitimi kapsamında informal bir eğitimle yetiştirdikleri için formal eğitimden informal eğitime geçildiğinde yetiştirme için kullanılan terimler de değişiklik göstermeye başlamaktadır. Formal eğitimde kullanılan ‘mülâzım’, ‘dânişmend’, ‘mu'îd’ gibi terimler yerini zaman zaman formal eğitimde de karşılaşılan ‘şâkird’, ‘perverde’, ‘terbiyet-kerde’, ‘peyvest’ gibi terimlere bırakmıştır.

Dönemin tezkirecileri iyi eğitim almış tahsilli kimselerdir. Bu şâirler düzenli bir medrese eğitiminden geçmiş ve ardından devletin önemli kademelerinde kadılık, müderrislik yapmış devrin şâirlerini tanımış onlarla meşk etmiş kişiler olmalarına rağmen şâirlerle ilgili bilgi vermeyip eserlere yönelmeleri onların tezkirelerini dönemin tarzı olan antolojik tipte tezkire tarzıyla yazmış olmalarından ötürüdür. Bu tarzın dışında kalan ve 17. yüzyıl tezkirelerine bakıldığında onların içinde eğitici-yetiştirici ismini vererek daha kesin bilgiler sunan tezkireler Riyâzî'nin ve Rızâ'nın tezkireleri olmuştur. Dönemin diğer tezkireleri antolojik tipte tezkireler oldukları için onlardaki bilgiler şâir odaklı değil eser ve örnek metin odaklı kaleme alınmıştır. Bu sebeple 17. yüzyıl tezkireleri içerdikleri bilgi yönüyle önceki yüzyıldan daha az bilgi

sunan eserlerdir. Riyâzî'nin ve Rızâ'nın tezkireleri geçiş özelliği gösteren tezkireler olduğu için içerik daha hafif bir hale gelse de yüzyıla ait bilgileri sunmaları açısından önemli eserlerdir.

3.3. 18. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim

3.3.a. Formal Eğitim

17. yüzyılın antolojik tipteki tezkirelerinden sonra 18. yüzyıl tezkirelerinde yeniden biyografik bilgiler ayrıntılı hale gelmiştir. Bu sebeple 18. yüzyıl tezkirelerinde eğitim-öğretim ve yetiştiricilik hususunda ismi geçen âlimlere hemen hemen her tezkirede rastlanmaktadır. 18. yüzyıl tezkirelerinde belirli bir yetiştirici ismiyle verilen eğitim bilgilerine 16. ve 17. yüzyıla göre daha az rastlanmakla beraber isimler önemli ölçüde biyografilerde mevcudiyetini korumaktadır. Bu tezkirelerde eğitim-öğretim bilgisi, terim kullanımı fazladır fakat belli bir yetiştirici ile beraber verilen bilgiler önceki yüzyıllara göre daha azdır. Bununla beraber bilgi yoğunluğu fazlalık göstermektedir. Özellikle Râmiz, Sâlim ve Esrâr Dede tezkirelerinde tek bir yetiştirici ismini vurgulamayıp bir kişinin ders gördüğü çeşitli hocaları da aktarmaları daha önceki yüzyıl tezkirelerinde karşımıza çıkmayan bir özelliktir. Bu durum, tezkireler kronolojik olarak incelendiğinde fark edilen bir özelliktir.

18. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim kapsamında adı en çok zikredilen üç âlim; 17 yüzyıl âlimlerinden olan Müftû Ankaravî Efendi, Minkârî-zâde Efendi ve Sâid-zâde Feyzullah Efendi'dir. İsmi geçen âlimler dönemlerinin önemli ilim ve din adamlarıdır. Fakat dikkat çekicidir ki bu isimler 17. yüzyıl tezkirelerinde zikredilen âlimlerden değildir. Bu üç isme ek olarak dönem tezkirelerinde özellikle Sâlim'in tezkiresinde adı geçen bir başka isim de Paşmakçı-zâde Seyyid Ali'dir. Dönemde

birebir ondan yetişmese de birçok isim onun mührüyle atanmıştır. Tezkire yazarı Sâlim de bunlardan biridir.

18. yüzyıl tezkirelerinde öne çıkan isimlerden Müftî Ankaravî Efendi, kısa bir dönem Osmanlı Şeyhülislâmlığı yapmış olup devletin çeşitli mevkilerinde görev yapmıştır. Adının verildiği bir medrese de bulunmaktadır. Tezkirelere göre onun yetiştirdiği şâirler İshak Paşa, Azîm, Madîh, Ârifi-i Diger, Rıf'atî, Aklî, Fâiz ve Kâmî'dir.

18. yüzyıl tezkirelerinde eğitim-öğretim ve yetiştiricilik hususlarında öne çıkan bir diğer isim ise Minkârî-zâde Yahyâ Efendi'dir. Minkârî-zâde, önemli âlimlerden dersler almış devlette önemli makamlara yükselmiş çeşitli medreselerde müderrislik, türlü ülkelerde kadılık yapmıştır. Minkârî-zâde, Safâyî'nin tezkiresine göre Ârifi ve Vâlî'yi yetiştirmiş; Sâlim'in tezkiresine göre ise Reşîd, Refdî, Subhî-i Diger, Sâni, Tâhir, Azîzî-i Diger, Nizâmî ve Hamdî-i Diger'i yetiştirmiştir.

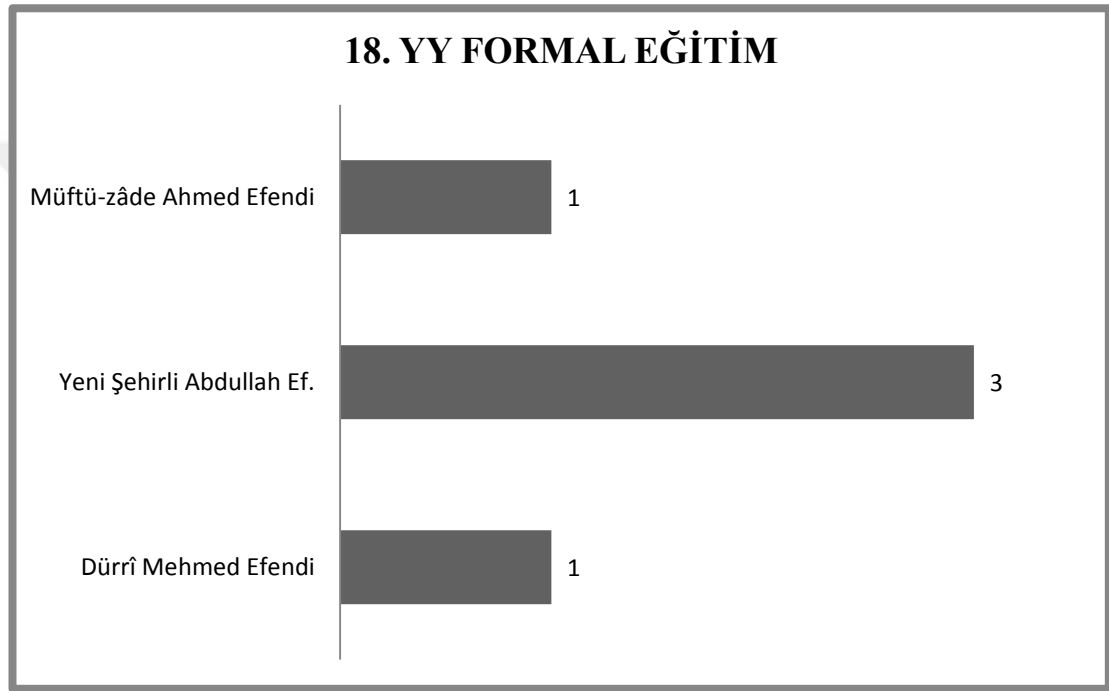
Bu dönem tezkirelerinde yetiştiricilik konusunda bahsi geçen bir diğer âlim ise Sâid-zâde Feyzullah Efendi'dir. İpşirli, Sâid-zâde'nin tanınmış bir ilmiyeailesine mensup olduğundan bahsederken babasının şeyhülislâm olması dolayısıyla dönemin geleneğine uygun olarak babasından ve aile eşrafındaki ulemâdan tahsiline devam ederken mevâlî-zâde kânunu ile babasının şeyhülislâmlığı sayesinde çocuk yaşta çeşitli medreselere tayin edildiğini aktarmaktadır (1995, 526). 18. yüzyıl tezkirelerinde sıklıkla bahsedilen bu duruma beşik ulemâlığı denilerek yer yer eleştirilmiş ve alay konusu olmuştur. Belîğ'in ve Sâlim'in tezkirelerine göre onun yetiştirdiği isimler; Nâzım, Esâd Efendi, Râşid, Şeyhî-i Diger, Feyzî-i Diger, Kâmî, Esâd-ı Diger ve Devletî'dir.

18. yüzyıl yetiştiricilerinden bir diğeri verdiği icâzetle birçok âlimin atanmasına vesile olan Osmanlı Şeyhüislâmı Paşmakçı-zâde Seyyid Ali'dir. Paşmakçı-zâde Efendi 17. yüzyılın ortalarında doğmuş olmakla beraber onun yetkisinin arttığı dönemler yüzyıl sonlarına ve 18. yüzyılın da başlarına denk gelmektedir. Tahsîlini tamamladıktan sonra müderris olmuş ardından kadılığa geçmiştir. Kendisi Nakşibendi olup fetvâlarını içeren bir mecmuası olduğu aktarılmaktadır. Onun yetiştirdiği ve/veya icâzet verdiği isimler şunlardır: Esâdî-i Diger, Esâd Efendi, Neylî, Cezbî, Pîrî, Hazîm, Hasîb, Hâlis, Râşid, Rıf'atî, Seyyid, Şerîf, Sâid, Sâdık, Âsım, İffetî, Kâmî-i Diger, Fâiz, Refdî, Safhî-i Diger, Tâlib-i Diger, Feyzî-i Diger, Madîh.

Beşik ulemâlığı konusu, devlet kademelerindeki usûlsüzlükler, 16. yüzyılın sonlarından başlayarak 17. ve 18. yüzyılda etkileri iyice görülmeye başlamış bir durum olarak tezkirelere de sirayet etmiştir. Devletin önemli kişilerinin çocukları yüksek mevkilere usûlsüzce ve erken yaşta getirilmiştir. Pervin Çapan'ın, 1993 yılında yayımladığı *18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat, Araştırma ve Tenkidi* adlı doktora tezinde de bahsettiği üzere özellikle Sâlim'in ve Safâyî'nin tezkiresinde karşılaşılan bu tarz eleştiri maddelerine özellikle Sâlim'in tezkiresinde sıkça rastlanılmaktadır. Örneğin kendisi Hazîm maddesinden bahsederken ironik bir tavırla "üç yaşında iken mehâdim-i kirâma muhtass" oldu diyip bu durumu eleştirmiştir. Tüm bu durumlara ek olarak, 18. yüzyıl tezkirelerinde zikredilen hem 17. yüzyılın önemli ve iyi konumda olan âlimleri hem de 18. yüzyıl âlimlerinin devletin yüksek kadrolarına ayrıcalık göstererek yakınlarını ya da kendi öğrencilerini atadıkları da belirlenmiş olaylardandır. Yine Sâlim bu tarz bilgilere eserinde sıklıkla yer vermiştir. Müftî Ankaravî Efendi, Sâid-zâde Feyzullah Efendi, Paşmakçı-zâde Ali Efendi bu hususlarda adları sıkça anılan isimlerdendir. Bu âlimler, birçok şâirin belli konumlara

gelmesinde vesile olmuş, bizzati olmasa bile icâzet vermiştir. İlmiye sınıfı ve devrin kurumlarında meydana gelmeye başlayan sarsıntılar edebi eserlere de yansımıştır. Bu bakımdan tezkireler toplumun belli bir kesiminin aynası niteliği de taşımaktadır.

Tezkirelerde en fazla adı geçen ilim adamlarının 17. yüzyıla ait olmasıyla beraber aşağıdaki tabloda 18. yüzyıl âlimlerinden olup formal eğitim kapsamında tezkirelerde zikredilen isimler verilmiştir:

Tablo 3.6. 18. Yüzyıl Formal Eğitim

Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, 18. yüzyıl âlimlerinden olup tezkirelerde yetiştirici ve yetişen şâirlere çeşitli devlet görevleri için icâzet veren bir konumda söz edilir. Onun bahsi en çok Sâlim'in tezkiresinde daha çok mülâzım olan kişilere icâzet verme hususunda geçmektedir. Kendisinin doğumu 17. yüzyıl sonlarına rastlamakla beraber şeyhülislâmlığı dolayısıyla en etkili yılları 18. yüzyıla denk gelmektedir. Müderrislik, kadılık, kadiaskerlik de olmak üzere çeşitli mesleklerde bulunmuştur. Mehmet İpşirli, *İslam Ansiklopedi*'sinde onun devrin padişahıyla iyi anlaşmışın bu sayede kültürel faaliyetlerin içinde de bizzati yer

aldığını aktarırken Lale Devri'nin önemli temsilcilerinden olduğunu, din dışı konularda yazılmış eserlerin de basılması hususunda fetvâ verdiğini kaydeder (1988, 100). Sâlim'in tezkiresinde zikredilen Yenişehirli Abdullah Efendi'den şu şekillerde bahsedilmektedir: Esâd Efendi biyografisinde “ulemâ-i kirâm melce-i sudûr-ı ülü'l-ihtirâm şeyhülislâm ve müfti'l-enâm saâdetli fazîletli Yenişehirli Abdullah Efendi hazretlerinden Medâris-i Sahn-ı Semândan biri ile ihtirâm olunup ol medrese-i celîlede mihr-i zat-ı sâidleri şeref-bahş-ı encümen-i talebe-i kirâm olmakda idi” ifadeleri yer almaktadır. Sâlim, Yenişehirli Abdullah Efendi'den bahsederken tıpkı diğer yüzyıl tezkirelerinde de bazı isimlere yapıldığı gibi dönemin önemli bir kişisi olduğunu vurgulamıştır. Yine Emînî-i Burusî, Ahmed-i Diger, Edîb-i Diger, Râşid, Rıf'atî, Sâcidî, Sâhib Çelebi, Sâid, Fevzî, Münşî, Neylî, Vâhib, Vakıf ve Vâsıf-ı Diger'in Yeni Şehirli Abdullah Efendi'nin desteği ve izniyle çeşitli medreselerde kendilerine yer buldukları ifade edilmiştir. Bu bilgiler verilirken neredeyse her maddede Şeyhülislâm Abdullah Efendi'den ‘mesned-i fetvâ’, ‘inâyetli mekrümetli’, ‘müftil-enâm’, saadetli Fâziletli’, ‘sadr-nişin-i erike-i takvâ Şeyhülislâm’ gibi övgü dolu tanımlamalarla bahsedilmiştir. Yenişehirli Abdullah Efendi'nin bizzati mülâzımı olan isimler ise Şâkirî-i Diger, Feyzî-i Diger ve Mislî-i Diger'dir. Sâlim'in tezkiresinde bu isimler şu şekilde geçmektedir: “fuzalayı kirâmın bülendi fazîletli saâdetli Yenişehirli Abdullah Efendi hazretlerinin mülâzemetleri şerefiyle müteşerref ve kırk akça medreseden mâzul”, “Şeyhülislâm ve müfti'l-enâm Faziletli Yenişehirli Abdullah Efendi hazretlerinden müstakillen mülâzım ve kırk akça medreseden münfasıl” olmuştur biçiminde benzer ifadelere rastlanmaktadır. Yenişehirli Abdullah Efendi şâirlik yönüyle ön plana çıkmasa bile matbaada din dışı eserlerin de basılması gerektiğini savunmuş, dönemin kültür çevrelerinde bulunmuştur.

Dönemin yetiştirici vasfıyla ön plana çıkan bir başka ismi ise Dürrî Mehmed Efendi'dir. İpşirli'nin aktarımıyla kendisi, “Osmanlı Devleti'nde pek çok âlim yetiştiren Dürri-zâdeler ailesinin ilk ferdi olup İlyas Efendi'nin oğludur. Medrese tahsîlini tamamladıktan sonra müderrislik, kadılık, kazaskerlik ve şeyhülislâmlık yapmıştır” (1994, 35). Dürrî Mehmed Efendi'nin ismi Safâyî'nin tezkiresinde Zihnî maddesinde görülmektedir “[m]üderris Dürrî Mehmed Efendi'ye dânişmend olup mülâzım oldukdan sonra” ilmi terk etmiştir. Bu maddeden anlaşılıyor ki Safâyî tezkiresini kaleme aldığı yıllarda Dürrî Efendi henüz müderrislik aşamasında idi. Adı geçen âlimlerin kaynaklarda şâirlik yönlerine değinilmese de onların çeşitli kültür çevrelerine dâhil oldukları ve sanata uzak olmadıkları söylenebilir. Sâlim'in tezkiresinde şiiri olduğundan bahsedilse de detaylı bilgilere rastlanılmamıştır.

Adı geçen bir diğer isim ise Osmanlı Şeyhülislâmı Müftü-zâde Ahmed Efendi'dir. İpşirli'nin aktardığına göre medrese tahsîlinden sonra çeşitli ilmiyegörevlerinde bulunmuş sonra kısa süreli şeyhülislâmlık görevinde bulunmuştur. Ahmed Efendi'nin Beyzavî Tefsirî'nin bazı kısımlarına haşiyeler yazdığı bilinmektedir. Kendisinin ismi Râmiz'in tezkiresinde Reşîd biyografisinde, Reşîd'in ondan mülâzım olduğu bilgisiyle geçmektedir. Kendisinin Beyzavî Tefsirinin bazı kısımlarına haşiyeler yazdığı aktarılmıştır.

3.3.b. İnfomal Eğitim

3.3.b.i Tekke Eğitimi

18. yüzyılda tekke eğitimi incelenirken diğer yüzyıllarda da olduğu gibi benzer terimler üzerinden ilerlenmiştir. Fakat Esrâr Dede'nin tezkiresinin içeriği tekke eğitimlerini kapsadığı için ‘terbiyet’, ‘terbiyet-kerde’, ‘hizmet’, ‘sohbet’, ‘kuçek’ gibi terimlerin takibi yapılmaya çalışılmıştır. 18. yüzyıl tezkirelerindeki infomal eğitim meselesi diğer yüzyıllara göre farklılık göstermektedir. Bunun sebebi 18.

yüzyılda bir müstakil bir Mevlevî tezkiresi olan Esrâr Dede'nin tezkiresinin yer almasıdır. Fakat Esrâr Dede'nin tezkiresinde yetiştiricilik hususunda öne çıkan çoğu isim 18. yüzyıldan önce yaşayan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır.

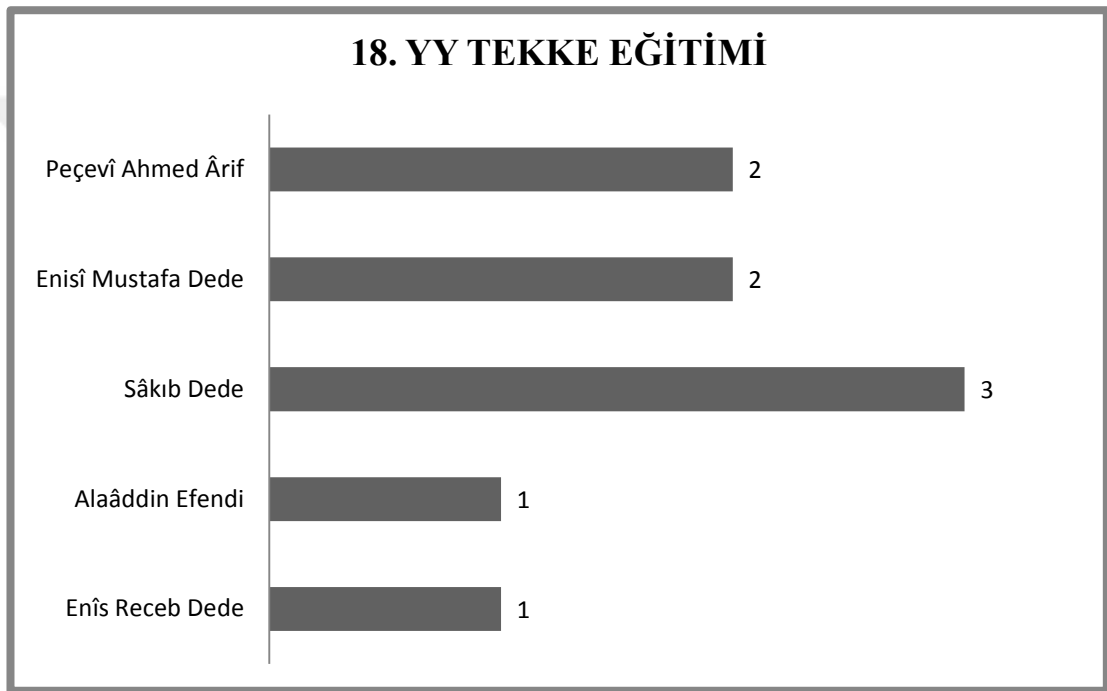
Bu âlimlerden bahsedilecek olursa dikkat çeken ilk isim Dede Neşâtî'dir. Onun hakkında kaynaklarda geniş bilgi bulunmamaktadır. Neşâtî'nin, Gelibolu Mevlevîhanesi'nde Aga-zâde Şeyh Mehmed Dede'den inabet alıp bu tarikate intisap ettiği aktarılmaktadır. Onun birçok şâire üstadlık ettiği onları yetiştirdiği söylenmekle beraber Esrâr Dede'nin tezkiresinde onun yetiştirdiği isimler Hazretî Enîs Recep Dede, Derviş Şehidî, Hey'etî, Adnî Dede ve Derviş Vehbî'dir. Kendisinin birçok şiiri olmakla ve eseri bulunmakta aynı zamanda *Dîvân* sahibidir. Neşâtî'nin şâir meclislerinde de sıklıkla bulunduğu söylenmektedir.

17. yüzyıl yetiştiricilerinden olup bu dönem tezkirelerinde bahsi geçen bir diğer isim ise Seyyid Fâzıl Halîl'dir. Fâzıl Halîl Dede hakkında bilgiler Esrâr Dede'nin tezkiresinde mevcut olup Esrâr Dede, onun birçok alanda eser verdiğini kaydedip Gavsî Ahmed Dede, Ârif Efendi, Derviş Hasan Zihnî, Münecimbaşı Ahmed'i yetiştirdiğini söylemektedir.

17. yüzyıldan adı geçen bir diğer Mevlevî şeyhi ise Bostan-ı Sâni'dir. Uzun süre şeyhlik yapan Kara Bostan, Aga-zâde Efendi, Yûsuf Dede, Derviş Vehbî, Tâlibî Dede, Mukîm Dede'yi yetiştirmiştir.

Tezkirelerde yetiştirici konumunda rastlanılan bir diğer isim Münecimbaşı Ahmed Dede'dir. Ahmed Dede 17. yüzyılda doğmuş olmasına rağmen etkisi 18. yüzyılda da devam etmiş 18. yüzyılda adı geçen birçok isme el vermiştir. Bu isimler Hızır Handî, Fennî Dede, Derviş Fâsîh ve Derviş Mezâkî'dir.

Esrâr Dede'nin tezkiresi sadece 17. yüzyıl ve 18. yüzyıl yetiştiricilerini içermemektedir. 16. yüzyılda yaşamış olan ve yetiştiricilikle ön plana çıkan isimler şunlardır: Arşî Dede, Ubeydullah Dede, Şuhûdî Dede, Sîneçâk, Sarîh Rusûhî Dede, Derviş Dede, Samtî Dede, İlmî Dede, Bostan Çelebi, Dede Şemî, Cünûnî Dede, Hemdemî Dede, Bostan-i Sânî, İbrahim Dede, Fenâyî Dede. Zikredilen önceki yüzyıllarda yaşamış olan bu isimlerden sonra 18. yüzyılda yaşamış olan âlimler aşağıdaki tabloda verilmiştir:

Tablo 3.7. 18. Yüzyıl Tekke Eğitimi

Elde edilen bilgilere göre 18. yüzyılda yaşamış olan âlimlere az sayıda rastlanmıştır. Kimi âlimler 17. yüzyılın sonlarına doğru doğduğundan etkileri 18. yüzyılda da devam etmiştir. Örneğin Safvet'in tezkiresinde Nakşî maddesine bakıldığında onun Alaadin Efendi'nin terbiyesiyle yetiştiği karşımıza çıkmaktadır. Alaâddin Efendi 17. yüzyıl sonlarında yaşamış olan bir Halvetiye şeyhi olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat talebesi Nakşî 18. yüzyıl şâiri olarak anılan bir isimdir.

Tezkirelerde ismi geçen bir diğeri isim ise Neşâfî'nin yetiştirmesi olan Enîs Receb Dede'dir. Mevlevî şeyhi şâir Neşâfî Ahmed Dede'ye intisap ederek ondan el almış onun vefatı üzerine de yaklaşık altmış sene şeyhlik yapmıştır. Enîs Receb Efendi 17. yüzyılda doğmuş olsa da 18. yüzyılda da yaşamış, etkin yılları o dönemlere rastlamaktadır. Hasan Aksoy, Enîs Receb'i "[şeyhliği kadar Enîs mahlası ile yazdığı şiirleriyle de tanındığını şiirlerinde çoğunlukla içten gelen samimi bir ifade kullanmayı tercih eder" (1995, 241) şeklinde tanımlamıştır. Esrâr Dede'nin tezkiresinde kendisinin Enîsî Mustafa Dede'yi yetiştirdiğinden şu şekilde bahsedilmektedir: "Enîs Receb Dede cenâb-ı maârif-i hizmet-i meydân-ı irfânları ve terbiyye-i nazar" olmuştur. Kendisi aynı zamanda *Dîvân* sahibi bir âlimdir.

Tezkirelerde karşılaşılan bir diğeri tekke yetiştiricisi de Enîsî Mustafa Dede'dir. Enîsî Mustafa Dede Enîs Receb Dede'nin yetiştirmesi olup kendi de birçok şâire el vermiş onlarla sohbetlerde bulunmuştur. Kendisi tahsîlini tamamladıktan sonra önce Mısır Mevlevîhanesi'ne şeyh olmuştur. Esrâr Dede'nin tezkiresine göre onun yetiştirdiği ve/ya terbiyesi doğrultusunda giden isimler Derviş Tâbî ve Ârif Dede'dir.

Bu dönemde doğmamış ama 18. yüzyılın ilk yarısında yaşamış ve şeyh Gâlib de dâhil olmak üzere birçok ismi etkilemiş olan Sâkîb Dede, Ahmet Arı'nın aktardığı üzere "[d]îvân şiirinde Nâbî'nin tarzında şiirler kaleme almış, nasihat ve hikmetli söyleyişe ayrılmış şiirleri bulunduğu gibi değişik konuları ele aldığı şiirlerinin pek çoğunda da öğüt vermiş ve bu doğrultuda söylemiş olduğu 'hizmet' redifli kasidesi, devrinde çok beğenilip ondan bahseden kaynakların hemen hepsinde yer almıştır" (2009, 4). Sâkîb Dede'nin yetiştirdiği isimler Esrâr Dede'nin tezkiresinde şu şekilde geçer, Esîf Muhammed Dede "Sâkîb Dede Efendi hazretlerinin hizmet-i pr-bereketlerine müsaraat", Gavsî Ahmed Dede "Sâkîb Dede şeref-i sohbetleriyle fakr iderlerdi", Derviş Feyzî "Sâkîb Dede kuddise sırruhu hazretleriyle sohbet

itmişlerdür” ifadeleri yer almaktadır. Bu isimler dışında da Sâkîb Dede’nin etkisinde kalan ve onun sohbetine nâîl olan bir hayli isim mevcuttur. Kendisinin dîvânı da dâhil birçok edebi eseri bulunmaktadır.

Dönemde adı geçen bir başka isim de Peçevî Ahmed Ârif Dede’dir. Pervin Çapan, onun tarikatı bazı kaynaklarda Gülşenî olarak geçtiğini aktarır. Sâlim’in tezkiresine göre Mevlevîhaneye şeyh olmuştur. Kendisinin mutasavvıf şâir olup Ârif ve Ârifi mahlaslarını kullandığı aktarılmaktadır. Kendisi dönemin önemli şâirlerinden Gâlib’i ve Firâkî’yi yetiştirmiştir. “Peçevî Ârif Ahmed Dede hazretlerinün serdade-i zanu-yı inabetleri olmuş sâhib-makam-ı seriyye-i Mevlevîyye”dir. “Peçevî Ârif Ahmed Dede hazretlerinün sâye-i hizmet-i pür-bereketlerine intisabla firkinı vasla tebdil” edip ifadelerine yer verilmiştir.

Her ne kadar 18. yüzyılda yaşamış olan isimlerin azlığı sebebiyle Mevlevîliğin 18. yüzyıl tezkirelerine yansımaları fazla görülemese de bu tarikat mensuplarının kayda alındığı başlı başına bir tezkire yazılmıştır. Önceki yüzyıllarda tarikatların ve onların şeyhlerinin şâirlik özelliklerinin de olduğu bu özellikleri sebebiyle de birçok şâiri bünyelerine çektiklerine değinilmişti bu dönem tezkirelerinde de bu etki aynı şekilde devam etmektedir. Ayrıca Mevlevîliğin kendi dönemi içinde siyasi gücü de etkilemiş olması ona birçok taraftar toplamış etkisi yüzyıllarca devam etmiştir. “Edebiyatımızda Mevlevî olan dîvân şâirlerinin sayısı 300’ü bulmaktadır. Bu, Mevlevîliği % 68 gibi büyük bir oranla Dîvân şâirlerinin en çok rağbet ettikleri tarikatların ilk sırasına yerleştirmektedir. Diğer tarikatların oranı ise % 10’ların altında kalmaktadır. Mevlevî şâirlerin sayısı 16. yüzyıldan itibaren artmaya başlamış 18. asırda ise büyük bir artış göstermiştir.” diyen Mustafa İsen (2010, 189). Bunun şaşılmanması gerektiğini bu tarikatın en başta kurucusunun büyük bir şâir olduğunu söylemektedir.

18. yüzyıl tezkirelerinde Mevlevî tekkesinin etkisi diğerlerine göre hissedilir derecededir. Mustafa Kara'nın *Tasavvuf ve Tarikat Tarihi* adlı çalışmasında da belirttiği gibi tasavvufî açıdan da önemli olan bu tarikat, tahsîle önem vermiş, sanatın çeşitli dallarına ehemmiyet vererek bünyesinde şâirlerin toplanmasına sebep olmuştur (293-294).

Mustafa İsen'in de "Dîvân Şâirlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri" adlı çalışmasında belirttiği gibi Mevlana'nın büyük bir şâir olması bu dergâhın bünyesine şâirleri çekmesindeki en önemli unsurdur. Bu tarikat şehir merkezinde kurulması sebebiyle de Dîvân şâirlerinin ilgi odağı olmuştur (2010, 190). Tüm bu sebeplerin sonucu da tezkirelere yansımıştır.

16. ve 17. yüzyılda da bahsi geçen Mevlevîlik müstakil bir tezkire ile beraber bu yüzyılda iyice ön plana çıkmış ve detaylanmıştır.

3.3.b.ii. Şâir Yetiştiriciler

18. yüzyıl tezkirelerinde karşılaşılan ve ismi zikredilen şâirler, 17. yüzyıla ait şâirlerdir. 17. yüzyıl tezkireleri ekseriyetle antolojik tipte olduğu için dönem yazarları eğitici isimleriyle ilgili fazla ayrıntı vermemiştir. Bu sebeple önceki yüzyılda etkili olan şâir-yetiştiricileri bu yüzyılda görebilmekteyiz. 18. yüzyıl tezkirelerinde yetiştirici konumunda ön plana çıkan şâirler; Nâbî, Nâilî, Cevrî ve Nefî'dir. Bahsi geçen şâirlerin Râmî, Hâfız, Feyzî ve Şehrî'yi yetiştirdiği bilgisine ulaşılmıştır.

Tabloda 18. yüzyılda yaşamış şâir-yetiştiriciler verilmiştir:

18. YY ŞÂİR-YETİŞTİRİCİLER

Tablo 3.8. 18. Yüzyıl Şâir-Yetiştiriciler

Dönem tezkirelerinde adı geçen ve kendisi de 18. yüzyılda yaşamış olan şâir-yetiştiriciler Gâlib Dede ve Şeydâ'dır. Aslında önceki başlıklarda zikredilen isimler her ne kadar formal eğitim ve tekke eğitimi adı altında geçiyor olsa da onları da şâir-yetiştirici olarak değerlendirmek mümkündür.

Klasik şiirin son büyük temsilcisi olarak adlandırılan Gâlib Dede, Kendisi Neşâtî Dede de dâhil olmak üzere birçok hocadan ders almış, sanatı öğrenmiştir. Kendisinin devlet işlerinde de söz sahibi olduğu aktarılan bilgiler arasındadır. Kendisi döneminde ve sonraki dönemlerdeki şiir anlayışını etkilemiş etkileri günümüze kadar devam eden bir şâirdir. Kendisinin *Dîvân'ı*, *Hüsn ü Aşk* adlı mesnevisi, *Şerh-i Cezire-i Mesnevî* ve Risâleleri bulunmaktadır. Onun yetiştirdiği şâir Neyyîr ve Derviş Hulûs olarak karşımıza çıkmaktadır “Hazret-i Gâlib Dede cenab-ı kemâlet-nisablarının ser-nihade-i hizmet-i meydan-ı maâriferkânları olup elan saye-i terbiyye-i şime-i kerimhanelerinde tahsîl-i hüner ü maârif” etmiştir ifadeleri geçmektedir. “Hazret-i Gâlib Dede efazallahü aleyne fuyuzatihi bezmgah-ı kemâlatlarına sevk idüp” şeklinde bilgiler mevcuttur. Bunun dışında Gâlib Dede için

yazılmış olan şiiirler ve ölümü için tarih düşen şâirler mevcuttur. Bu isimlerden bazıları Hâfız Manastırî, Semahat Ömer Dede, Azîzî Dede, Dervîş Uzletî ve Kûnhî Dede'dir.

18. yüzyılda yaşamış bir başka şâir de Şeydâ'dır. Esrâr Dede'nin tezkiresine göre şâir Dervîş Hazîn'i yetiştirmiştir. "Dervîş Şeydâ nâm şâir-i be-nâmun perverde-i himmeti ve nazar-kerde-i bezm-i sohbeti olup" ifadelerine yer verilmiştir.

18.yüzyıl tezkirelerinde bu isimlere ek olarak bahsi geçen yetiştiriciler ve öğrencilerinin isimleri şu şekildedir: Vârid Efendi, Galatâvî Tiflî Efendi'den; Edâyî, Mollâ Ahmed Efendi'den; Bâkî, Âhî-zâde Abdülhâlîm Efendi'den; Bahşî, Ganî-zâde Efendi'den; Ârif, Yahyâ Efendi'den; Lütfî, Dervîş Abdî'den; Aga-zâde Efendi, Mevlevî Bostan Efendi'den; Eminî, Kara Çelebi-zâde Muhammed'den; Anî, Emir Aga-zâde'den; Eşref, Şeyhülislâm Muhammed Efendi'den; Bedrî, Kara Çelebi-zâde Abdülaziz Efendi'den; Bezmî, İlyas Efendi'den; Hakkî, Atbazırî Emir Şeyh'den; Hasîb, Arabci-zâde Hüseyin'den; Riyâzî, Şeyhülislâm Abdülkadir Efendi'den; Sâid, Sulhî, İsmetî, Fennî, Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'den; Şeyhî, Yûsuf Dede'den; Şehrî Mehmed, Sâbit Efendi'den; Zuhûrî, Ebûsaid Efendi'den; Azizî, Sun'ullah Efendi'den; Arzî, Yûsuf Dede, Âdem Dede'den; Lafzî, Bostan-zâde Efendi'den; Nâzukî, Nîmetî, İsmetî Efendi'den; Nesîb, Şeyh Ömer'den; Emînî-i Burusî, Mustafa Efendi'den; Emrî, Fazlî Süleyman Efendi'den; Tâibî-i Diğer, Ali Efendi'den; Hasîbî-i Diğer, Hamdî-i diğer, Ebe-zâde Abdullah Efendi'den, Râzî, Mehmed Efendi'den; Yahyâ Efendi, Şeyh Osman'dan; Hızır Handî Dede, Sâlih Dede ve Ahmed Dede'den, Resim, Tâlib Efendi'den; Farîg, Şehrî'den; Mâhir, Şâban-zâde'den; Nergisî ve Velî, Kaf-zâde Fâizî'den yetişmiştir.

3.4. 19. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim

3.4.a. Formal Eğitim

17. yüzyıldan sonra eğitimde gerçekleşen yenileşme hareketleri ve devletin içinde bulunduğu siyasal, sosyal sıkıntılar her alana yansımıştır. Klasik Osmanlı eğitimi anlayışının dönüşmesi, belli eğitim sistemlerinin ortadan kalkması, medreselerin gücünü kaybetmesi gibi birçok durum eğitimin görünümüne doğrudan etki etmiştir. 19. yüzyıldaki tezkirelerde de şahıs isimleri azalmış eğitim konuları daha yüzeysel olarak ele alınmıştır. 18. yüzyıl tezkirelerinde de var olan kişilerden parçalı eğitim alma sistemi bu yüzyıl tezkirelerinde de görülmektedir. 16. ve 17. yüzyıl tezkirelerinde karşılaşılan sadece bir şahıs himayesinde eğitiminin tümüne yakınına alma sistemi değişmiş onun yerine farklı dersleri farklı kişilerden alma bilgisi verilmeye başlanmıştır. 16. ve 17. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitimde ön plana çıkan unsur kişinin kimden mülâzemet aldığı iken 18. ve 19. yüzyıl tezkirelerinde özellikle Sâlim, Safâyî, Râmiz, Fatîn'in tezkirelerinde bir şâirin "kimlerden" eğitim veya ders aldığı bilgisi öne çıkmaktadır.

19. yüzyıl tezkirelerinde belirli bir şahıs ismi vererek ayrıntıyla eğitim mevzularından bahsetme oranı önceki yıllara göre etkisini kaybetmiştir. Zayıflayan İlmîye sınıfı etkisini kaybetmiş dönemde az sayıda nüfuzlu isimden bahsedilir olmuştur. Aynı zamanda 'mülâzım', 'mülâzemet', 'mu'îd', 'perverde' gibi terimler etkinliğini kaybetmiş, 'tahsîl etmek', 'tahsîl eylemek', 'ders görmek' gibi kavramlar sık kullanılır olmuştur. Bu yüzyıl tezkirelerinde ön plana çıkan âlimler genellikle 16. ve 18. yüzyıllarda etkili olan isimlerdir. Fatîn'in tezkiresi haricindeki tezkireler yetiştirici bilgisi verme bakımından oldukça sınırlı bilgiler içermekte aynı zamanda önceki yüzyıllarda yaşamış olan yetiştiriciler hakkında bilgiler içermektedir. 19. yüzyılda yazılmış olup o yüzyılda yaşamış olan yetiştiricilerden bahseden tezkire

Fatîn'in tezkiresidir. Bu durum tezkirenin yüzyıl sonlarında yazılmış olmasıyla da ilgili olabilir. Fatîn'in tezkiresinde tek zincirli bir eğitimden bahsetmek yerine çeşitli derslerin farklı kişilerden alındığı bilgisi de mevcuttur.

19. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim kapsamında adı en çok zikredilen üç âlim; 18. yüzyılda dönemin önde gelen isimlerinden Aynî Efendi ve Ebe-zâde Abdurrahman Efendi'dir. Fatîn'in tezkiresi dışında bu yüzyıl tezkirelerinde bilgilerin çoğunun 18. yüzyıl yetiştiricileriyle ilgili olması sebebiyle önce bu yetiştiricilerden bahsedip sonra 19. yüzyıl şâirlerini yetiştiren âlimlerden bahsedilecektir.

19. yüzyıl tezkirelerinde yetiştirici konumunda ön plana çıkan en önemli isim, Aynî Efendi'dir. Kendisi 18. yüzyılda yaşamış olup 19. yüzyılda da belli bir süre hayattadır. Aynî Efendi devlet memuriyetinin yanında şâir olarak ön plana çıkan bir isimdir. Kendisi hem formal hem de informal eğitim kapsamında karşılaşılan bir kimsedir. Aynî Efendi, devlet hizmetinde bulunmuş ve ardından Bâb-ı Âlî'deki memurlara Arapça ve Farsça okutmakla görevlendirilmiştir. Ahmet Tanpınar, Aynî'den bahsederken onun Şeyh Gâlib'in etkisinde kalarak şiirler kaleme aldığı, kasideleri ve tarih manzumeleriyle de dikkat çektiğini aktarmaktadır. Aynî Efendi'den Ârif Hikmet ve Fatîn'in tezkirelerinde bahsedilmektedir. Tezkirelere göre Aynî Efendi'den eğitim alan kişiler, İbrahim Râşid Efendi, Hayret Efendi, Abdulaziz Râkım Beg ve Tayyar Efendi'dir. Aynî Efendi'nin *Dîvân*'ı ve *Sakiname* adlı eseri de bulunmaktadır.

19. yüzyıl tezkirelerinde yetiştiricilik vasfıyla öne çıkan bir başka isim Osmanlı Şeyhülislâmlığı da yapmış olan Ebe-zâde Abdullah Efendi'dir kendisi 17. yüzyılda doğmuş olmasına rağmen ömrünün bir bölümü de 18. yüzyılda geçmiştir. Kendisi önemli devlet makamlarında müderrislik, kadılık, kazaskerlik yapmıştır. Ebe-zâde

Abdullah Efendi'nin şâir olduğu veya eserler verdiği hakkında bir bilgi yoktur. Kendisi Fatîn'in tezkiresinde geçmekte ve Mehmed Eşref Efendi'ye bir miktar Arapça dersi verdiği bilgine ulaşılmaktadır.

Bu isimler dışında 18. yüzyılda yaşamış olup da 19. yüzyıl tezkirelerinde yetiştirici veya belli alanlarda ders verici olarak karşımıza çıkan isimler şunlardır: Yenişehirli Hâtem Efendi, Belîğ Efendi, Kânî Efendi, Fertâkî Hasan Efendi, Müftî Ömer Efendi, Ahmed Beg, Koca Yûsuf Paşa'dır.

Yukarıda verilen bilgilere ek olarak *Kâfile-i Şuarâ* tezkiresinde yetiştirici olarak karşılaşılan isimler 16. ve 17. yüzyılda yaşamış olan âlimlerdendir. Bu tezkirede verilen yetiştirici bilgileri bu yüzyıllarla sınırlı tutulmuştur.

Yukarıda bilgileri verilen âlimler görüldüğü üzere 18. yüzyılda yaşamış ve devrinin önde gelen eğitimcilerinden olmuş isimlerdir. Bu isimler hakkında bilgilere değindikten sonra 19. yüzyılda yaşamış ve tezkirelerde kendine yer bulabilmiş âlimlere de değinmek gerekecektir. Bu bilgiler okurlara kendi yüzyılında yetiştirici olarak ön plana çıkan isimleri sunma açısından önem arz etmektedir. Bu yüzyıl tezkirelerinden yalnızca Fatîn tezkiresi kendi yüzyılında yaşayan yetiştiriciler hakkında bilgi vermektedir.

Aşağıdaki tabloda 19. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim kapsamında adı geçen ve 19. yüzyılda yaşamış âlim ve yetiştiricilerin isimleri belirtilmiştir:

19. YY EĞİTİCİ İSİMLERİ

İmam-zâde Efendi	1
Abdulahad Efendi	1
Ahıskalı Osman Efendi	1
Küçük Hâfız Efendi	1
Yusuf Ziyâ Paşa	1
Hâlet Efendi	1
Hâce Kerimî Efendi	3
İsmail Paşa-zâde Hakkı Beg	1
Kethuzade Ârif Efendi	5
Osman İzzet Efendi	1

Tablo 3.9. 19. Yüzyıl Eğitici İsimleri

19. yüzyıl tezkirelerinde adı geçen ve dönemde yetiştirici vasfıyla öne çıkan şahıslardan en fazla kişiye eğitim veren isim Kethüdâ-zâde Ârif Efendi'dir. Kendisi devletin önemli kademelerinde bulunmuş eğitimini tamamladıktan sonra da müderrislik, kadılık gibi görevlere getirilmiştir. Tezkirelerden de yola çıkarak onun döneminde birçok ilim adamına ders verip hocalık yaptığı da ortaya çıkmaktadır. Kendisi aynı zamanda Ârif mahlasını kullanarak şiirler yazmıştır. Kendisinin *Dîvânçe*'si bulunmaktadır. Fatîn'in tezkiresine göre onun ders verdiği isimler şu şekildedir: Şeyh Hakkı Efendi-zâde, Mustafa Eşref Efendi, Şeyh Ahmed Sâfi Efendi, Mehmed Kâbulî Efendi, Ahmed Vessîm'dir. Ârif Efendi'nin tezkire biyografilerindeki bahsi şöyledir: Mustafa Eşref maddesinde “Ârif Efendi'den dahi fûnûn-ı Fârisiye bil-etraf tahsîl eyleyerek muahharen asâkir-i hâssa-i şâhâne alay kitâbeti hizmetine me'mûr ve ta'yîn kılınmış”, Şeyh Hakkı Efendi-zâde “Kethüdâ-zâde Ârif Efendi merhûmdan tahsîl-i 'ulûm-ı âliye ve tekmîl-i fûnûn-ı Fârisiye eyle”miştir. Mehmed Kâbulî Efendi “Kethüdâ-zâde salifüt-terceme Ârif Efendi merhûmdan tahsîl-i 'ilm u hüner itmiş” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadelerden

görülüyor ki Kethüdâ-zâde Ârif Efendi çoğunluğu Farsça olmak kaydıyla kişilere hocalık etmiştir.

19. yüzyılda yaşamış ve eğiticilik yönüyle ön plana çıkmış olan bir diğer isim ise, Hâce Kerîmî Efendi'dir. Hâce Kerîmî Efendi ile Fatîn'in tezkiresinde karşılaşılmaktadır ve onun ders verdiği isimler, Hâlid Efendi, Ahmed Kâmil Efendi ve Refahî olarak verilmiştir. Hâlid Efendi maddesinde "Hâce Kerîmî Efendi'den bazı mertebe fûnûn-ı Fârisiye taallüm ü tahsîl" etmiştir. Refâhî de "Hâce Kerîmî Efendi şâkirdanından"dır. Ahmed Kâmil Efendi'de ise "Hâce Kerîmî Efendi'den bir bend fûnûn-ı Fârisiye tahsîl" etmiştir biçiminde Farsça eğitim verme hususunda ön plana çıkmaktadır.

Fatîn'in tezkiresinde eğitici hususunda ön plana çıkan başka isimler de mevcuttur fakat bunlar az sayıda kişileri yetiştirmiş veya tezkireye yansımaları bu şekilde olmuştur. Fatîn'in tezkiresinde şâir olmayan isimler de barındığı için bazıları hakkında kaynaklarda bilgiye rastlanılmamıştır. Tabloda yer alan isimlerin yetiştirdikleri isimlerden bahsedilecek olursa Ahmed Reşid Efendi maddesinde "İmam-zâde Efendi merhûmdan tahsîl-i 'ulûm-ı âliye ve tekmil-i nûsâh-ı ilmiyye eyledikten" sonra müderris olduğu bilgisi aktarılmaktadır. Rasih Efendi'de "Abdulahad Efendi'den tahsîl-i 'ulûm" görmüştür ifadeleri yer almaktadır. İsmail Hakkı Beg'in Ahıskalı Osman Efendi'den Arapça dersleri gördüğü belirtilmiştir. Hakkı Paşa'nın Küçük Hafız Efendi'den tahsîl-i ilim gördüğü, Ahmed Hayatî Efendi'nin Yûsuf Ziya Paşa'nın hâceliğine erişmiştir ifadelerine yer verilmiştir. Mehmed Eşref Efendi'nin, bir müddet Osman İzzet Efendi'den Farsça dersleri görmüş olduğu belirtilir. Hakkı Bey'in Osman İzzet Efendi'nin şâkirdi olduğu bilgisi verilir.

Bu bilgilerden yola çıkarak görülmektedir ki eğitim artık parçalı hale gelmiştir. Bahsi geçen bu isimlerin Farsça ya da Arapça dersleri vermesi onların formal eğitim vermiş olduğu bilgisine okurları doğrudan ulaştırmamaktadır. İnfomal eğitimin içinde de bahsi geçen kişiler Farsça veya Arapça vermiş olabilirler. Bahsi geçen isimlerin tezkire maddelerinin devamında çeşitli devlet memuriyetlerinde bulunmuş olduğu bilgisi verilmesi formal eğitim almış olduklarını destekler nitelikte olmuştur.

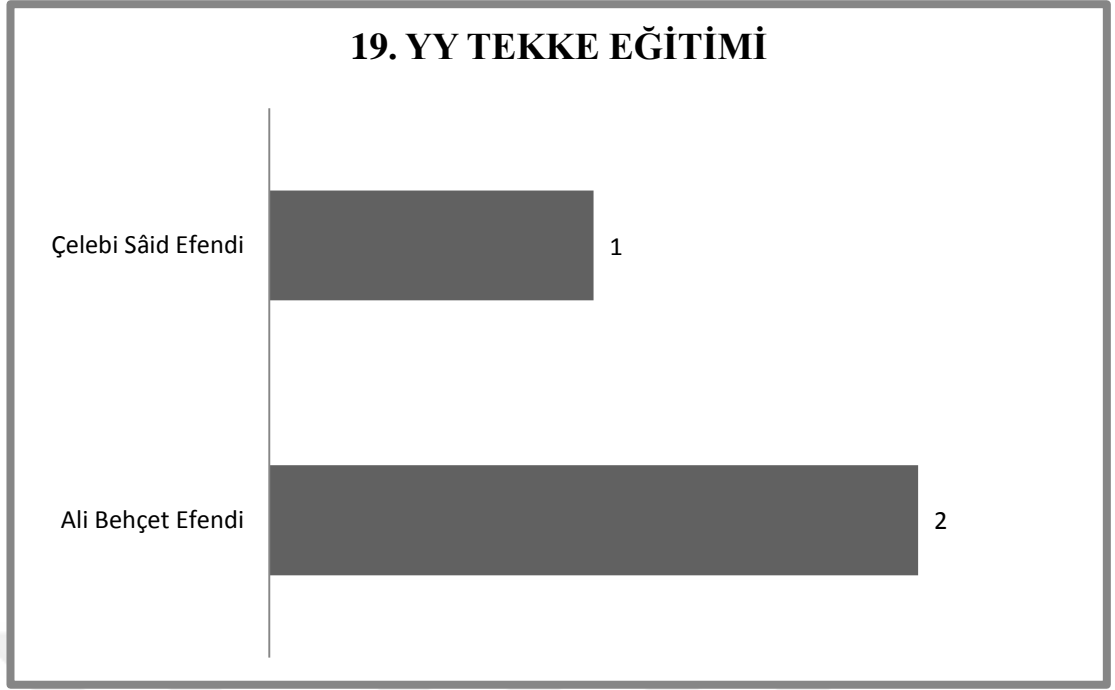
3.4.b. İnfomal Eğitim

3.4.b.i. Tekke Eğitimi

19. yüzyıl tezkireleri incelendiğinde, tekke eğitimi ile ilgili bilgilere rastlanılmakla beraber bir yetiştirici-eğitici eşliğinde verilen bilgilere rastlanılmayacak derecede az yer verilmiştir. Bu dönem tezkirelerinde özellikle Mevlevîlikte bulunan şâirler verilmekle beraber özellikle 18. yüzyıla ait bilgiler ön plana çıkmıştır. Eğitim bilgilerini netçe formal veya informal olarak ayırmak bu tezkireler için temel terimler kullanılmadığından zor bir hale gelmiştir.

19. yüzyıl tezkirelerde geçen ve dönemde yaşamış olan isimlerden tekke eğitimi bağlamında öne çıkabilecek bir isme rastlanılmamakla beraber önceki yüzyıllarda yaşamış olan Sâkıb Efendi, Şeyh Gâlib, Mevlevî Şeyhî Kadrî, Şeyh Mehmed Can Efendi, Abdülbâkî Efendi, Mustafa Efendi, İbrahim Efendi, Şeyh Tillovî, Akkirmânî Mustafa Efendi gibi isimler tekke eğitimi hususunda bahsi geçen yetiştiricilerdendir. Şeyh Gâlib ve Sâkıb Efendi hakkında detaylı bilgi 18. yüzyıl başlığı altında verilmiş olup diğer tekke mensubları ile ilgili tezkirelerde yeterli bilgiye rastlanılmamıştır.

Aşağıda verilen tabloda yetiştirdikleri isimlerle Fatîn tezkiresinde kendilerine yer bulan iki âlim verilmiştir:

Tablo 3.10. 19. Yüzyıl Tekke Eğitimi

19. yüzyılda yaşamış olan ve tekke eğitiminde yetiştirici olarak anılan Çelebi Sâid Efendi, Aynı zamanda şâirlik özelliğiyle de ön plana çıkmış ve şiirlerinde Hemdem mahlasını kullanmıştır. Kendisine ait olan bir gazel Fatîn'in tezkiresinde verilmiştir. O, Fatîn'in tezkiresine göre Râsih Efendi'ye ders vermiştir: “Mevlevîyye olan Çelebi Eş-şeyh Sâid Efendi-i vala-payeye münasebet-i karâbeti olmak cihetiyle sene-i merkuma hilalinde sihriyyet-i tamme dahi hâsıl eyleyüp neşr-i ‘ulûm-ı âliye eyle”miştir. İfadeleri geçmektedir.

19. yüzyılda yaşamış olup tezkirede zikri geçen bir diğer isim ise, Ali Behçet Efendi'dir. Nakşibendî ve Mevlevî şeyhi olan Ali Behçet Efendi devlet erkânı arasında da sözüne güvenilen ve sözü geçen bir isim olmuştur. Hüseyin Vassaf, Ali Behçet Efendi'nin *Risale-i Ubeydiyye-i Nakşibendiyye*, *Behcetüs-sülûk*, *Sırrül-miad*, *Terceme-i Hal-i Rical-i Çiştîyye*, *Risale-i Haliyye ve Ruhaniyye*, *Dîvânçe* ve *Varidat-ı Kalbiyye* adlı eserleri olduğunu aktarmaktadır. Fatîn'in tezkiresine göre Ali Behçet Efendi, Mehmed İffet Efendi ve Şeyh Mehmed Rıfkı Efendi'yi yetiştirerek onlara dersler vermiştir.

3.4.b.ii. Şâir Yetiştiriciler

19. yüzyıl tezkirelerinde karşılaşılan ve ismi zikredilen şâirler fazla olamamakla beraber 18. yüzyıla ve 19. yüzyıla ait şâirlerdir. 19. yüzyıl tezkirelerinde yetiştirici konumunda ön plana çıkan ve önceki yüzyılda yaşamış olan şâirler; Neş'et ve Şeyh Gâlib'dir. Şeyh Gâlib'den önceki yüzyılda ayrıntılı olarak bahsedilmekle beraber bu yüzyıl bilgilerinde onun yetiştirmiş olduğu isimlere bir de Ali Efendi eklenmiştir. Bu sayede onun yetiştirdiği isimlerin sayısı 3'e yükselmiştir.

Dönem tezkirelerinde yetiştirdiği isimlerle ön plana çıkan en önemli kişi Hoca Neş'et Efendi'dir. Neş'et Efendi, Mustafa İsen'in kaydettiği üzere asıl önemi, ortaya koyduğu eserlerden çok yetiştirdiği öğrenciler ve döneminde İran edebiyatının yeniden keşfedilmesine vesile olmasından ileri gelmektedir. Hoca Neş'et'in, Şeyh Gâlib'in de aralarında bulunduğu genç şâirlere İran edebiyatını ve sebk-i hindînin öncülerinden Sâib-i Tebrizî ile Şevket-i Buharî'yi okutup sevdirmesi sonucunda Osmanlı şâirleri üzerinde sebk-i hindî üslubunun ve genellikle İran şiirinin etkileri yeniden arttığını, böylece bu etkiyi şiirlerinde yansıtan bir grubun ortaya çıktığını aktarmaktadır. Ayrıca Hoca Neş'et'in, şiire yönelen gençlere yol gösterdiği ve yazdığı mahlasnamelerle her birine uygun mahlaslar verdiği için "hoca" lakabı ile anıldığı aktarılmıştır. Neş'et Efendi'nin, *Dîvân*, *Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt-i Mollâ Camî Tufan-ı Marifet*, *Muharrerat-ı Hususiyye-i Neş'et* isminde eserleri mevcuttur.

19. yüzyılda yazılmış olan tüm tezkirelerde kendine yer bulan Neş'et Hoca'nın yetiştirdiği isimler şunlardır: Zâhir, Niyaz, Pertev, Ferrî, Ahmed Esâd Efendi, Muhammed Pertev Efendi, Reisülküttab Mehmed Ârif Efendi, Begligçi İzzet Beg, Ali Hâtif Efendi, Mûîn Efendi'dir.

19. yüzyıl tezkirelerinde yetiştirici konumunda bahsi geçip aynı zamanda 19. yüzyılda yaşamış olan şâir Keçeci-zâde İzzet Mollâ'dır. İzzet Mollâ iyi bir tahsîl görmüş ve iyi bir ailede yetişmiştir. Kendisinin devlet adamlığı yönüne ek olarak Mehmet Fuat'ın da belirttiği gibi Klasik edebiyatın son temsilcisi olarak tanımlanmıştır. Kendisi, Mevlana Rumî ve Şems'ten etkilenmiş, Şeyh Gâlib'in Hüsn ü Aşk eserine nazire yazmıştır. Aynı zamanda Ziya Paşa'yı da etkilediği bilinmektedir. Gazelleriyle ön plana çıkan İzzet Mollâ mahallî ve hikemî bir üslup kullanmıştır. Eserleri arasında; *Dîvân-ı Bahar-ı Efkâr*, *Dîvân-ı Hazan-ı Asar*, *Gülşen-i Aşk*, *Mihnetkeşan*, *Devhatül-mehamid fi tercemetil-vâlid*, *Şerh-i Elgaz-ı Ragıb Paşa*, *Layihalar* yer almaktadır. Fatî'nin tezkiresine göre İzzet Mollâ Leylâ Hanım'ı yetiştirmiştir. "Keçeci-zâde İzzet Efendi merhûmdan bir miktar tahsîl-i hüner u ma'rifet eylemiş" ifadelerine yer verilmiştir.

3.5. 20. Yüzyıl Tezkirelerinde Eğitim

3.5.a. Formal – İnfomal Eğitim

20. yüzyıl tezkirelerine gelindiğinde yetiştirici isimleri önceki yüzyıllarda yaşamış kişileri kapsamakta ve eğitim konuları daha farklı biçimlerde ele alınmaktadır. Ayrıca isimler formal-informal eğitim olarak kesin çizgilerle ayrılmayıp bu sebeple de bütüncül bir incelemeyle ele alınmıştır. Bu yüzyıl tezkirelerinde 20. yüzyılda yaşamış isimlerden ziyade önceki yüzyıllarda yaşamış olan şâirlerin hayatı kaleme alınmıştır. Şâirler artık tek bir kişinin veya kurumun idaresinde eğitim almaktan ziyade farklı dersleri farklı hocalardan almış eğitimleri sonrasında da devlet kademelerinde ekseriyetle memurluğa başlamışlardır. Devletin yapısının değişmesi, Tanzimat Fermanı, Meşrutiyet dönemleri devlet politikaları eğitimi de etkilemiş eğitimde Batının ve dillerinin etkisi de artmıştır. Osman Taştekin, "18. yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları" adlı makalesinde, 1908-1920 yılları arasında II.

Meşrutiyet dönemi olarak isimlendirilen süreç, Türk eğitim tarihinin en hareketli devri olarak değerlendirilmektedir. Dönüşüm ve gelişim düşüncesinin bir ürünü olarak her düzeydeki okulda gelişmeler yaşanmıştır. Çok sistemli olmasa da, Batının düşünce yapısı ülkeye aktarılmaya çalışılmıştır diyerek bu dönemde birçok yeni okulun açıldığını ve eski okulların da önemli ölçüde ıslah edildiğini aktarmaktadır (2019, 1143). Tüm bu sosyal ve siyasal değişimler edebiyata da yansımış özellikle 18. yüzyıl tezkireleri ile itibaren kendini göstermiştir. Güçlü medrese sistemleri zayıflamış bunun yansımalarından biri olarak tezkirelerde hususi hocalardan alınan derslerin bahsi ön plana çıkmıştır. 20. yüzyıldaki tezkirelerde yetiştirici isimleri azalmış tıpkı 19. yüzyıl tezkirelerinde olduğu gibi eğitimin bütünselliği yerine belirli derslerin belirli ve hususi hocalardan alındığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda tıpkı 19. yüzyıl tezkirelerinde görüldüğü gibi ders görme, ders okutma, tahsîl alma, gibi kullanımlar 19. yüzyıl tezkirelerinin dil özellikleriyle paralel olarak devam etmiştir. Alınan eğitimler sonucunda şâirler devletin çeşitli kademelerine memur olarak atanmışlardır. Ayrıca bu dönem tezkirelerinde tekke eğitiminin üzerinde durulmamış bahsedilse bile sadece kişilerin bazılarında hangi tarikattan oldukları bilgisi verilmiştir. Kişilerin dinî eğitim aldıklarının üzerinde durulmamış sadece müstakil olarak alınan hat, tasavvuf, hadis veya dil derslerinden bahsedilmiştir.

20. yüzyıl tezkirelerine bakıldığında 16., 17., 18. ve 19. yüzyılda yaşamış olan yetiştiricilerin isimleri öne çıkmış 20. yüzyılda yaşamış olan isimlerden oldukça az hatta birkaç isimle bahsedilmiştir. Bu sebeple her ne kadar tezkireler, 20. yüzyıl tezkireleri başlığı altında verilse de eserlerin içerisindeki bilgiler 19. yüzyılın sosyal, siyasal ve kültürel şartlarını yansıtmaktadır. Bu yüzyıl tezkireleri arasında en fazla bilgiye *Kemâlâtü'ş-Şuarâ* tezkiresinden ulaşıldığı gibi bu tezkire klasik tezkire yapısından da farklılık arz etmekte ve biyografi formatına yaklaşmaktadır. Bu dönem

tezkirelerinde 20. yüzyılın değil de 19. yüzyılın siyasî ve sosyal yapısı görülmektedir çünkü bu dönemde yazılan tezkireler 20. yüzyılın başında yazılmış içerdikleri şâirler de özellikle yetiştiricileriyle beraber değerlendirildiğinde önceki yüzyıllara işaret etmektedir. Bu dönem tezkirelerine bakıldığında devlet memuriyetinde görev yapmakta olan çoğu isim ayrıca kişilere özel ders başlığı altında Farsça, Arapça, Fransızca, Almanca ve İngilizce dersleri vermişlerdir. Bu dönem tezkirelerini formal eğitim-informal eğitim olarak kesin çizgilerle ayırmak, tezkirelerde kullanılan terimlerin dönüşmesi, devletin medrese sistemindeki değişimler ve tezkire yazarlarının verdiği sınırlı bilgiler neticesinde keskin hatlarını kaybetmiştir. Dönemde gerekli bilgiye neredeyse sadece İbnülemin'in tezkiresinden ulaşılabildiği için bu dönem tezkirelerinden kısaca ve ayrı ayrı bahsetmek daha doğru bir yol olacaktır. Çünkü bu dönemde tablolastırılacak fazlaca 20. yüzyıl verisi yoktur ve dönemde yaşamış olan iki isime rastlanılmıştır. Bu sebeple her bir tezkiredeki bilgiye ayrı ayrı değinilecektir.

Nâil Tuman'ın tezkiresinden bahsedilecek olursa bu tezkire şâirlerin eğitimleri ve onları yetiştirenlerle ilgili bilgiler içermemektedir. Bu sebeple bu dönemin yetiştiricileri mevzusunda bu tezkire incelenmiş fakat bu doğrultuda herhangi bir bilgi elde edilememiştir. Mehmed Sirâceddin'in ve Fâik Reşad'ın tezkirelerinde ise bahsedilen isimler önceki yüzyıllarda yaşamış isimler olup 16., 17. ve 18. yüzyıla ait isimlerdir. Bu sebeple bu isimler bu bölüme alınmamıştır. Bunun sebebi bu isimlerin daha önceki yüzyıllarda bahsinin geçmesi ve güncel dokunan bir taraflarının olmamasıdır. Ayrıca yetiştiricilik hususu bu iki tezkirede sayıca da oldukça az değinilen bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. 20. yüzyılda yazılan tezkireler, eğitim ve yetiştiriciliğe denk gelen kelimelerin kullanımı ve terimsel bağlamda önceki yüzyıllarda kullanılan kalıplaşmış ifadelerden sıyrılmış ve farklı kelimeler

tercih edilmiştir. Bu bağlamda örneğin ‘mülâzım’ kavramı 16., 17. ve 18. yüzyıllarda birkaç istisnâi kullanım dışında medrese ile ilgili bir eğitim terimi olarak kullanılması yanında 19. ve 20. yüzyıla gelindiğinde bu kavram ‘teğmen’ anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Fakat 20. yüzyılda yazılmasına rağmen Sirâceddin’in tezkiresinde geçmiş yüzyıllarda yaşayan yetiştiricilerden bahsedilmesi sebebiyle mülâzım teriminin hala medrese eğitimi anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Bir tezkire bir edebi eser içerisinde hangi dönemi barındırıyor o dönemin dil kullanımını, o dönemin siyasi, sosyal ve kültürel dinamiklerini eserine yansıtmaktadır.

Bu dönemde yazılan tezkirelerden Ali Emîrî’nin tezkiresinden 20. yüzyıla dair bilgiler edinilemese de 19. yüzyıl yetiştiricileriyle ilgili bölgesel bilgilere ulaşmak mümkün olmuştur. Ali Emîrî’nin tezkiresinde yetiştirici olarak öne çıkan ilk isim, Şâban Kâmî Efendi’dir. Şâban Kâmî Efendi, zamanının önemli ilim adamlarından dinî ağırlıklı dersler almış bunun yanı sıra pozitif ilimlerle de ilgilenmiştir. Diyarbakır eşrafı için önemli bir kimse olup alet ilimleri konusunda da öğrencilerini eğitip ilmî bilgilerini aktarmıştır. Kendisi aynı zamanda şâirliğiyle de ön plana çıkmış bir âlim olup *Dîvân*, *Mevlid-i Şerîf-i İrfaniye*, *Hadika-i Maneviyye*, *Mevlid-i Nebi*, *Kaside-i Kamisiyye*, *Redd-i Protestan*, *Risale-i Asakiril-Mansuriyye*, *Risale-i Hallil-Müşkilat*, *Risale-i Tafdiliyye*, *Risale-i Tıbbiye* adlı eserlere sahiptir. Çok yönlü bir ilim adamı olan Şâban Kâmî Efendi’yi, Ali Emîrî, tezkiresinde övmüş ve çok yönlülüğüne işaret etmiştir. Onu tanımlarken onun hafız, şeyh, fakih, musikidan, şâir, münşi, hattat, felsefeci, mantıkçı, müfessir olduğundan bahsetmiştir. Ali Emîrî’nin tezkiresinde onun yetiştirdiği isimler şunlar olarak karşımıza çıkmaktadır: Bekrî, Hamîdî, Hayâlî, Zekâî, Nâim, Zihnî ve Râif’tir. Bu isimler Kâmî Efendi’den; hat dersleri, ilmî ve dinî bilimlerden dersler almıştır. Bu dönem tezkirelerinde bahsi

geçen isimler, yetiştiricilik vasfıyla fazla anılmayıp yetiştirdikleri bir veya birkaç isimle karşımıza çıkmaktadırlar. Bu isimler şunlardır: Sâid Hemdem Çelebi, Dürçî’yi yetiştirmiş ve ona dinî ilimler hakkında yol göstermiştir. Yine Akıllı Hoca ismiyle bilinen bir kişi de Dürçî’yi yetiştirenler arasındadır. Bu tezkirede adı geçen bir şâir olan Âsaf, Şeyh Yakub Buhârî tarafından Farsça tahsîl etmiştir. Bu dönemde öne çıkan diğer yetiştiriciler, Fethullah Feyzî Efendi, Küçük Ebubekir Efendi, Kara Hâfiz Muhammed Efendi, Hasîb Efendi’dir. Bahsi geçen bu isimler daha ziyade tekke eğitimi, dil dersleri ve müstakil birkaç pozitif bilim doğrultusunda şâirleri yetiştirmişlerdir.

20. yüzyılda yazılmış olup en fazla bilgiyi ihtiva eden tezkire İbnülemîn’in tezkiresidir. Fakat bu tezkirede yer alan bilgiler, 19. yüzyıla ait şahısları içermekte ve o döneme ait toplumsal yansımaları ihtiva etmektedir. Ayrıca İbnülemîn’in tezkiresi artık klasik olarak adlandırılan tezkire yapısından farklılıklar barındırmakta biyografi ve edebiyat tarihine yaklaşan bir çerçeve çizmektedir. Ayrıca dönemin Batıya dönen yüzünü de bu tezkireden takip etmek olası olmuştur. Örneğin kimi şâirler, eğitiminin bir bölümünü yurt dışında geçirmiş, bazıları memuriyet için yurt dışına çıkmış, kimisi de bulunduğu memlekette yabancı hocalardan veya tercüme odalarında çalışan memurlardan dil dersleri almışlardır. Örneğin bu tezkirede yabancı dil eğitimi için yurt dışına gitmiş olduğu belirtilen Tahsin Efendi için “Lisan ve fen tahsîl etmek üzere, devletçe diğer birkaç zatla beraber Paris’e gönderildi” ifadesi yer almaktadır. Bahaeddin Bey için “bir arkadaşı ile beraber Fransızca tahsiline başladı” ifadelerine yer verilmiştir. Nacî’nin biyografisinde ise onun tercüme odasında çalışan ve Kamyono adı ile bilinen bir hocadan Fransızca dersleri aldığı belirtilir. Bu tarzda ifadeler daha önceki tezkirelerde yer verilmemiş olup bu tezkirenin diğerlerinden farklı olan taraflarından biridir. Bu tezkirede yine dönemin dönüşen eğitim sistemi

de esere yansımış önemini yitiren medrese eğitimi yerini müstakil derslere, fakültelere, askerî okullara bırakmıştır. Fakülte kavramına daha önceki tezkirelerde rastlanılmamış olup Behcet Bey maddesinde “Darü’l fûnûn Hukuk Fakültesi’ne devam eyledi.” bilgisi verilmiştir. Bir taraftan medrese eğitimi de devam etmekte fakat önceki yıllar kadar öne çıkmamaktadır. Örneğin; Hakkı Bey biyografisinde onun “Tire’de İbni Melek Medresesinde ‘ulûm-ı diniyye ve felsefiyye” tahsîl ettiği bilgisi verilmiştir.

İbnülemin’in tezkiresinde bahsi geçen yetiştiriciler tıpkı 19. yüzyıl tezkirelerinde bahsedilmeye başlandığı gibi, bir hocadan ziyade birkaç hocadan farklı dersler almış, özellikle dil dersleri hususunda bilgiler daha net bir biçimde verilmiştir. Bu tezkirede diğer tezkirelerden farklı olarak ‘mülâzım’, ‘mülâzemet’, ‘dânişmend’, ‘şâkird’, ‘perverde’, ‘terbiyet’ gibi terimler tercih edilmemiş bunların yerine eğitim anlamını karşılayan ‘tederrüs eylemek’, ‘taallüm etmek’, ‘ders okumak’, ‘ders ta’lim etmek’ gibi cümle yapıları tercih edilmeye başlanmıştır. Örneğin Ârif Efendi maddesinde “Abdürrahim Efendi’nin derslerine devam etti” tanımı yapılmıştır. Yine Âsaf Efendi için “Attarzâde İzzet Efendi’den tederrüs eyledi.” İfadesine yer verilmiştir. Yine Seyyid Âsım Efendi maddesinde de benzer bir ifade kullanılmış olup Hasanzâde Efendi’den tahsîl tekmil eyledi.” denilmektedir. İlmî için “Ahmed Tevfik Efendi’den taallüm etti” kalıbı tercih edilmiştir. Bu tarz eğitim bilgileri bu yüzyılda doğrudan verilmiş olup terimler üzerinden bilgi verilmemiştir. Ayrıca mülâzım terimi önceki yüzyıllardaki kullanımını yitirmiş askeriye için kullanılan bir terim halini almıştır. Bu tarz yapılara 19. yüzyıl tezkirelerinde sıklıkla rastlanılmaya başlanmış ve bu dönem tezkirelerinde de bu durum devam etmiştir. Aynı zamanda bu tezkirede eğitimle ilgili bahislerde diğer tezkirelerden farklı olarak; fakültelerden, kürsülerin olduğundan da bahsedilmiş devlet memuru olarak çalışan kişilerin aynı zamanda

şâirlere hususi olarak dersler verdikleri ifade edilmiştir. Bu tezkirede bahsi geçen yetiştiriciler tek bir isim veya birkaç isim üzerinde yoğunlaşmamakta ve çeşitliliği fazlaca olan isimler olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin; Hakkı Bey maddesinde “Dîvân azası Sıdkı Efendi’den Arabiyye okudu.” İfadesi yer almakla beraber yine Hüsni’nin biyografisinde kendisinin beş farklı hocadan beş farklı alanda ders aldığı belirtilmiştir. Bu tezkirede bunun gibi birçok örnek yer almakta eğitim belli kişilerin tekelden çıkmış ve farklı hocaların adı zikredilmiştir.

Farklı hocaların isimleri geçmesine rağmen İbnülemin’in tezkiresinde bahsi geçen 19. yüzyılda yaşamış ve yetiştirici olarak karşılaşılan diğer isimlere göre daha fazla şâir ve yazarı yetiştirmiş olan kişi Osman Selahaddin Efendi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisi Mevlevî şeyhi olup dönemin önemli âlim ve şeyhlerinden ders görmüştür. Dönemin siyasileri ile de arası iyi olduğundan bir dönem sarayda mesnevi dersleri de vermiştir. Eserleri arasında; *Risale-i Vahdet-i Vücut, el-Lisanü’l-Muhammediyye fima dalle bihi’l İseviyye, Ahlak-ı Müluk, Haşiye-i Mesnevi* yer almaktadır. Tezkireye göre onun yetiştirdiği isimler; Münîre, Nakıyye Hanım ve Nebil’dir.

Dönemde yetiştirici olarak zikredilen bir diğer 19. yüzyıl hocası olan Sâlih Râcih Efendi hakkında fazla bilgiye rastlanmamakta onun kimi şâirlere Farsça ve Arapça dersleri verdiği belirtilmiştir. Fafîn ve Râşid bu isimlerdendir.

Bir başka isim ise tekke mensubu olan Şeyh Mustafa Vahyî’dir. Mustafa Vahyî Efendi’nin doğum tarihi kaynaklarda mevcut olmamakla beraber Nakşibendî şeyhlerinden olduğu belirtilmiştir. Eserleri arasında *Tuhfetü’s-Sâlihîn ve Sübhatü’z-Zakirin, Ed-Dürretü’l-Aziziyye fi’l-Fevaidi’l-Kaviyye, Hezzü’z-Zakirin ve Hetrü’t-Talibin* yer almaktadır. Tezkireye göre yetiştirdiği isimler arasında; Râşid ve Şemseddin yer almaktadır.

19. yüzyılda yaşamış ve hoca olarak tezkirede adı zikredilen diğer isimler şunlardır: Fetvâ Emînî Nûrî Efendi, Attar-zâde İzzet Efendi, Mehmed Cenânî Efendi, Hoca Necîb Efendi, Hacı Hasan-zâde Efendi, Mehmed Kasım Efendi, Demircili Ahmed Fuad Efendi, İsmail Sâib Efendi, Alipaşa-zâde Reşîd Bey, Bahaeddin Efendi, Feyzullah Efendi, Süleyman Fehîm Efendi, Gelibolulu Âdil, Hoca Şevket Efendi, Mehmed Hüsrev Bey, Küçük Hafız Efendi, Kundakçı-zâde Hacı Mehmed Sıtkı, Yozgatlı Mustafa Keşfi Efendi, Murtaza Sâfi Efendi, Hoca Tahsîn Efendi, Tırpancızâde Fahrettin Efendi, Kavalalı Yûsuf Efendi, Hüseyin Azmî Efendi, Hacı Fehmî Efendi, Kayserili Hamdî Efendi, Sâlih Nazım Efendi, Vidinli Hoca Mustafa Efendi, Hoca Davud Şükrî Efendi, İbnülemîn'in de hocaları olan Trabzonlu Hüsni Efendi ve Hoca Tâhir Efendi; Hâce Ataullah, Sarı Abdullah-zâde Efendi, Seyyid Ahmed Hicâbî, Kavalalı Hüseyin Efendi ve şairlik özelliğiyle ön plana çıkan İzzet Mollâ'dır.

Bu isimler, öğrencilerini ekseriyetle dil hususunda eğitmiş kişiler olup onlara Farsça ve Arapça dersleri vermişlerdir.

19. yüzyılda doğmuş olup yetiştiricilik hususunda ömürlerinin bir kısmı 20. yüzyıla da devam etmiş olan isimler tabloda verilmiştir:

Tablo 3.11. 20. Yüzyıl Eğitici İsimleri

Bu yüzyılda yazılan tezkireler önceki yüzyıllarla ilgili bilgiler içermektedir. 20. yüzyılın başlarında yazılmış olup bu yüzyılda yetişen şâirlerin hocaları hakkında bilgiye rastlanılmamaktadır. Yazılış tarihi olarak yüzyılın ortalarına denk gelen İbnülemîn'in tezkiresi de 20 yüzyılda yaşamış olan şâirleri ihtiva etse bile onları yetiştiren isimler önceki yüzyıla ait olduğundan 20. yüzyıla ilgili yetiştirici verisine rastlamak zorlaşmıştır. Yukarıdaki tabloda adı geçen yetiştiriciler de 19. yüzyılda doğmuşlar fakat ömürlerinin bir kısmında 20. yüzyıla da yetişebilmiş isimler olarak tezkirede yer almaktadırlar.

Bahsi geçen isimlerden biri Arapgirli Hüseyin Avnî Efendi'dir. Kendisi eğitimine babasından Kuran, ilm-i hal, ahlak ve Arapça okuyarak başlamış merkezindeki ibtidaiyi ve rüşdiyeyi bitirmiştir. Daha sonra medrese eğitimine devam etmiştir. Askerî Rüştiyede ders vermiş Beyâzıd Câmî'nde ders okutmuştur. Hüseyin Avnî, Meclis-i Mesâlih-i Talebe azalığı, Edebiyyat-ı Arabiyye müderrisliği, umum müdürlüğü gibi önemli ilmî ve idarî görevlerde bulunmuştur. Eserleri arasında *Şerhu'l-Kasideti'n-nuniyyeti'l-Büstiyye*, *Talikat alel-Kasideti'l-lamiyye*, *İlm-i Kelam*

Dersleri, Kayıtlı Kavaid-i İrab gibi çalışmalar yer almaktadır. Kendisinin adı formal eğitim kapsamında anılmakta olup İbnülkemâl'in tezkiresinde Bahârî maddesinde şu şekilde karşımıza çıkmaktadır: "Beyazîd Dersîam hocalarından Arapgirli Hüseyin Avnî Efendi'nin dersine devam etmiştir." Bu ifadelerden yola çıkarak Avnî Efendi'nin formal eğitim kapsamında öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Tezkirede öne çıkan bir başka isim ise; Hoca Hâlis Efendi'dir. Kendisi hakkında İbnülemin'in tezkiresinde, İhsan Mahvî biyografisinde onun Hoca Hâlis Efendi'den, biraz Arapça ve Farsça dersleri aldığı belirtilir. Biyografinin devamında İhsan Mahvî'nin mesnevihanlık icâzesi aldığı belirtilmiş olup bu da Hoca Hâlis Efendi'nin informal eğitim veren bir isim olduğunu düşündürmektedir. Hoca Hâlis Efendi'nin kaynaklarda Mehmed Akif'e de Arapça dersleri verdiği belirtilmektedir. (Uluçay 2017, 126).

İbnülemin'in tezkiresinde doğrudan şâirliği ile ön plana çıkmış olup da 20. yüzyılda yaşamış şâir-yetiştiriciye rastlanılmamakla beraber önceki yüzyılda yaşamış olan İzzet Mollâ'nın adı zikredilmiştir. Onun Leylâ Hanım'ı yetiştirmiş olduğu bilgisi aktarılmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında 20. Yüzyıl tezkireleri için söylenebilir ki Ali Emîrî'nin ve İbnülemin'in tezkireleri dışında yetiştirici bilgisine ulaşmak mümkün olmamıştır. Sirâceddin'in ve Fâik Reşad'ın tezkirelerinde çok önceki yüzyıllarda yaşamış olan birkaç isim dışında güncel yaklaşan yetiştiricilere yer verilmemiştir. Özellikle İbnülemin'in tezkiresinde rastlanılan isimlere bakıldığında birçoğunun da Yeni Türk Edebiyatı dairesine girmesi sebebiyle karma bir tezkire olduğu söylenebilir. Ayrıca devletin Batıya dönen yüzü bu tezkirede yansımalarını bulmuş olup, yurt dışı eğitimleri ve yabancı dil öğrenimi bu tezkireyle göz önüne serilmiştir. Müstakil

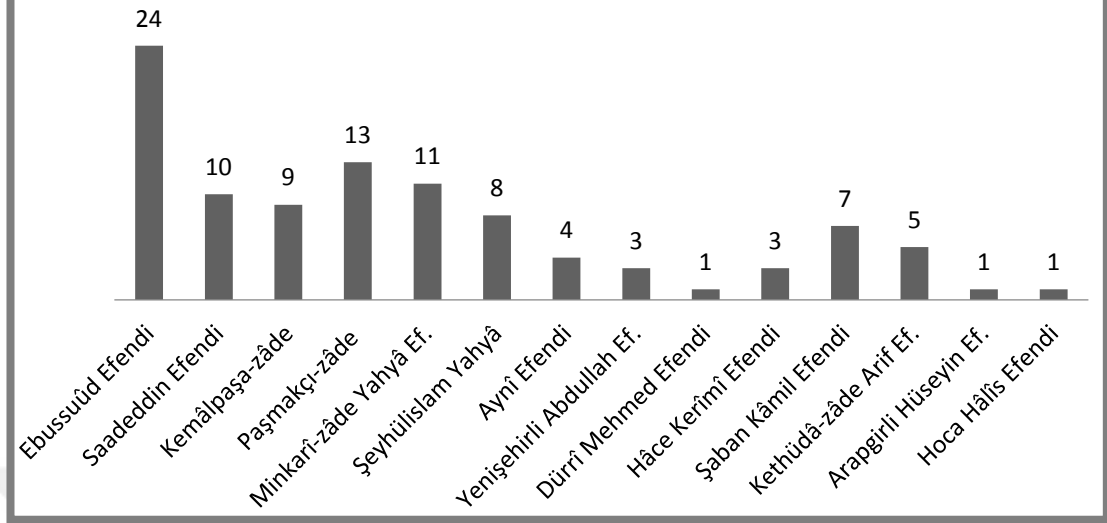
derslerin önemi ortaya çıkmış neredeyse her bir ders için ayrı hocalarla çalışmalar yapılmıştır.

Tezkirenin üslubunda da değişiklik olup 19. yüzyıla kadar kullanılmış olan eğitim-öğretim terimleri değişiklik göstermiştir. Ayrıca biyografilerde yer alan bilgilerin bazıları bizzat şahısların ağzından yazılmış olup otobiyografi anlayışının izleri de esere yansımıştır.

Sonuç olarak tezkirelerdeki eğitim-öğretim ve yetiştiricilik bilgilerine bakıldığında her bir yüzyılda yetiştiricilik konusunda belli isimlerin öne çıktığı görülmektedir. Farklı yüzyıllarda farklı yetiştiriciler ön plana çıkabildiği gibi her yüzyıl adı zikredilen ve ön plana çıkan isimler de mevcuttur bu durumun sebeplerinden biri de tezkire yazarlarının bulunduğu yüzyılın öncesinde yaşamış şâirlere de eserlerinde yer veriyor olmasıdır. Yetiştiriciler her yüzyılda nasıl değişiyorsa devletin siyasi, sosyal ve kültürel yapısıyla beraber değişen kavramlar, terimler, eğitim sistemleri de toplumun her kurumuna sirayet etmiş bu durum edebi eserlere de yansımıştır.

Aşağıdaki tabloda tüm yüzyıllar boyunca formal eğitim kapsamında eğitim veren âlimlerden Ebussuûd Efendi, Sâdeddin Efendi, Kemâlpaşa-zâde 16. yüzyıl yetiştiricilerin; Paşmakçı-zâde, Minkârî-zâde Yahyâ Efendi, Şeyhülislâm Yahyâ 17. yüzyıl yetiştiricilerinden; Aynî Efendi, Yenişehirli Abdullah Efendi, Dürri Mehmed Efendi 18. yüzyıl yetiştiricilerinden; Hâce Kerîmî Efendi, Şâban Kâmî Efendi, Kethüdâ-zâde Ârif Efendi 19. yüzyıl yetiştiricilerinden; Arapgirli Hüseyin ve Hoca Hâlis Efendi 20. yüzyıl yetiştiricilerinden olup aşağıdaki tabloda yetiştirdikleri öğrenci sayılarıyla beraber verilmişlerdir:

FORMAL EĞİTİM KAPSAMINDA YETİŞTİRİCİLER VE ÖĞRENCİ SAYILARI

Tablo 3.12. Formal Eğitim Kapsamında Yetiştiriciler ve Öğrenci Sayıları

Özellikle 16. yüzyıl devletin her yönden ihya olduğu, parlak bir dönem olması sebebiyle bunun sonuçları her kuruma yansımış dönemde eğitim-öğretim faaliyetlerinin fazlalığı ve kalitesi, kurumlardaki liyâkatin bozulmamış olması, medreselerin en verimli dönemlerini yaşıyor olması eğitimi beslemiş şâirleri teşvik etmiştir. Bu durum edebi eserlere de yansımış içerik olarak en bol malzeme bu yüzyıl tezkirelerinden elde edilmiştir. 16. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim kapsamında adı geçen yetiştiricilerin büyük bir çoğunluğu ilmiyesınıfına dâhil olan âlim ve bilginlerden oluşması dönemin nüfuzlu kişilerinden olmalarının yanı sıra şâirlik vasıflarıyla da öne çıkmaları şâirler için belli isimlerin üzerine kümelenmenin sebepleri arasında yer almaktadır.

Bu dönemde yetiştirici vasfıyla öne çıkan isimler toplamda 43 öğrenciyi yetiştirmiş ve en fazla şâir bu dönemde bir yetiştirici adıyla beraber kaydedilmiştir.

17. yüzyıla gelindiğinde, tezkirelerini antolojik özelliklere sahip olması sebebiyle eserlerdeki biyografik bilgilerde şâirlerin eğitim-öğretim durumlarına 16. yüzyıl tezkirelerine göre daha az rastlanılmaktadır. Fakat antolojik tipte tezkirelerin fazla bilgi vermemesi ve medrese eğitiminin gitgide bozulması henüz eğitim bilgilerine netçe yansımamış yetiştiriciler bu tezkirelerde hala ön planda olmaya devam etmiştir. Bunun sebebi geçiş özelliği gösteren ve bilgi kaynağı olan iki tezkirenin 17. yüzyılın başlarında yazılması olabilmektedir.

17. yüzyıl tezkirelerinde formal eğitim kapsamında toplam 32 isim yetiştirilmiştir. Yetiştirici olarak ön plana çıkan bu isimlerin ortak özelliği onların da tıpkı 16. yüzyılda ön plana çıkan isimlerde olduğu gibi devletin önemli mevkilerine gelmiş nüfuzlu kişiler olmasıdır. Bahsi geçen üç isimde yüksek tahsîl görmüş ve nihayetinde şeyhülislâm olmuş isimlerdir.

18. yüzyıl tezkireleriyle beraber tezkire içerikleri biraz daha farklılaşmış, devletin sosyal, siyasal ve kültürel yapısı eserlere daha fazla yansır hale gelmiştir. Eğitimdeki meseleler de tezkirelere daha fazla yansımaya başlamıştır. Örneğin; eğitimde tek bir yetiştirici ismi vurgulamayıp bir kişinin ders gördüğü çeşitli hocaları da aktarmaları daha önceki yüzyıl tezkirelerinde karşımıza çıkmayan bir özelliktir. Bu durum, tezkireler kronolojik olarak incelendiğinde fark edilen bir özelliktir.

Yüzyıllar ilerledikçe tezkirelerde bir takım bilgiler veriliyor olsa da klasik tipteki yetiştiricilik ve eğitim konuları değişmeye, dönüşmeye başlamıştır. Bu dönemde öne çıkan üç âlim toplamda 8 kişiyi yetiştirmiştir. Bir önceki yüzyıla göre sayıdaki çarpıcı düşüş dikkate değerdir. Bunun sebepleri arasında siyasal ve sosyal anlamda gerileyen bir ülkenin izdüşümleryle beraber eğitimin yapısının bozulması, liyâkatın ortadan kalkıyor olması, bazı kişilere verilmekte olan birtakım ayrıcalıklar gösterilebilir. Bu durumun sonucunda da kişilere güvenin azalması ve eğitimin

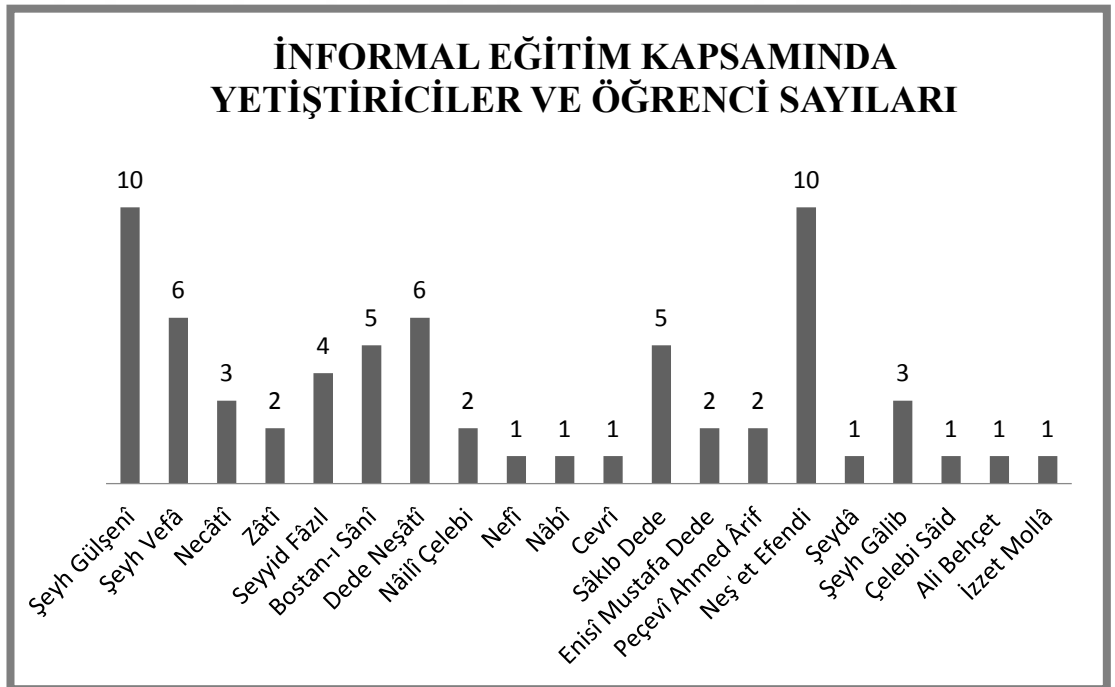
kişilerin tekelinden çıkması gibi sonuçlar doğmaya başlamış ve bu durum edebi eserlere kadar sirayet etmiştir.

17. yüzyıldan sonra eğitimde gerçekleşen yenileşme hareketleri ve devletin içinde bulunduğu siyasal, sosyal sıkıntılar tezkirelere de yansımaya devam etmiş, klasik Osmanlı eğitim anlayışının dönüşmesi, belli eğitim sistemlerinin ortadan kalkması, medreselerin gücünü kaybetmesi gibi birçok durum eğitimin görünümüne doğrudan etki etmiştir. 19. yüzyıldaki tezkirelerde şahıs isimleri azalmış eğitim konuları daha yüzeysel aktarılmıştır. 18. yüzyıl tezkirelerinde ortaya çıkmaya başlayan ve belirli hocalardan belirli dersleri alma sistemi bu yüzyıl tezkirelerinde de artarak görülmektedir. Bu dönemde öne çıkan üç âlim toplamda 15 kişiyi yetiştirmiştir. Önceki yüzyıla göre artış gösteren sayı 18. yüzyıl tezkirelerinin çoğunun 17. yüzyılda yetişmiş isimleri kapsamı ve tekke eğitimi hakkında fazlaca bilgi içermesi sebebiyle de düşüş yaşamış olma ihtimali vardır.

20. yüzyıl tezkirelerine gelindiğinde eğitim, formal ve informal olarak kesin çizgilerle ayrılmayıp bu sebeple de bütüncül bir incelemeyle ele alınmıştır. Şâirler tıpkı 18. ve 19. yüzyıllarda başladığı gibi tek bir kişinin veya kurumun idaresinde eğitim almaktan ziyade farklı dersleri farklı hocalardan almış, tezkirelerde yetiştirici isimleri azalmış tıpkı 19. yüzyıl tezkirelerinde olduğu gibi eğitimin bütünselliği yerini müstakil derslere bırakmıştır. 20. yüzyıl tezkireleri kendilerinden önceki dönemlere ait bilgiler içerdiği için ayrıca içinde barınan bilgilerinin birçoğu da Yeni Türk Edebiyatı dairesinde olduğu için yetiştirici bazında bilgiye neredeyse hiç ulaşamamakla beraber dönemde adı geçen yetiştiriciler toplam iki kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İnformal eğitime gelindiğinde, yüzyıllar arasında formal eğitim kadar dalgalanmalar görülmemekle beraber 19. ve 20. yüzyıl tezkirelerinde eğitimin formal veya informal olarak keskin hatlarla birbirinden ayrılamadığı gerekçesiyle belli terimlerin de ortadan kalkmasıyla beraber bir düşüş yaşanmıştır. Bu durumda dönemin tezkirelerinin biyografilerdeki bilgileri mutlak bir kişiyle beraber vermemesi de etkindir. İnformal eğitimin dalgalanma göstermemesi normal olarak karşılanmalıdır eğitim informal anlamda her yerde ve her zaman devam edebilir kişinin çeşitli ihtiyaçları doğrultusunda her yaşta alınabilir. Belli kuralları olmadığı için veya daha esnek olduğu için her yüzyılda belli ve dengeli bir oranda kendine yer bulmuş olması şaşılacak bir durum değildir.

Aşağıdaki tabloda yüzyıllar boyunca informal eğitimde yetiştiricilikleriyle öne çıkan isimler (tekke yetiştiricileri ve şâir-yetiştiriciler) yetiştirdikleri şâir sayısıyla beraber verilmiştir:

Tablo 3.13. İnformal Eğitim Kapsamında Yetiştiriciler ve Öğrenci Sayıları

16. yüzyıl tezkirelerde informal eğitimden bahsedildiğinde ise tekke eğitimi karşımıza çıkmaktadır. Bir tekkeye mensup olan ve oranın âlimlerinden ders ve terbiye gören şâirlerin sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Bu durumun sebebi tıpkı formal eğitimde de olduğu gibi çok yönlü bir ilişkiden beslenmiştir.

Tekke mensubu olan kişilerin inançlarının yanı sıra mekânlar da alınan ilmî ve sanatsal faaliyetler de şâirler için bir cazibe unsuru olmuştur. 16. yüzyıl informal eğitimi çerçevesinde tekke eğitimi kapsamında yetiştirici olarak ön plana çıkmış olan isimler doğumları bir önceki yüzyıla rastlasa da etkileri yüzyıllarca devam eden iki isim Şeyh Gülşenî ve Şeyh Vefâ'dır.

Aynı zamanda tezkirelerde informal eğitim adı altında dile getirilebilecek bir diğer başlık şâir-yetiştiricilerdir. Belli şâirler, kendi eğitimleri doğrultusunda bazı şâir-yazarları usta çırak usûlünce yetiştirmiş ve onlara belli bir eğitim vermişlerdir. Şâir-yetiştirici olarak ön plana çıkan Necâtî, 15. Yüzyıl şâiri olmasına rağmen tezkirelerde kendinden sıklıkla söz ettirmiştir. Bu sebeple onun da bu dönem tablosunda olması ve adının zikredilmesi gerekmektedir. Necâtî'nin yanı sıra 16. yüzyılda yaşayan ve yetiştiriciliğiyle anılan önemli bir şâir ise Zâtî olarak karşımıza çıkmaktadır bu isimler tezkirelerdeki verilere göre toplamda 21 kişiyi yetiştirmişlerdir.

17. yüzyılda yaşamış ve informal eğitim hususunda öne çıkan isimlere, 18. yüzyıl tezkirelerindeki verilerden ulaşılmıştır. 17. yüzyılda yazılmış olan tezkirelerdeki isimler 16. yüzyılda yaşamış olan âlimleri içermektedir. Bu yüzyılda informal eğitim kapsamında toplam 20 isim yetiştirilmiştir.

18. yüzyıl informal eğitimine bakıldığında özellikle Esrâr Dede'nin tezkiresinin de etkisiyle karşılaşılan yetiştiriciler artmıştır. Bu yüzyıl yetiştiricileri toplam 23 isimle az bir farkla da olsa en fazla talebeye sahip olan isimlerdir. Özellikle Sâkîb Dede ve Dede Neş'et'in etkisi yüzyıla yansımıştır. Bahsi geçen isimler hem şeyh hem de önemli şâirler olup şiir meclislerinde talebelerine el vermişlerdir.

Tekke eğitiminde yetiştirici olarak zikredilen bu isimler şâirlik vasıflarıyla da öne çıktığı inançları etrafında şekillenen sanatsal ortamına da talebeleriyle paylaştıkları tekkelerinin hem tasavvufî öğretilerle bezenmiş bir okul hem de şâir meclisi olduğu ortadadır.

19. yüzyıl tezkireleri incelendiğinde, tekke eğitimi ile ilgili yetiştirici-eğitici bilgilerine rastlanılmayacak derecede az yer verilmiştir. Bu dönemde bazı dersler hem formal hem informal eğitim veren kişiler tarafından da verilebildiği için sadece tezkirelerdeki bilgiler ışığında net bir çizgiyle eğitimi formal veya informal olarak ayırmak mümkün olmamaktadır.

Bununla beraber yüzyılda yaşamış ve informal eğitimde ön plana çıkmış isimler; Çelebi Sâid Efendi ve Ali Behçet Efendi'dir. Bu iki ismin yanında şâir-yetiştiricilikle ön plana çıkan İzzet Mollâ da informal eğitim kapsamında tabloya alınmıştır. Toplamda 3 ismi yetiştirmekle beraber bu yüzyılda 'yetiştiricilik' kavramının önemini yitirdiğinin en önemli göstergesi olarak örneklendirilebilir.

20. yüzyılda ise informal eğitim kapsamında bir isme rastlanılmamakta bunun sebebi tezkirelerde yer alan bilgilerin önceki yüzyılları içermesinin yanısıra bir kısım bilgilerin de yeni edebiyat dairesine girmesiyle alakalıdır. Ayrıca mutlak ve belli başlı isimlerin etrafında kümelenme anlayışının sona ermesi de 'isim'lerin öne çıkmasını engellemiştir.

Tüm tezkirelere ve yüzyıllara bakıldığında özellikle formal eğitim hususunda öne çıkan şahısların ilmiyesınıfı mensubu olduğu görülür ve bu isimler medreselerde de hocalık yapan nüfuzlu kişilerdir. Bu isimlerin çoğu şeyhülislâmlık yapmış devrin her alanda güçlü isimleridir. Ayrıca birkaç isim dışında hepsi şiirle ilgilenmiş şiir yazmamış isimler bile belli konular özelinde yazarlık özellikleriyle ön plana çıkmışlardır. Bu da şâirlerin onların bünyesinde toplanmasının etkenlerindedir.

Tekke eğitimi kapsamında tezkirelerde; Gülşenîlik, Nakşibendîlik, Mevlevîlik ön plana çıkmaktadır. Tekke eğitimleri ilmî ve manevî yetiştiriciliği kapsayıp aynı zamanda şâirlere edebi ve sanatsal bir ortam da sağlamaları sebebiyle tekke etrafında yetişen ve eğitimine devam eden isimler fazladır. Bu bağlamda yetiştirici hocalar öğrencilere hem çeşitli dersleri okutup hem de belli bir öğreti ve terbiye verip hem de sanat meclisi sunmuş olurlardı. Çoğu tekke şeyh ve liderinin de şâir olması ruhî sebeplerin yanı sıra mekânları da cazip hale getiren sebeplerden olmuştur.

Şâir-yetiştiriciler her yüzyılda varlığını sürdürerek şâirleri informal biçimde, ustacılık ilişkisine dayanarak eğitmiş; onlara şiir ve edebiyat bilgilerini aktararak el vermişlerdir.

16. yüzyıl tezkirelerinden 20. yüzyıl tezkirelerine geldikçe eğitim-öğretim hususundaki isimlerin azalması eğitim sisteminin 16. yüzyıldan beri süregelen yapısının değişmesi ve dönüşmesi ile ilişkili olabileceği gibi türlerin kendi içindeki değişimiyle de alakalıdır.

20. yüzyıl tezkirelerinde kişilerin memuriyet ve çalışma alanlarının üzerinde daha çok durulmuş ve bütüncül eğitim yaklaşımından ziyade her ders için farklı kişilerden eğitim alındığı bilgisine yer verilmiş, edebiyat tarihine benzer yaklaşımlar tercih

edilmiş ve kullanılan kavramlar da türün getirdiği belli bir üslup çerçevesinde dönüşmüştür.

BÖLÜM IV

SONUÇ

Anadolu Sahası Tezkirelerinde Eğitim-Öğretim ve Yetiştirme isimli çalışmada 16-20. yüzyıl aralığında kaleme alınan tüm Anadolu sahası tezkirelerinden yola çıkarak hem eğitim ve öğretimle ilgili terim ve kavramlara ulaşılmaya çalışılmış hem de eğitim öğretim hususunda ön plana çıkan âlimler tespit edilerek eğitimin kimin veya kimlerin etrafında hangi koşullarda, ne biçimlerde şekillendiği ortaya konulmuştur.

Çalışmada, tezkirelerin eğitim, öğretim ve yetiştiricilikle ilgili barındırdığı bilgiler kronolojik bir biçimde çeşitli örnekler ve sayısal verilerle ele alınmış; bu verilerden birtakım sonuçlara ulaşılmıştır. Burada karşılaşılan bir husus da elde edilen tezkirelerin içerdikleri bilgilerin çoğunlukla kendinden önceki yüzyıla ait bilgileri ihtiva etmesi olmuştur. Bu sebeple her yüzyıl tezkireleri 16. yüzyıldakiler haricinde önceki yüzyıllara da referans yaparak ilerlemiştir.

Çalışmada ulaşılan somut veriler şöyle sıralanabilir:

1.Eğitim-öğretim bilgilerine en fazla yer veren tezkireler 16. yüzyıl tezkireleridir. Özellikle formal eğitim kapsamında bilgiler en fazla bu yüzyılda görülmektedir. Osmanlı medreselerinin en parlak dönemlerini yaşıyor olması ve devletin her alanda gücünün olması eğitime de akseden bir durum olarak tezkirelerden de okunabilmektedir. 16. yüzyılın sonlarıyla beraber bozulan eğitim sistemi ve liyâkatsizlikler eserlere de yansımış 18. yüzyıl tezkireleriyle beraber tezkire içerikleri farklılaşmıştır.

Öğreticilik ve yetiştiricilik meselesi en çok 16. yüzyıl tezkirelerinde Kınalı-zâde'nin ve Âşık Çelebi'nin tezkirelerinde; 17. yüzyılda Riyâzî ve Rızâ'nın tezkirelerinde; 18. yüzyılda Sâlim, Râmiz, Safâyî ve Esrâr Dede'nin tezkirelerinde; 19. yüzyılda Mehmed Tevfik ve Fatîn'in tezkirelerinde yer bulmuştur. Bahsi geçen bu tezkirelerde eğitim-öğretim ve yetiştiricilik hususu hem kavram ve terimler halinde yer almış hem de yetiştirici isimleriyle yer alarak paralel bir biçimde bilgileri ihtiva etmiştir. Fakat 20. yüzyıla gelindiğinde Fâik Reşad'ın ve Mehmed Sirâceddin'in tezkirelerinin içerdikleri bilgiler daha çok kavram boyutunda kalırken İbnülemin'in ve Ali Emîrî'nin tezkireleri yetiştiricilik bilgileriyle ön plana çıkmışlardır.

2. Tezkire yazarlarının neredeyse hepsi iyi tahsilli kimseler ve ilmiyesınıfına yakın âlimlerdir. Bu sebeple bazı yazarlar tezkirelerinde eğitim hususuna daha ayrıntılı yer vermeyi tercih etmişlerdir. Şâirin mezun olduğu medrese ismi, eğitim aldığı hoca ismi, görev yaptığı yerler ve kimi zaman da bu bilgilerin tarih ile detaylandırılması bazı tezkirelerde daha geniş bilgiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazen de tezkire yazarının model aldığı tezkirenin üslubunu devam ettirdiği ve eğitim-öğretim ile ilgili hususları örnek aldığı üsluba göre devam ettirdiği görülmektedir. Âşık Çelebi ve Kınalı-zâde yetiştikleri çevre gereği tezkirelerinde bu konuları ayrıntılı olarak ele alırken, aynı eğitim çevresinden gelen Kaf-zâde Fâizî'nin, Hasîb'in tezkirelerinde aynı yaklaşım yoktur. Beyânî de örnek aldığı Kınalı-zâde'nin tezkiresinin üslubunu kendi tezkiresine yansıtmıştır. Safâyî'nin kâtiplik zümresine kadar ilerlemesine rağmen bu hususları eserinde ayrıntılandırması da alınan eğitimle üslubun her zaman birebir değerlendirilemeyeceğini göstermektedir.

3. Tezkirelerde eğitim-öğretim ve yetiştiricilik ile ilgili mülâzım, dânişmend, mu'îd, şâkird, perverde, tilmîz, talebe, peyveste, peyrev kavramları kullanılmış; bu kavramların herbirinin terimleşme süreci kendine has olmuştur. Örneğin mülâzım kavramı terimleşmeye 16. yüzyıldan itibaren başlamış ve 20. yüzyıl tezkirelerine kadar devamlılığını sağlamıştır. Bununla beraber bu terim 19. ve 20. yüzyıl tezkirelerinde farklı anlamlarıyla beraber birkaç farklı kullanımıyla aynı dönem tezkirelerinde yer almıştır. Terim anlamı tam oturmamış olan perverde, peyveste, peyrev gibi kavramlarla her yüzyılda az sayıda karşılaşılmış; dânişmend, mu'îd, şâkird, talebe gibi kavramlar ise her yüzyılda eğitim-öğretimi karşılayan anlamlarıyla beraber verilmiştir. 20. yüzyılda özellikle İbnülemin'in tezkiresiyle bilinen ve tercih edilen klasik eğitim kavramları yerini 'ders görmek', 'taallüm etmek', 'ders okumak', 'tahsîl eylemek' gibi daha sade açıklamalara bırakmıştır.

4. Yetiştirici konumunda formal eğitimde 16. yüzyılda Ebussuûd Efendi, Sâdeddin Efendi, Kemâlpaşa-zâde; 17. yüzyılda Paşmakçı-zâde, Minkârî-zâde Yahyâ Efendi, Şeyhülislâm Yahyâ; 18. yüzyılda Aynî Efendi, Yenişehirli Abdullah Efendi, Dürrî Mehmed Efendi; 19. yüzyılda Hâce Kerîmî Efendi, Şâban Kâmî Efendi, Kethüdâ-zâde Ârif Efendi ve 20. yüzyılda Arapgirli Hüseyin ve Hoca Hâlis Efendi ön plana çıkmışlardır. Eğitim-öğretim ve yetiştiricilik konusunun başlıklarından olan informal eğitimin kollarından biri de tekke eğitimidir. İnfomal eğitimde tüm yüzyıllar boyunca tekke eğitiminde öne çıkan isimler Şeyh Gülşenî, Şeyh Vefâ, Seyyid Fâzıl, Bostan-ı Sâni, Dede Neşâtî, Sâkîb Dede, Enîsî Mustafa Dede, Peçevî Ahmed Ârif, Çelebi Sâid, Ali Behçet olup tekkeler ve tekkede öne çıkan isimlerin tamamı aynı zamanda şâirlik özellikleri de barındıran âlimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

5.16. ve 17. yüzyıl tezkirelerinde görülen tek bir yetiştiricinin hâkimiyeti 18. yüzyıl tezkireleriyle kırılmış; artık birden fazla hocadan ders veya icâzet alma bilgilerine tezkirelerde rastlanılmıştır. Özellikle 20. yüzyılda İbnülemîn'in tezkiresiyle beraber tasavvufî eğitim-formal eğitim bilgileri kesin çizgilerle ayrılarak verilmemiş, bunlarla ilgili özel terim ve kavramlar kullanılmamıştır. Şâirlerin birden fazla kişiden aldığı çeşitli din, dil, ilim, musiki derslerinden bahsedilir olmuş, Batı dillerinde dersler alındığı tezkirelere girmeye başlamıştır. 18. yüzyılda yazılan tezkirelerin içine torpil, adam kayırma, haksız mevki elde etme gibi konular girmiş; zayıflayan medrese sistemi 19. ve 20. yüzyıllarda yerini hususi hocalara, özel derslere, mahalle okullarına, rüştiyelere, fakülte veya kürsülere bırakmaya başlamıştır.

6.Eğitim-öğretimde yetiştiriciler değerlendirilirken karşılaşılan bir diğer informal eğitim kolu da şâir-yetiştiriciler olmuştur. Bu bağlamda tezkirelerde eğitici pozisyonunda zikredilen isimler; Necâtî, Zâtî, Melîhî, Ulvî, Işkî, Sabâyî, Nihânî, Sâmî, Rıf'atî, Nâilî Çelebi, Nefî, Nâbî, Cevrî, Neş'et Efendi, Şeydâ, Şeyh Gâlib, İzzet Mollâ olmuştur. Bu bağlamda içerdikleri eğitim bilgilerinin çokluğu sebebiyle yine en fazla şâir bilgisine 16. yüzyıl tezkirelerinden ulaşılmıştır. Bu isimlere bakıldığında âlimlerin hemen hepsinin şâirlik yeteneği olduğu, eser sahibi oldukları veya birer parça dahi olsa şiirlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu özellik iki taraflı bir ilişkiyi beraberinde getirmiş, her öğrencinin siyasi gücü olan tanınmış bir âlimden yetişme isteğine ek olarak onların üstün şâirlik özelliklerinin de olması onların tercih edilirlüklerini artırmış olabilmektedir. Her yüzyıl tezkiresinde öne çıkan bu isimlerle beraber toplamda 140'a yakın yetiştirici aynı zamanda şâirlik özelliği de barındırmaktadır. Eldeki bu sayısal veriler, seçimlerin tesadüfi olma oranını azaltmaktadır.

7.19. yüzyıla gelinceye kadar formal eğitim kapsamında zikredilen ve öne çıkan ilk isimler devirlerinde siyasal ve sosyal anlamda güçlü kişiler olup her biri devirlerinde önemli isimler olarak karşımıza çıkmıştır. 19. yüzyıldan itibaren karşılaşılan âlimler daha sınırlı nüfuzlara sahip olan, bölgesel özellikleri ön plana çıkan isimler olarak görülmektedir. Şunu da belirtmek gerekir ki 20. yüzyıl tezkirelerinden Ali Emîrî'nin ve İbnülemin'in tezkireleri dışında yetiştirici bilgisine ulaşmak mümkün olmamıştır. Sirâceddin'in ve Fâik Reşad'ın tezkirelerinde çok önceki yüzyıllarda yaşamış olan birkaç isim dışında güncele yaklaşan yetiştiricilere yer verilmemiştir.

8. Tezkirelerde birçok medresenin adı geçmekle beraber özellikle belli medreselerin isimleri daha fazla zikredilmiştir. Bunlardan en önemlileri özellikle ilk dönem tezkirelerinde Sahn-ı Semân Medreseleri, Süleymâniye Medresesi, Sultan Beyazıd Medresesi olarak karşımıza çıkmakla beraber medreselerde artış meydana geldikçe Ahmed Paşa Medresesi, Yahyâ Efendi Medresesi, Siyâvuş Paşa Medresesi gibi birçok eğitim merkezinin adı da tezkirelerde kendine yer bulmuştur. Bu bağlamda tezkirelerden elde edilen bilgilere göre eğitim ve öğretimde İstanbul ilk sırada yer almakla beraber Edirne, Bursa, Balıkesir, Amasya da ön plana çıkan şehirler arasındadır.

9.16. yüzyıl tezkirelerinden 20. yüzyıl tezkirelerine geldikçe eğitim-öğretim hususundaki isimlerin azalması, kavramların başkalaşması eğitim sisteminin 16. yüzyıldan beri süregelen yapısının değişmesi ve dönüşmesi ile ilişkili olabileceği gibi türlerin kendi içindeki değişimiyle de alakalıdır. 20. yüzyıl tezkirelerinde kişilerin memuriyet ve çalışma alanlarının üzerinde daha çok durulmuş ve bütüncül eğitim yaklaşımından ziyade her ders için farklı kişilerden eğitim alındığı bilgisine yer

verilmiş, edebiyat tarihine benzer yaklaşımlar tercih edilmiş ve kullanılan kavramlar da türün getirdiği belli bir üslup çerçevesinde dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Açıkgoz, Namık. 1990. “Tezkirelere Göre 16. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebi Hayatı.” *Türkiye Günlüğü* 11: 34-37.
- Akgündüz, Ahmet. 1988. “Ebûsuûd Efendi.” *İslam Ansiklopedisi* 10: 365-371.
- Aksoy, Hasan. 1995. “Enis Receb Dede.” *İslam Ansiklopedisi* 11: 241-242.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. 2014. “Çivi-zâde Efendi.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 16 Mayıs 2020. <http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=2261>.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. 2019. “Peyrev Terimine Mana Elbisesi Giydirmek.” Prof. Dr. Haluk İpekten Anısına Klasik Türk Edebiyatında Ses ve Anlam Dünyası Bildiri Metni. Yayın Numarası: 5545108.
- Alan, Ercan. 2017. “Yeni Bir Belgeye Göre XVI. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Mülâzemet Sistemi.” *DergiPark* 49: 89-124. Erişim tarihi: 20 Aralık 2019. <https://doi.org/10.18589/oa.590877>
- Ali Emîrî Efendi. 2018. *Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid*. Haz. İdris Kadioğlu. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 19 Eylül 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208593/ali-emiri-efendi--tezkire-i-suara-yi-amid.html>
- Alkan, Mustafa. 2009. “Softa.” *İslam Ansiklopedisi* 37: 342-343.
- Arı, Ahmet. 2009. “Sakıb Dede.” *İslam Ansiklopedisi* 36: 4-5.
- Arslan, Mehmet. 2014. “Kethüdâ-zade Arif Efendi.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 17 Ağustos 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/arif-kethudazade-haci-mehmed-arif>.
- Âşık Çelebi. 2018. *Meşâirü’ş-Şuarâ*. Haz. Filiz Kılıç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-210485/asik-celebi-mesairus-suara.html>
- Aydın, İbrahim Hakkı. 1988. “Molla Fenari.” *İslam Ansiklopedisi* 30: 247-248.

Ayverdi, İlhan. 1974-2006. “Şâkird.” *Kubbealtı Lügat*. Erişim tarihi: 12 Aralık 2019. <http://lugatim.com/>

Ayverdi, İlhan. 1974-2006. “Dânişmend.” *Kubbealtı Lügat*. Erişim tarihi: 12 Aralık 2019. <http://lugatim.com/>

Ayverdi, İlhan. 1974-2006. “Peyrev.” *Kubbealtı Lügat*. Erişim tarihi: 14 Aralık 2019. <http://lugatim.com/>

Ayverdi, İlhan. 1974-2006. “Peyvest.” *Kubbealtı Lügat*. Erişim tarihi: 14 Aralık 2019. <http://lugatim.com/>

Ayverdi, İlhan. 1974-2006. “Perverde.” *Kubbealtı Lügat*. Erişim tarihi: 14 Aralık 2019. <http://lugatim.com/>

Bağdatlı Ahdî. 2018. *Gülşen-i Şuarâ*. Haz. Süleyman Solmaz. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 9 Temmuz 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-201251/ahdi-gulsen-i-suara.html>

Baltacı, Cahid. 1972. “Hadâiku’ş-Şakâik ve Hadâiku’l-Hakâik’te Bulunmayan Ulema Hakkında Notlar.” *İslâm Medeniyeti Mecmuası* 2(4): 54-65.

Baltacı, Cahid. 2005. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri 1*. Ankara: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Baltacı, Cahid. 2005. *XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri 2*. Ankara: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Beyanî. 2017. *Tezkire-i Şuarâ*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 10 Temmuz 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194495/beyani-tezkiresi-tezkiretus-suara.html>

Belîğ. 1999. *İsmail Belîğ Nuhbetü’l-asar li-Zeyl-i Zübdetü’l-eşar*. Haz. Abdülkerim Abdülkadiroğlu. Ankara: AKM Yayınları.

Beyazıt, Yasemin. 2009. “Osmanlı İlmiye Bürokrasisinde Şeyhülislamlığın Değişen Rolü ve Mülazemet Sistemi (XVI.-XVIII. Yüzyıllar)” *Belleten LXXIII*: 423-441.

Beyazıt, Yasemin. 2014. *Osmanlı İlmîyye Tarîkinde İstihdam (XVI. Yüzyıl)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bilkan, Ali Fuat ve Yusuf Çetindağ. 2006. *Şeyhülislam Şairler*. Ankara: Hece Yayınları.

Bozkurt, Nebi. 2003. "Medrese." *İslam Ansiklopedisi* 28: 338-340.

Cihan, Ahmet. 2004. *Reform Çağında Osmanlı İlmîye Sınıfı*. İstanbul: Birey Yayınları.

Çapan, Pervin. 1993. "18. Yüzyıl Tezkirelerinde Edebiyat Araştırma ve Tenkidi" Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi.

Devellioğlu, Ferit. 2011. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.

Durmuş, Tuba Işın İsen. 2009. *Tutsan Elini Ben Fakirin-Osmanlı Edebiyatında Hamilik Geleneği*. Ankara: Doğan Kitap.

Durmuş, Tuba Işın İsen. 2012. "Osmanlı Şuara Tezkirelerinde Zeyl Geleneği." *Turkish Studies* 7(1): 1319-1329.

Eraydın, Selçuk. 2016. *Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Eren, Hulusi. 2014. "Şâban Kâmî Efendi." Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 17 Ağustos 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/kami-saban-kami-efendi>.

Esâd Mehmed Efendi. 2018. *Bağçe-i Safâ-endûz*. Haz. Rıza Oğraş. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 2 Eylül 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-212024/Esâd-mehmed-efendi-bagce-i-safa-enduz.html>

Esrâr Dede. 2018. *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevlevîyye*. Haz. İlhan Genç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 19 Ağustos 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-206275/tezkire-i-suara-yi-mevleviyye.html>

- Fatin Davud. 2017. *Hâtimetü'l-Eşâr*. Haz. Ömer Çiftçi. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 2 Eylül 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-195831/fatin-tezkiresi.html>
- Fâik Reşad. 2019. *Eslâf*. Haz. Emrah Aydemir-Fâtiğ Özer. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 3 Eylül 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-242935/eslaf-Fâik-rEsâd.html>
- Gelibolulu Mustafa Ali. 2017. *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*. Haz. Mustafa İsen. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 15 Temmuz 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194288/kunhul-ahbarin-tezkire-kismi.html>
- Güfti. 2019. *Teşrifâtü'ş-Şu'arâ*. Haz. Kâşif Yılmaz. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 3 Ağustos 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247200/gufti-tesrifatus-suara.html>
- Güleç, Hasan. 1988. "Ahîzâde Abdülhalim Efendi." *İslam Ansiklopedisi* 1: 548.
- Gündüz, Harun. 2009. "Mehmet Nâil Tuman ve Tuhfe-i Nâil'si" Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi.
- Güzel, Bilal. 2012. "Kemiksiz-zâde Safvet Mustafa ve "Nuhbetü'l-Âsâr Min Ferâidi'l-Eş'âr." Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi.
- Hasib. 2002. *Silkü'l-Le'âl-i Âl-i 'Osmân'ının Tezkire Kısmı*. Haz. Menderes Coşkun. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- İpekten, Haluk. 1986. *Türk Edebiyatının Kaynaklarından Türkçe Şuara Tezkireleri*. Erzurum: E.Ü. Edebiyat. Fak. Yayınları.
- İpekten, Haluk. 1989. "Dîvân Şairlerinin Tasavvuf ve Tarikat İlişkileri." *Milli Eğitim Dergisi* 82: 42-45.
- İpşirli, Mehmet. 1997. "Osmanlı Devleti'nde Kazaskerlik (XVII. Yüzyıla kadar)", *Bellekten*, LXI: 597-699.
- İpşirli, Mehmet. 1983. "Osmanlı İlmiye Teşkilatında Mülâzemet Sisteminin Önemi ve Rumeli Kazaskeri Mehmet Efendi Zamanına Ait Mülâzemet Kayıtları." *İÜEF Güney Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* X-XI: 221-231.

- İpşirli, Mehmet. 1993. "Çivi-zâde Mehmed Efendi." *İslam Ansiklopedisi* 8: 347-348.
- İpşirli, Mehmet. 1988. "Yenişehirli Abdullah Efendi." *İslam Ansiklopedisi* 1: 100-101.
- İpşirli, Mehmet. 1988. "Sunullah Efendi." *İslam Ansiklopedisi* 1: 78-79.
- İpşirli, Mehmet. 1993. "Dânişmend." *İslam Ansiklopedisi* 8: 464-465.
- İpşirli, Mehmet. 1994. "Dürri Mehmed Efendi." *İslam Ansiklopedisi* 10: 35.
- İpşirli, Mehmet. 2003. "Medrese." *İslam Ansiklopedisi* 28: 327-333.
- İpşirli, Mehmet. 2005. "Minkari-zade Yahyâ Efendi." *İslam Ansiklopedisi* 30: 114-115.
- İpşirli, Mehmet. 2006. "Mülâzemet." *İslam Ansiklopedisi* 31: 537-539.
- İsen, Mustafa. 1989. "Şairlerin Mesleki Konumları." *Milli Eğitim Dergisi* 83: 35.
- İsen, Mustafa. 1997. *Ötelerden Bir Ses*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- İsen, Mustafa. 1998. "Hoca Neş'et." *İslam Ansiklopedisi* 18: 191-192.
- İsen, Mustafa. 2010. *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- İsen, Mustafa. 2015. *Şair Tezkireleri*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- İnalcık, Halil. 2005. *Şair ve Patron*. Ankara: Doğubatu Yayınları.
- İnal, İbnü'l Emîn Mahmut Kemâl. 1999. *Son Asır Türk Şairleri 1*. Haz. Müjgan Cunbur. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl. 2000. *Son Asır Türk Şairleri 2*. Haz. Kayahan Özgül. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl. 2000. *Son Asır Türk Şairleri 3*. Haz. Hidayet Özcan. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl. 2002. *Son Asır Türk Şairleri 4*. Haz. İbrahim Başbuğ. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.

- İnal, İbnülemin Mahmud Kemâl. 2013. *Son Asır Türk Şairleri 5*. Haz. Ayşegül Celepoğlu. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- İzgi, Cevat. 1997. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İstanbul: İz Yayınları.
- Kaplan, Fahri. 2018. “Latîfî Tezkiresi’nde Edebî Eleştiri Terimleri ve Edebiyat Eleştirisi.” Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi.
- Kaplan, Yunus. 2014. “Şeyhülislam Hoca Sâdeddin Efendi.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 20 Temmuz 2020.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1426>.
- Kara, Mustafa. 2013. *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*. Ankara: Dergah Yayınları.
- Karaman, Hayreddin. 1995. “Fakîh.” *İslam Ansiklopedisi* 12: 126-127.
- Kavruk, Hasan. 2014. “Şeyhülislam Yahyâ Efendi.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 20 Haziran 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/seyhulislam-Yahya>.
- Kaya, Bayram. 2007. “Neşati.” *İslam Ansiklopedisi* 33: 18-19.
- Kayabaşı, Bekir. 1997. “Kaf-zade Faizi’nin Zübdetü’l Eşar’ı.” Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi.
- Kesik, Beyhan. 2014. “Mehmed, Paşmakçı-zâde Mehmed Efendi b. Mehmed.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 17 Haziran 2020.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4596>.
- Kılıç, Filiz. 1998. *XVII. Yüzyıl Tezkirelerinde Şair ve Eser Üzerine Değerlendirmeler*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kılıç, Filiz. 2011. *Klasik Türk Edebiyatının Peşinden*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Kılıç, Cihan. 2017. “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı İlmiye Teşkilatında İstihdam ve Hareket (Anadolu Kadıaskerliği Örneği)” Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi.
- Kılıç, Cihan. 2018. “Osmanlı İlmiye Teşkilatında Kariyer Sistemi.” *DergiPark* 3(1): 153-170. Erişim tarihi: 13 Nisan 2020. <https://doi.org/10.30622/tarr.425221>

Kınalızade Hasan Çelebi. 2017. *Tezkiretü'ş Şuarâ*. Haz. Aysun Sungurhan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 23 Haziran 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194494/kinalizade-hasan-celebi-tezkiretus-s-uara.html>

Köksal, Fatih. 2006. *Sana Benzer Güzel Olmaz Dîvân Şiirinde Nazire*. Ankara: Büyüyen Ay Yayınları.

Köksal, Fatih. 2013. “Melihî.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi 22 Mayıs 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/melihi-mdbir>

Koçi Bey. 1972. *Koçi Bey Risalesi*. Haz. Zuhuri Danışman. Ankara: MEB Yayınları.

Komisyon. 2020. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Mecdi Mehmet Efendi. 1989. *Şakayık-ı Numaniye ve Zeyilleri 5 Cilt*. Der. Özcan, Abdülkadir. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Latîfî. 1999. *Latîfî Tezkiresi*. Haz. Mustafa İsen. Ankara: Akçağ Yayınları.

Macit, Muhsin. 2012. “Osmanlı Kültür ve Sanatında İbrahim Gülşenî'nin İşlevi” *Bilig* 60: 1-17.

Mehmed Tevfik. 2017. *Kâfile-i Şuarâ*. Haz. Fatma Sabiha Kutlar Oğuz, Hanife Koncu, Müjgan Çakır. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 2 Eylül 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-196469/mehmed-tevfik-kafile-i-su39ara.html>

Mehmed Sirâceddin. 2018. *Mecma-i Şuarâ ve Tezkire-i Üdebâ*. Haz. Mehmet Arslan. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 2 Eylül 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-208568/mehmed-Sirâceddin-mecma-i-suara-ve-tezkire-i-udeba.html>

Mîrzâ-zâde Mehmed Sâlim Efendi. 2018. *Tezkiretü'ş-Şuarâ*. Haz. Adnan İnce. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 27 Temmuz 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-203805/mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39ara.html>

Mucib. 1997. *Tezkire-i Mucib*. Haz. Kudret Altun. Ankara: AKM Yayınları.

Mustafa Safayi Efendi. 2005. *Tezkire-i Safayi*. Haz. Pervin Çapan. Ankara: AKM Yayınları.

Naci, Muallim. 1304. “Fuzuli'ye Peyrev Olabilir miyim.” *Mecmua-i Muallim* 36(1304): 143.

Okçu, Naci. 2001. “İzzet Molla.” *İslam Ansiklopedisi* 23: 561-563.

Önkaş, Nilgün. 2014. “Enis Dede.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi 22 Haziran 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/enis-dede-mustafa>.

Pala, İskender. 1989. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Ramiz. 1985. *Adab-ı Zürefa*. Haz. Sadık Erdem. Ankara: AKM Yayınları.

Riyâzî Muhammed Efendi. 2017. *Tezkiretü'ş-Şuara*. Haz. Namık Açıkgöz. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim 27 Temmuz 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191371/riyazi-riyazus-suaratezkiretus-suara.html>

Sami es-Sakkar. 2006. “Mu'îd.” *İslam Ansiklopedisi* 31: 86-87.

Sarıkaya, Yaşar. 1999. “Osmanlı Medreselerinin Gerilemesi Meselesi: Eleştirel Bir Değerlendirme Denemesi.” *İslam Araştırmaları Dergisi* 3: 23-39.

Sarı, Nil. 2019. “Süleymaniye Tıp Medresesi” *Osmanlı Medreseleri Eğitim, Yönetim ve Finans* içinde, derleyen Fuat Aydın, Mahmut Zengin, 45-65, İstanbul: Mahya Yayıncılık.

Sehî Beg. 2017. *Heşt-Bihîşt*. Haz. Haluk İpekten, Günay Kut, Mustafa İsen. Hüseyin Ayan, Turgut Karabey. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 27 Haziran 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-191370/sehi-beg-hest-bihist.html>

Seyrek-zade Mehmed Asım. 2019. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eşâr*. Haz. Ali Osman Coşkun. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 2 Ağustos 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-247201/zeyl-i-zubdetu391-esar-seyrek-zade-mehmed-asim.html>

Silâhdâr-zâde Mehmed Emîn. 2018. *Tezkire-i Silâhdâr-zâde*. Haz. Furkan Öztürk. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 7 Ağustos 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-203805/mirza-zade-mehmed-salim-tezkiretu39s-su39ara.html>

Solmaz, Süleyman. 2012. *Onaltıncı Yüzyıl Tezkirelerinde Şairin Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Şefkat-i Bagdadi. 2017. *Tezkîre-i Şu'arâ-yı Şefkat-i Bagdâdî*. Haz. Filiz Kılıç. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 27 Ağustos 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-194367/sefkat-tezkiresi-tezkire-i-suara-yi-sefkat-i-bagdadi.html>

Şemseddin Sami. 2006. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey. 2019. *Tezkiretü'ş-Şuara*. Haz. Mehmet Nuri Çınarcı. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. Erişim tarihi: 27 Ağustos 2019. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-240610/seyhulislam-arif-hikmet-bey-tezkiresi.html>

Şükün, Ziya. 1967. *Gencine-i Güftar I, II, III*. Ankara: MEB Yayınları.

Taştekin, Osman. 2019. "18. Yüzyıl ve Sonrası Osmanlı Eğitim Kurumları." *DergiPark* 3(1): 1143-1166. Erişim tarihi: 10 Ağustos 2020. <https://doi.org/10.18505/cuid.544458>

Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlüğü II, IV. Ankara: AKM Yayınları. 2004.

Tolasa, Harun. 2002. *Sehi, Latifi ve Aşık Çelebi Tezkirelerine Göre 16. Yüzyılda Edebiyat Araştırma ve Eleştirisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Turan, Şerafettin. 2002. "Kemâlpaşazade." *İslam Ansiklopedisi* 25: 238-240.

Uzun, İsmet. 1994. "Dede Ruşeni." *İslam Ansiklopedisi* 9: 81-83.

Uzun, İsmet. 1996. "Gani-zade." *İslam Ansiklopedisi* 13: 355-356.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. 2014. *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Ünal, Mehmet. 2014. “Ebussuud Efendi, Hacı Çelebi.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 14 Mayıs 2020.
<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=4993>.

Ünver, İsmail. 1991. “Aynî.” *İslam Ansiklopedisi* 4: 270-271.

Yücel, Ali İrfan. 2008. *Dilbilgisi*. Ankara: A Yayınları.

Yümni. 2013. *Tezkire-i Şuara-yı Yümni*. Haz. Sadık Erdem. Ankara.

Zavotçu, Gencay. 2013. “Fazlî.” Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. Erişim tarihi: 14 Mayıs 2020. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazli>.

Zehr-i Mar-zade Seyyid Mehmed Rıza. 2017. *Rıza Tezkiresi*. Haz. Gencay Zavotçu. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.

